

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan

Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

14

HALVETİYYE *

Semih Ceyhan

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Halvetiyye, XIV. asrın ikinci yarısında Türkmenler'in yaşadığı bir coğrafya olan Hârizm bölgesinde, mutasavvıflar arasında bir nefis tezkiyesi ve irşat usulü olarak ilk dönemden beri bütün sūflerle tatbik edilegelen “halvet”in müesses hale getirilmesi, tasavvuf terbiyesinin ana esaslarından biri olarak kabul edilmesi neticesinde teşekkül etmiştir. “Hak ile dâimî birlikteliği sağlamak için kalbin Hak'tan başka her şeyden (mâsivâ) yüz çevirmesi” şeklinde tanımlanan halvet, Halvetiyye yolu vasıtasıyla bir tarikat çatısı altında kurumsallaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen bütün peygamberlerin, özellikle Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in sîretlerinde müşahede edilen itikâf, halvet ve uzlet dönemleri, İslâm tarihinin başlangıcından itibaren zahit ve sūflere ilham kaynağı oluşturmuş, belirli bir müddetle (genellikle erbaîn/kırk gün) ve bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde farz ibadetlerin ötesinde nâfilelerle Allah'a, peygamberine ve esrâr-ı ilâhiyyeye yakınlaşmayı (takarrüb) ve vâsıl olmayı talep eden zümrelerce benimsenip hayata tatbik edilmiştir.¹ Nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiye edilmesinde bir süreç olan halvette, halktan uzaklaşmanın sebebi Allah'ın mahlûkatı olan halkı tahkir etme değil, halka zarar vermekten kaçınma, nefsin kemale erdirilmesiyle halka faydalı olma

•••••

* Bu makale şu kitabımızdan istifade edilerek ve bazı ilâvelerde bulunularak tertip edilmiştir (bk. Semih Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 61-221). Katkılarından dolayı M. Cemal Öztürk'e teşekkür ederim.

1 Tanman, “Halvetîlik”, s. 533.

esastır. Halvetin zıddı celvettir ve dervişin benliğinden arınmış ve ilâhî vasıflarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp insanlara karışması anlamına gelir. Sûfilere göre halveti olmayanın celveti de olmaz. Halk ile iyi münasebet kurmaya (celvet) ihtiyaç duyan bir sûfi, mutlaka Hak ile sağlam bir halvete sahip olmalıdır. Ancak bu sayede celveti halvetinin himayesinde olabilir. O zâhirde halk, bâtında ise Hak iledir. İlk dönem sûfilerinin “kevn-bevn” dedikleri bu hal, daha sonraları celvet-halvet deyimiiyle ifade edilmiştir. Nakşibendîler “halvet der-encümen” (halk içinde Hak ile olma) ifadesini aynı anlamda kullanmışlardır.² Celveti meşrep olarak esas alan sûfler Celvetî -ki bu yolu içtihat eden Hz. Pîr Aziz Mahmud Hüdâyî'dir (ö. 1038/1628)-; halvet esas alan sûfler “Halvetî” namıyla şöhet bulmuşlardır.

Halvetiyye'nin Ortaya Çıkışı ve Teşekkülü

Pîr-i Evvel Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Şeyh Ekmeledin el-Gılânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye (ö. 750/1349 veya 800/1397) nispet edilen Halvetiyye tarikatı, farklı ana kolları, alt kolları ve şubeleri itibariyle müslüman coğrafyanın en yaygın tarikatlarından biridir.

Ehl-i sünnet ilkelerini benimseyen, Ehl-i beyt muhabbetine vurgu yapan bir tarikat olarak Halvetiyye'nin pîri Ömer el-Halvetî, Hazar denizinin güneybatısındaki Geylân bölgesindeki Lâhicân'da doğdu. Zâhidiyye'nin pîri İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (ö. 705/1305) halifesi olarak Hârizm'de irşat faaliyetinde bulunan amcası “Ahî Muhammed Halvetî” adıyla tanınan ve çokça halvete girmesinden dolayı ilk defa “Halvetî” lakabını alan Ebû'l-Füyûzât Kerîmüddin Muhammed el-Hârizmî'ye (ö. 780/1378) intisap etmiştir. Onun Geylân/Heri'deki irtihalinden sonra da irşat makamına geçmiştir. Heri'de başladığı irşat hizmetini Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebriz civarındaki Hoy şehrinde sürdürmüştür. Hoy'dan uzunca müddet kalacağı Mısır'a gitmiş, Mısır'dan Heri'ye, Heri'den Tebriz'e tekrar dönerek 800'de (1398) vefat etmiştir. Kaynaklarda Tebriz Mîr Ali Zâviyesi hazîresine defnedildiği kaydedilmekteyse de son zamanlarda yapılan araştırmalarda onun Azerbaycan'ın Şamahî şehrinin Avahl köyündeki Pîr Ömer Sultan Ziyaretgâhı diye tanınan mekânda medfun olduğu belirtilmekte, ayrıca bu köyde doğduğu ileri sürülmektedir. Avahl,

•••••

2 Halvet ve celvet kavramları için bk. Uludağ, “Halvet”, s. 386; a.mlf., “Celvet”, s. 273.

günümüzde Şamahı ile Lâhic arasında bir köydür. Köyde tarihî bir mezarlık ve halk arasında Ömer Sultan adıyla meşhur bir kabir vardır. Kabrin yer aldığı coğrafi bölge menkıbelerde zikredilen ormanlık niteliğine sahiptir. Ömer Sultan kabrinin üzerinde yaklaşık beş-altı asırlık bir ceviz ağacı vardır. Lâhic'in buraya yakın olmasının Ömer el-Halvetî'nin "Lâhicî" nisbesiyle anılmasına sebebiyet verdiği ileri sürülebilir. Aynı bölgede kovuğu tamamıyla boş, küçük bir hücre genişliğinde çınar ağacı da bulunmaktadır. Ömer el-Halvetî'nin bu ağacın kovuğunda halvete girdiğine dair rivayet halk arasında yaygınlık kazanmıştır.³

Ömer el-Halvetî'nin halvete girmeyi çok sevdiği, birbiri ardınca kırk erbaın çıkardığı için "Halvetî" nisbesini aldığı söylenir. Son erbaını tamamladığında Hz. Peygamber tarafından kendisine kırk adet dâl harfi işaretli bir tâc-ı şerif ihsan edildiği, böylece sûfler arasında menekşe renkli çuha üzerine dört terekli (terk) dâl tacı ilk giyen mutasavvıf olduğu kaydedilmektedir.⁴

Rivayete göre Ömer el-Halvetî'nin bir müddet uzlete çekilerek boş bir çınar ağacının kovuğunda halvete girmiş ve halkın nazarından gizlenmiştir. Uzun bir süre bu kovukta ibadet ve tefekkürle meşgul olan Hz. Pîr, dervişlerinin ısrarı üzerine halvetten çıkar. Ağaç bunun üzerine Ömer el-Halvetî'nin arkasından yürümeye başlar. Hemen çınara dönerek, "Ey çınar! Sırrımı niçin fâşedersin. Zikrullah ile sana bu kadar safâ ve şeref verdiğim yetmez mi? Yerinde dur!" buyurur. Çınar ağacı Hz. Pîr'in bu emri üzerine yerine avdet eder.⁵

Ömer el-Halvetî'nin amcası Ahî Muhammed, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin iki halifesinden biri olması sebebiyle Halvetiyye, kurumlaşmış bir tarikat halini alamayan Zâhidiyye'nin bir kolu olarak kabul edilir. Zâhidiyye silsilesi ise yukarıya doğru İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin müşidi Şehâbeddin Mahmûd-ı Tebrîzî (ö. 702/1302), Şeyh Muhammed Rükneddîn-i Sücâsî (ö. 628/1230), Şeyh Kutbüddîn-i Ebherî (ö. 622/1225) vasıtasıyla Şeyh Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'ye (ö. 598/1201) nispet edilen Sühreverdî'ye ulaşır.⁶ Silsile, İbrâhim

3 Rıhtım – Tatçı, *Halvetiyye Sufiliği*, s. 24.

4 Rıhtım, *Seyid Yahya Bakuvi*, s. 101; Tayşi, "Ömer el-Halvetî", s. 65.

5 Rıhtım – Tatçı, *Halvetiyye Sufiliği*, s. 23.

6 İbrâhim Zâhid-i Geylânî hakkında bk. Bahadıroğlu, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", s. 359.

Zâhid-i Geylânî'nin halifesi Sadreddîn-i Erdebilî'de Safeviyye, Ömer el-Halvetî'de Halvetiyye tarikatına intikal etmiştir. Safeviyye'den Hacı Bayrâm-ı Velî'ye (ö. 833/1430) nispetle Bayramiyye, Bayramiyye'den Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nispetle Celvetiyye zuhur etmiştir. Pîr Ömer el-Halvetî'nin tarikat silsilesi ise şöyledir:

Pîr Ömer el-Halvetî > Ahî Muhammed el-Halvetî > İbrâhim Zâhid-i Geylânî > Şehâbeddin Mahmûd-ı Tebrîzî > Muhammed Rûkneddîn-i Sücâsî > Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî > Ömer el-Bekrî (ö. 487/1094) > Şeyh Vecîhüddin (ö. 442/1050) > Muhammed el-Bekrî (ö. 380/990) > Muhammed ed-Dîneverî (ö. 340/951) > Mîm-şâd ed-Dîneverî (ö. 299/912) > Seyyidü't-Tâife Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910) > Serî es-Sakatî (ö. 253/867) > Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815) > Dâvûd-i Tâî (ö. 165/782) > Habîb-i A'cemî (ö. 130/748) > Hasan-ı Basrî (ö. 120/738) > Hz. Ali (ö. 29/661) > Hz. Muhammed.⁷

Seyfeddin, Zahîrüddin, Bâyezîd-i Pürânî ve Ahî Mîrem adlı dört halife yetiştiren Ömer el-Halvetî'nin silsilesi Ahî Mîrem, Hacı İzzeddin et-Türkmânî ve Sadreddîn-i Hiyâvî vasıtasıyla devam ederek tarikatın ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye (ö. 870/1466) ulaşmıştır. Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde doğan Seyyid Yahyâ, bu şehirde tekkesi olan Şeyh Sadreddîn-i Hiyâvî'ye intisap eder. Bir gün arkadaşları ile çevgân oynarken oradan geçmekte olan sûflere saygılı davranması sebebiyle onların hayır dualarını alır. Bu hadisenin gecesinde Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi ve tavsiyesini alması üzerine tasavvuf yoluna girer. Mürşidinin 1420 yılı civarındaki irtihali ve Şirvanşahlar Devleti'nin sultanı Halîlullah Han'ın davetiyle devletin yeni başşehri olan Bakü'ye hicret eder. Saray yakınındaki Keykubad Mescidi'nde irşat hizmetine başlar. Riyâzete çok önem verdiği, yaz aylarında sahraya çıkarak halvet ve ibadetle iştigal ettiği, savm-ı visâl yaparak on beş günde bir iftar ettiği rivayet edilir. O dönemde Azerbaycan çevresinde yayılan Bâtınlık tehlikesine karşı Ehl-i sünnet itikadını ısrarla savunmuştur.⁸ Kırk yılı aşkın Bakü'deki irşat hizmetinden sonra 870 (1466) Ramazanında Bakü'de vefat eder. Kabri hâlihazırda Keykubad Mescidi'nin kible tarafındaki türbededir. Tertip ettiği *Vird-i Settâr*'ı (*Vird-i Yahyâ*) bütün Halvetiyye müntesiplerinin okuduğu vird kita-

•••••

7 Halvetiyye silsilesinin tahlili için bk. Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye", s. 535-563.

8 Rıhtım, "Yahyâ-yı Şîrvânî", s. 264.

bıdır ve birçok şerhi vardır.⁹ Üç kısım, yedi bölüm ve yetmiş makam olarak tertip edilmiş, şeriat-tarikat-hakikat konusunu işleyen Türkçe-Arapça bir eser olan *Şifâü'l-esrâr*,¹⁰ Seyyid mahlaslı Farsça nutk-i şerifleri, Farsça dört bölümden müteşekkil, akıl, kalp, ruh ve nefis ile seyrüsülûk konulu *Keşfû'l-kulûb* ve *Esrârü't-tâlibîn* gibi yirmi kadar müellefatı vardır.¹¹ Bu eserlerinde Halvetiyye tarikatı âdabı, halvet usulü, esmâ ile sülûke dair önemli bilgiler yer almaktadır.

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ile Halvetiyye tarikatı tekâmül dönemine girmiştir. İrşat faaliyetleri neticesinde on bin civarında müntesibe sahip olduğu ileri sürülmektedir. Halvetiyye'de en çok halifesi olan ve civar bölgelere hilâfetle irşat için gönderen mürsit Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'dir. Müritlerinden yaklaşık 360'ına hilâfet vermiştir. Bazı halifeleri şunlardır: Oğlu Şeyh Fethullah (ö. 871/1467), Ali Alâeddin Rûmî (ö. 870/1466), Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 874-76/1470-72), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Habib Karamânî (ö. 902/1497), Çankırlı Hamza, Afyonlu Şükrullah (ö. 882/1478), Müskürlü Yûsuf Ziyâeddîn-i Şîrvânî (ö. 890/1485), Seyyid Ahmed Sünnetî (ö. 864/1459).

Halvetiyye tarihinde önemli yerleri bulunan Ahî Muhammed el-Halvetî, Pîr-i Evvel Ömer el-Halvetî ve Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin bugünkü Azerbaycan topraklarında nüfuz sahibi olmaları hasebiyle tarikatın Azerbaycan'da zuhur edip gelişerek, buradan halifeleri vasıtasıyla Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayıldığı söylenebilir.¹²

.....

9 Ayıntâbî Şah Veliyyullah, Tireli Kara Çelebi, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, Ömer Fuâdî, Şemseddin el-Halvetî, Harîrîzâde, Prizrenli Markalaçzâde Süleyman şerhleri bunlardan bazılarıdır.

10 Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hacı Mahmud Efendi, nr. 2283) kayıtlı olan eser tıpkıbasımıyla birlikte Âzerice tercümesiyle Azerbaycan'da, sadeleştirilmiş Türkçe olarak İstanbul'da basılmıştır (bk. Şîrvânî, *Şifa al-Esrâr*; a.mlf., *Şifâü'l-esrâr*).

11 Farsça eserlerinin çoğu bir mecmua içerisinde: İstanbul Üniversitesi Ktp., Farsça Yazmalar, nr. 954; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4904; Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, nr. 1044.

12 Uludağ, "Halvetiyye", s. 394.

Halvetiyye'nin Anadolu'ya İntikali

Halvetîliğin Osmanlı Anadolu'suna intişarı, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Seyyid Yahyâ'ya dervişlik yapmak için gelen kimseler vasıtasıyla başlamıştır. İzmir, Afyon, Karaman, Erzincan, Amasya, Kastamonu, Niğde gibi Bakü'ye çok uzak şehirlerden gelen yüzlerce müridin varlığı, Seyyid Yahyâ'nın Anadolu'nun geniş coğrafyasında erken zamanlardan itibaren şöhret kazandığını göstermektedir. Son dönem Halvetî-Uşşâkî şeyhi Hüseyin Vassâf eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'den naklen bu durumu şöyle nakleder:

Seyyid Sultân Yahyâ, bir mürşid-i dilîr ve kâmil-i bî-nazîrdir. Kuvâ-yı nefsiyye vü kalbiyye vü akliyyeleri gaşy-i mâsivâdan pâk ü müberrâ ve mir'ât-ı kalb-i cihân-nümâları nazar-gâh-ı Hüdâ olmağla feyz-i rahmânîden ve tecellî-i Rabbânî'den bir ân dür olmadılar. Şîrvân havâlîsi halkını irşâd sırasında Diyâr-ı Rûm'dan telkin ve irşâda isti'dâd sâhibi birçok kimseler olduğunu ilhâm-ı rabbânî ile keşfederek bu havâlîden teşrif ile mârifetullaha râğbeti olan birçok zevât, şem'-i cem'-i irfâna, meclis-i erkânlarına pervâne idiler.¹³

Tarikatın Osmanlı Anadolu'suna (Diyâr-ı Rûm) ilk girişi Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin mürşidi Sadreddîn-i Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas (ö. 837/1433) vasıtasıyladır. Pîr İlyas irşat faaliyetini Amasya'da Halvetîler adına yaptırılan ilk tekke olan Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde sürdürmüştür.¹⁴ Niğde'de Ahî Yûsuf el-Halvetî tarafından açılan bir zâviye Anadolu coğrafyasında bilinen ilk Halvetî dergâhdır. Amasya'da Pîr İlyas kolundan gelen Halvetîler'e ait bir başka tekke, Osmanlı emîrlerinden Yâkub Paşa'nın 815'te (1412), müftü Gümüşlüoğlu Abdurrahman Çelebi için inşa ettirdiği Çilehâne Tekkesi'dir. Pîr İlyas kolu Amasya ile sınırlı kalmamış, Pîr İlyas'ın halifesi Şeyh Tâhîroğlu ile Tokat'a taşınmıştır. Bir rivayete göre o, Halvetiyye'nin Cemâliyye ana kolunun pîri Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) mürşitleri arasındadır. Amasya'da Halvetiyye'nin hangi koluna ait olduğu tespit edilemeyen Şamlar, Şehreküstü, Kuşbaz, Hızır Paşa, Çevikce, Meydan ve Sâdeddin tekkeleri de ya kuruluşundan itibaren ya da bir müddet Halvetî usulünün icra edildiği dergâhlardır.¹⁵

•••••

13 Hüseyin Vassâf, *Seftne*, III, 138.

14 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 28-29.

15 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 30-32.

Halvetiyye'nin Anadolu'nun birçok bölgesinde yayılmasını sağlayan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifeleri Muhammed Bahâeddin Erzincânî, Habib Karamânî ve Dede Ömer Rûşenî'dir. Muhammed Bahâeddin Erzincânî, Anadolu'da ilk faaliyet gösteren Halvetî şeyhlerindendir. Pîrdaşı Dede Ömer Rûşenî'nin, mürşitleri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'de aşk, cezbe, irfan, züht, takvâ, ilim ve melâmet hallerinin mevcut olduğunu, aşkı kendisine, cezbeyi Alâeddin Rûmî'ye, zühdü Habib Karamânî'ye, takvâyı Afyonlu Şükrullah'a, irfanı ise Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye verdiğini söylemesi Şeyh Erzincânî'nin tasavvufî şahsiyetini anlama konusunda önemlidir. Muhammed Erzincânî, Akkoyunlu Devleti sınırları içindeki Erzincan'dan dışarıya çıkmamakla birlikte yetiştirdiği İbrâhim Tâceddin Kayserî, Şeyh Fetullah, Şeyh Ahmed Erzincânî ve Cemâl-i Halvetî gibi halifeleri vasıtasıyla Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Halvetiyye, II. Bayezid devrinde tarikatın Cemâliyye kolunun pîri Cemâl-i Halvetî tarafından İstanbul'da yayılmıştır. Diğer halifesi İbrâhim Tâceddin Kayserî'nin silsilesine mensup Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî tarikatın bir diğer kolu Ahmediyye'nin pîri olup bu iki ana koldan birçok alt kol ve şube zuhur etmiş, böylelikle Halvetiyye Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde en yaygın tarikat haline gelmiştir.¹⁶

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifesi Molla Habib Karamânî (ö. 902/1496-97) Halvetiyye'nin Anadolu sürecinde önemli bir kimседir. Her ne kadar tarikatlar tarihine dair eserlerde Habib Karamânî'ye kol pîri addedilerek özel bir isimle tarikat nispet edilmese de Anadolu'daki Halvetîler'in önemli bir kısmı Habib Karamânî silsilesinden gelmektedir. Habib Karamânî sülûkünü ikmalden sonra Karaman'dan Aydın'a, Aydın'dan Rûm vilâyetine (Amasya ve Sivas havalisi), oradan Ankara'ya ve Anadolu'nun birçok yerini dolaşarak tarikatın intişarında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu arada Bayramî, Nakşî ve Zeynî şeyhleriyle sohbet etmiştir. İskilip'te Şeyh İbrâhim Tennûrî halifesi ve Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin babası Şeyh Muhyiddin Yavsî'nin (ö. 920/1524) kızı Rukiyye Hatun ile evlenmiş,¹⁷ İskilip'te birçok vakıf eserinin yanı sıra bir de zâviye kurmuştur.¹⁸ Habib Karamânî'nin Amasya'da Hızırpaşazâde

••••••••

16 Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", s. 504.

17 Ceyhan, "Şeyh İbrâhim Tennûrî", s. 136.

18 Şahin, "Habib Karamânî", s. 371-372.

Mehmed Paşa'nın (ö. 889/1485) inşa ettirdiği Mehmed Paşa Tekkesi'nde başlattığı tarikat faaliyetleri, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görevlendirdiği halifeleriyle Dâvûd-i Halvetî (ö. 913/1507-8), Şeyh Seyyidüddin Ali, Cemâleddin İshak Karamânî (ö. 933/1526-27) ve Nakkaş Baba yaygınlık kazanmıştır.¹⁹ Şeyh Dâvûd-i Halvetî memleketi Mudurnu ve Beypazarı'nda şeyhlik yapmıştır. Sülûk dairelerinden “devâir-i seb'a”yı ele aldığı *Gülşen-i Tevhîd* adlı manzum eseri tarikat ehli tarafından rağbet görmüştür.²⁰ Şeyh Seyyidüddin Ali ise mürşidi Habîb Karamânî'nin Amasya'daki tekkesinde ondan sonra posta geçen isimdir. Şeyh Karamânî'nin Amasya'daki bir başka halifesi Hızır Amâsî'den yürüyen tarikat silsilesi, Halvetiyye'nin dört ana kolundan birisi olan ve Şemseddin Sivâsî'ye nispet edilen Şemsiyye'yi ortaya çıkarmıştır.²¹ Cemâleddin İshak Karamânî, Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa'nın kendisi için Fatih Zeyrek'te inşa ettirdiği kaynaklarda “Cemâl Halife Tekkesi, Pîrî Paşa Zâviyesi, Soğukkuyu Camii” adıyla zikredilen dergâh-camide, sonra yine Fatih'teki Koruk Tekkesi'nde ve Sütluçe'deki Şeyh Cemâleddin İshak Karamânî Dergâhı'nda irşat hizmetinde bulunmuştur.²²

XVI. asırda Anadolu'da faal olmakla birlikte Halvetiyye'nin herhangi bir koluna mensubiyeti tespit edilemeyen sûfilere de vardır.²³

Halvetiyye'nin Usulü

Tarikatta seyrüsülûk esmâ-i seb'a denilen Allah'ın yedi ismiyle yapılır. Mürşidin dervişine telkin ettiği bu isimler şunlardır: Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, Hak, hay, kayyûm, kakhâr. Harîrîzâde'ye göre tarikatın temeli, kelime-i tevhid zikri, açık ve gizli yedi isimle meşguliyet, vekâyi' ilmiyle (rüya ilmi) kalbi tasfiye ve tabirle tevil şeklindedir.²⁴ Sûfilere göre esmâ zikri telkini Hz. Peygamber döneminde başlamıştır.²⁵ Hz. Ali'ye ve önde gelen sahâbîlere kelime-i

•••••

19 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 33-42.

20 Uslu, “Dâvûd-i Halvetî”, s. 28.

21 Türer, “Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı”, s. 215.

22 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 41-42.

23 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 110-116.

24 Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 343^b.

25 Zikir telkininin kökeni ve silsilenin teşekkülü hakkında bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 6^b-11^a.

tevhid zikri bizzat Hz. Peygamber tarafından telkin edilmiş, bu zikir silsileyle Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar gelmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ile birlikte esmâ zikri üçe çıkmıştır (lâ ilâhe illallah, Allah, hû). Cüneyd-i Bağdâdî ile İbrâhim Zâhid-i Geylânî arasındaki sūfler bu üç ismin zikrini telkin etmişlerdir. İbrâhim Zâhid-i Geylânî, üç isme dört isim ilâvesiyle esmâ sayısını yediye çıkarmıştır (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, Hak, hay, kayyûm, kakhâr). Halvetiyye, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin içtihat ettiği bu yedi isimle seyrüsülûkü benimsemiştir. Yedi esmâ, Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî tarafından on ikiye çıkarılmıştır. Halvetiyye kollarının müessisleri olan mürşitler kendi içtihatlarına göre esmâ sayısını azaltıp çoğaltmışlardır. Bunu yapmakla devrindeki insanların maddî ve mânevî ihtiyaçlarının fazlaşmasına binaen müritlerin sülûkü kolaylıkla tamamlayabilmelerini, Hakk'ın çeşitli isimlerinin tecellilerinin onların üzerinde zuhur etmesini, bu esmâ ile ahlâklanmalarını ve muhtelif tecelliyatı nefislerinde ve âlemde idrak etmelerini istemişlerdir. Rûşeniyye'nin pîri Dede Ömer Rûşenî söz konusu yedi isme vehhâb, fettâh, vâhid, ahad, samed; Şemsiyye'nin pîri Şemseddin Sivâsî kâdir, kavî, cebbâr, mâlik, vedûd isimlerini ekleyerek sayıyı on ikiye çıkarmıştır. Halvetiyye'nin Ahmedîyye kolunun pîri Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, yedi asıl isme beş fer'î isim daha ekleyerek Halvetiyye yolunda içtihatla bulunmuş, sülûkü on iki esmâya ikmal etmiştir. Ramazâniyye müntesipleri de on iki esmâ ile sülûk yolunu benimsemişlerdir.²⁶ Cerrâhiyye'nin pîri Nûreddin Cerrâhî ilk yedi isme "usul", sonraki beş isme alîm ve azîm isimlerini de ilâve ederek "fütû" adını vermiş, ayrıca tebeddülât (kadîr, kavî, celîl, cemîl, hâdî, hâlik, vedûd) ve tebeddülât (kerîm, bâsît, azîz, muiz, ganî, muğnî, latîf) adıyla on dört isim daha ekleyerek esmâ adedini yirmi sekize ulaştırmıştır. Bununla birlikte esmâ-i seb'ayı ikmal eden bir derviş hilâfete nâil olmaktadır.

Halvetlik'te yedi isme karşılık nefsin yedi sıfatı vardır: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye, nefs-i kâmile. Nefsin bu yedi sıfatı ile seyrin kısımları, âlemler, haller, hallerin meydana geldiği yerler, vâridât, keşifler, isimler ve nurlar arasında muayyen bir irtibat vardır. Nefsin seyrüsülûkte katettiği bu yedi mertebeye "etvâr-ı seb'a" (nefsin yedi aşaması) denir. Bütün Halvetî kollarında nefsin kemale

.....

26 Ögke, *Yiğitbaşı Velî*, s. 167-173.

erendirilmesinden ibaret olan seyrüsülük bu yedi mertebede cereyan eder. Meselâ birinci mertebede nefsin ismi emmâredir; seyri Allah'a doğrudur (ilallah); âlemi şehâdet (mülk) âlemidir; yeri sadr yani göğüs boşluğudur; hali meyildir, vâridi şeriattır; sıfatları cehâlet, cimrilik, hırs, öfke, kibir ve şehvettir; rengi hevâidir, makamı imandır, zikri lâ ilâhe illallahtır.

Halvetiyye'de nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi için derviş âdap ve erkân dahilinde halvete sokulur. Halvet uygulaması, Hz. Peygamber'in vahye muhatap olmadan önce zaman zaman Hira mağarasında tek başına inzivaya çekilmesine dayanır. Bu sünnet-i seniyyeyi onun yolundan gelen ulemâ ve evliyâullah Allah'a yaklaşma yolunda tatbik etmişlerdir. Halvetin tarikatta müesses bir nizama kavuşturulması ve yolun erkânından kabul edilmesi ise Ömer el-Halvetî ile gerçekleştirilmiştir. Onun bir ağaç kovuğunun içinde sık sık halvete girmesi, Halvetî müntesipleri tarafından tarikatin şeriatına ait temel bir rükün addedilmiştir. Ancak halvete girmenin bazı şartları vardır: 1. Karanlık bir mahalde oturmak. 2. Daima abdestli bulunmak. 3. Kelime-i tevhid ile zikre müdavim olmak. 4. Dünyevî meşgalelerden kalbi boşaltmak. 5. Oruçlu olmak. 6. Zikrullah dışında sükût etmek. 7. Himmet talebiyle kalbi şeyhin kalbine bağlamak. 8. Kabz, bast, elem, rahat, hastalık veya sıhhat konularında Hakk'a itirazı terketmek. 9. Mâsivâyı tamamıyla terketmek. 10. Belâlara sabretmek.

Genellikle tasavvufta önem verilen şeriatın emirlerini eksiksiz yerine getirme, az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma, ondan izinsiz hareket etmeme ilkeleri Halvetîlik'te de hassasiyetle üzerinde durulan hususlardır. Müşahedeye nâil olmak için mücâhede şarttır. Bu mücâhede kollara göre farklı edep ve erkân çerçevesinde gerçekleştirilir.

Halvetiyye tarikâtında müntesibin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Bütün Halvetî kollarında Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin "Vir-dü's-Settâr"ı okunur. Buna ilâveten kollarına göre pîrin vazettiği ilâve virdler, salavat türleri de vardır.

Halvetîlik ve bütün kol ve şubeleri zikir usulü olarak "zikr-i cehrî" denilen açık ve sesli zikir usulünü benimsemiş ve tekkelerdeki âyinlerde kullanılan mûsiki, Türk tasavvuf mûsıkisinin kendine özgü

özelliklerinin ortaya konulmasında, gelişmesinde ve halk tabakalarına yayılmasında en önemli tesiri icra etmiştir.

Dairesel yürüyüşle dönmek demek olan “devranî” âyin usulü, Halvetî zikir âyininin en belirgin özelliğidir ve Kâdirîliğin Eşrefî kolu hariç, sadece Halvetîliğe özgüdür. El ele tutuşarak, kol kola girerek veya elini yanındakinin omuz ve beline dolayarak oluşturulan halka, sol tarafa doğru atılan adımlarla döndürülür. Bu hareket devranın aslıdır. Bazı kollardaki küçük değişiklikler, bu hareketin esasını değiştirmez. Devran sırasında atılan adımlarla uyumlu olarak tekrarlanan Allah’ın isimleri devam etmekte iken zâkirler ilâhi ve kaside; zikre devam edilmediği veya dinlenildiği zamanda ise durak formunda eserler okurlar. Devran idaresi mutlaka mûsiki ve özellikle usul ve ritim bilgisine ihtiyaç gösterdiğinden, bütün Halvetî şeyhlerinin mûsikiye âşına olmaları şarttır. Şeyh ve zâkirbaşı devran idaresinde iş birliği ile zikri ve ilâhilerin uyumunu sağlarlar. Halvetî âyinde, sadece bendir, halîle, kudüm, nevbe gibi vurmalı sazlar kullanılır. Bazan devranda “kalbî” denen harfler belli edilmeden yapılan zikirde, ney üflendiğine rastlanılır. Tarih boyunca Halvetî devranına karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarının önüne geçmek için devranın şer’î temellerini beyan eden risâleler yazılmıştır.²⁷

Halvetiyye’nin birçok kolu mârifet anlayışında Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin vahdet-i vücûd doktrininden etkilenmiştir. Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî, Karabaşîyye’nin pîri Karabaş Velî, Osmanlı’nın İbnü’l-Arabî’si addedilen Uşşâkiyye’den Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî, Mısıriyye’nin pîri Niyâzî-i Mısırfî gibi Halvetî şeyhleri İbnü’l-Arabî’nin Osmanlı’daki başlıca mümessilleri arasındadır.

Halvetiyye’nin Anadolu’da İntişarı ve Kolları

Tarikat Seyyid Yahyâ’dan itibaren Rüşeniyye, Cemâliyye, Şemsiyye ve Ahmediyye olmak üzere dört ana kola ayrılır. Her ana koldan muhtelif alt kollar ve şubeler zuhur etmiştir.²⁸

••••••••

27 Halvetiyye tarikatının usulü için bk. Vicdânî, *Tomar*, s. 180-186; İnancer, “Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları”, s. 115-168; Uludağ, “Halvetiyye”, s. 394.

28 Tasavvuf veya tarikatlar tarihi eserlerinde herhangi bir ana tarikattan zuhur eden bir tarikatı ifade etmek için kol, alt kol veya şube gibi müterâdif ☞

1. Rüşeniyye: Dede Ömer Rüşenî (ö. 892/1487, Tebriz)

- 1.1. Demirtaşıyye: Muhammed Demirtaş el-Halvetî (ö. 929/1523, Kahire)
- 1.2. Gülşeniyye: İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1533, Kahire)
 - 1.2.1. Sezâiyye: Hasan Sezâî (ö. 1151/1737, Edirne)
 - 1.2.2. Hâletiyye: Hasan Hâletî (ö. 1750'den sonra)

2. Cemâliyye: Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife)

(ö. 899/1494, Tebük)

- 2.1. Sünbülüyye: Yûsuf Sünbül Sinan (ö. 936/1529, İstanbul)
- 2.2. Şâbâniyye: Şâbân-ı Velî (ö. 976/1568, Kastamonu)
 - 2.2.1. Karabaşıyye: Karabaş Velî (ö. 1097/1685, Kahire)
 - 2.2.1.1. Nasûhiyye: Mehmed Nasûhî (ö. 1130/1717, İstanbul)
 - 2.2.1.1.1. Çerkeşıyye: Çerkeşî Mustafa (ö. 1229/1813, Çankırı)
 - 2.2.1.1.1.1. Halîliyye: Geredeli Halil (ö. 1259/1843, Gerede)
 - 2.2.1.1.1.2. İbrâhimiyye: Kuşadalı İbrâhim (ö. 1262/1846, Medine)
 - 2.2.1.1.2. Bekriyye: Mustafa Kemâleddin el-Bekrî (ö. 1162/1749, Kahire)
 - 2.2.1.1.2.1. Feyziyye: Feyzüddin Hüseyn (ö. 1309/1891, İstanbul)
 - 2.2.1.1.3. Ârifiyye: Ömer Ârifî el-İstânbûlî (ö. 1103/1690)
 - 2.2.1.1.4. Hüseyniyye: Hüseyn Kastamonî

.....

anlamli terimler terminolojik belirleme öngörölmeksizin birbiri yerine kullanilabilmektedir. Bu terminolojik karmaşanın önüne geçmek için söz konusu terimler arasında tarikatların sadece kronolojik seyrini ve silsile farklılaşmalarını dikkate alarak beşli bir hiyerarşi kurulabilir: Tarikat > ana kol > alt kol > şube > alt şube. Meselâ Halvetiyye (tarikat) > Cemâliyye (ana kol) > Şâbâniyye (alt kol) > Karabaşıyye (şube) > Bekriyye (alt şube). Ancak bu beşli yapının unsurlarından her biri pîr yani müctehidü't-tarîk (tarikatın şeriatında içtihat eden) olan kimseye nispet edildiği için müstakil bir tarikat şeklinde de addedilebilir.

- 3. Şemsiyye:** Şemseddin Ahmed Sivâsî (ö. 1006/1597, Sivas)
- 3.1. Sivâsiyye: Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651, İstanbul)
- 4. Ahmediyye:** Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (ö. 910/1504, Manisa)
- 4.1. Sinâniyye: İbrâhim Ümmî Sinan (ö. 976/1568, İstanbul)
- 4.1.1. Muslihiyye: Tekirdağlı Muslihuddin Mustafa (ö. 1099/1688)
- 4.1.1.1. Zühriyye: Kayserili Ahmed Zührî (ö. 1157/1744, Selânik)
- 4.2. Uşşâkiyye: Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593, İstanbul)
- 4.2.1. Cemâliyye: Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1164/1751, İstanbul)
- 4.2.2. Câhidiyye: Ahmed Câhidî (ö. 1070/1659, Gelibolu)
- 4.2.3. Salâhiyye: Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1197/1783, İstanbul)
- 4.2.4. İrşâdiyye: Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881, Çanakkale)
- 4.3. Mısıriyye: Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694, Limni)
- 4.4. Ramazâniyye: Ramazan Mahfî (ö. 1025/1616, İstanbul)
- 4.4.1. Buhûriyye: Mehmed Buhûrî (ö. 1039/1630, Edirne)
- 4.4.2. Cihangîriyye: Hasan Burhâneddin Cihangîrî (ö. 1074/1664, İstanbul)
- 4.4.3. Cerrâhiyye: Nüreddin Cerrâhî (ö. 1133/1721, İstanbul)
- 4.4.4. Sinobiyye: Mustafa Sinobî (ö. 1166/1752, İstanbul)
- 4.4.5. Raûfiyye: Ahmed Raûfî (ö. 1170/1757, İstanbul)
- 4.4.6. Hayâtiyye: Mehmed Hayâtî (ö. 1180/1766, Makedonya/Ohri)

Bu listeye bakıldığında İslâm dünyasının en yaygın tarikâtı olan Halvetiyye'den dört ana kol, dört ana koldan on iki alt kol, on iki alt koldan kırk iki şubenin zuhur ettiği görülür. Toplam elli sekiz kolun mevcut olduğu Halvetiyye'de en fazla kol pîrinin medfun olduğu şehir İstanbul'dur. On üç kol pîrinin sırlandığı İstanbul'u, ikinci sırada on kol pîrinin medfun olduğu Kahire takip etmektedir.

Amasyalı Pîr İlyas ile Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifeleri Muhammed Bahâeddin Erzincânî, Habîb Karamânî ve Dede Ömer Rûşenî ile Osmanlı Anadolu'suna intikal eden Halvetiyye tarikatı tekke adedi ve müntesibi açısından Osmanlı coğrafyasının en yaygın tarikatıdır. Özellikle Anadolu'nun hemen hemen bütün meskûn yerlerinde bir Halvetî şeyhi veya dergâhı bulunmaktadır:

XVI. yüzyılda Anadolu'da en yaygın tarikatın Halvetiyye olduğu görülmektedir. Devlet ricalinin de büyük rağbetine mazhar olan bu tarikat, yetiştirdiği dirayetli şeyhler ve bu şeyhler tarafından kurulan şubeleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmıştır. Bu tarikatın Pîr İlyas koluna mensup dervişleri Amasya ve Tokat dolaylarında faaliyet gösterirken, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî kolundan gelenlerin, yirminin üzerinde Anadolu şehrinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bunlar başta İstanbul'un muhtelif bölgeleri olmak üzere Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Konya, Karaman, Akşehir, Ankara, Beypazarı, Kütahya, Uşak, Manisa, İzmir, Tire, Kastamonu, Bolu, Bursa, İzmit gibi şehirlerdir. İstanbul'da Şemsiyye şubesi ve Pîr İlyas kolu müstesna, diğer bütün önemli Halvetî şubelerinin; Cemâliyye, Sünbülüyye, Şâbâniyye, Sinâniyye-i Ahmediyye, Gülşeniyye-i Rûşeniyye'nin ve Habîb Karamânî şubesine mensup dervişlerin faaliyetleri tespit olunmuştur. İstanbul'un Kocamustafapaşa, Fatih, Zeyrek, Şehzadebaşı, Çemberlitaş, Yedikule, Sultanahmet, Kadırga, Tophane, Topkapı, Söğütözü, Eyüp, Davutpaşa, İstinye, Rumelihisarı ve Üsküdar muhitlerinde kurulan pek çok tekke ve bu tekkelerde yetişen dervişleriyle Halvetiyye, başşehirin en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Halvetîler'in İstanbul'daki bu yoğun tasavvuf faaliyetlerini, canlılık bakımından Anadolu'da Amasya, Tokat, Sivas, Karaman, Tire, Manisa, Bolu, Kastamonu, Diyarbakır gibi şehirler takip etmektedir.²⁹

XVII. yüzyılda da, Anadolu'da en yaygın ve etkili tarikat Halvetiyye'dir. Daha önce kurulmuş olan Gülşeniyye, Sünbülüyye, Şâbâniyye, Sinâniyye, Uşşâkiyye ve Şemsiyye'ye ilâve olarak Sivâsiyye, Karabaşıyye, Nasûhiyye, Câhidiyye, Ramazâniyye, Cihangîriyye ve Mısriyye şubeleri de aynı asırda bu tarikata bağlı olarak teessüs etmiştir. Bu şubelere mensup şeyhlerin başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun her tarafına yayıldığı görülür. Başşehir İstanbul'da Fatih, Şehremini, Topkapı, Kocamustafapaşa, Çarşamba, Eyüp, Sultanahmet, Üsküdar, Tophane, Aksaray, Rumelihisarı semtlerinde kurulan tekkeler vasıtasıyla halkı kucaklamasını bilmişlerdir. Bu yoğun tasavvuf faaliyetini, Anadolu şehirlerinden Bursa, Sivas, Kastamonu, Antalya, Uşak, Kütahya, Çanakkale, Manisa ve Amasya takip etmiştir.³⁰

•••••

29 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 398.

30 Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 476.

XVIII. asırda Anadolu'da faaliyeti tespit edilen şeyhlerin % 40'ı Halvetiyye'ye mensuptur. Halvetîler'i % 15 ile Nakşîler takip eder. Ayrıca bu asırda faaliyet göstermeye başlayan bazı Halvetî kolları kuran güçlü şeyhler yetişmiştir. Bu şeyhler şunlardır: Nüreddin Cerrâhî (Cerrâhiyye), Hasan Sezâî (Sezâiyye), Mehmed Cemâleddin Uşşâkî (Cemâliyye), Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (Salâhiyye), Ahmed Raûfî (Raûfiyye), Mustafa Sinobî (Sinobiyye).³¹

XIX. asırda, asrın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı Anadolu'su'nda, özellikle Doğu, Güneydoğu ve Kuzey Irak coğrafyasında ve daha önce tarikatların ulaşamadığı birçok yerde, Nakşibendiyye'nin Hâliidiyye kolu yaygınlaşırken, Halvetiyye'nin Sünbülüyye, Sinâniyye, Gülşeniyye, Cerrâhiyye, Uşşâkiyye ve Şâbâniyye kolları Marmara, Ege ve Trakya bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Bu asırda "Şâbâniyye'nin Nasûhiyye kolundan Çerkeşiyye, Kuşadaviyye / İbrâhimiiyye ve Halîliyye / Geredeviyye adıyla üç yeni kol kurulmuş; İstanbul ile Batı Karadeniz'de yaygınlaşmıştır. Şâbâniyye müntesiplerini Tokat, Amasya, Bolu, Afyon, Kütahya ve İstanbul'dan Bulgaristan Nevre-kop'a uzanan hat üzerinde görmek mümkündür. Gelibolu, Çanakkale, Denizli, Nazilli, civarında yaygınlaşan Uşşâkiyye'nin Tâlib-i İrşâdî Baba vasıtasıyla İrşâdiyye adıyla yeni bir kolu doğmuş, Çanakkale, Marmara ve Ege kıyılarında yayılmıştır."³²

XX. asırda İslâm coğrafyasında Halvetiyye, kolları itibariyle en yaygın tarikatlardan biridir. Hayatietini devam ettiren kollardan bazıları şunlardır: Demirtaşiyye (Mısır), Gülşeniyye (Mısır, Türkiye), Şâbâniyye (Türkiye, Balkanlar), Bekriyye ve kolları (Mısır, Kuzey Afrika, Suriye, Filistin), Sinâniyye (Balkanlar), Ramazâniyye (Balkanlar), Uşşâkiyye (Türkiye), Cerrâhiyye (Türkiye, Avrupa, Amerika ve Güney Amerika), Hayâtiyye (Makedonya). Hâlihazırda Balkanlar'da en yaygın tarikat -aşağıda genişçe ele alacağımız üzere- Halvetîliğin Ramazâniyye koludur.

Günümüzde kolları itibariyle Halvetîliğin en yaygın olduğu ülke Mısır'dır. Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'ye nispet edilen Bekriyye ile Mısır'a intikal eden Halvetîlik, Bekriyye'den zuhur eden kollar vasıtasıyla Kahire'den Delta'ya, Delta'dan bütün Nil vadisine

••••••••••

31 Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 666.

32 Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 853-854.

yayılmıştır. Mısır'daki tarikatların meclis-i meşâyihî konumunda olan Meşîhatı umûmî't-turukî's-sûfiyye'nin 1980'de yayımladığı rapora göre Mısır'ın en yaygın tarikatı Halvetîlik'tir. Bu raporda tarikat on dokuz kolla Mısır'da temsil edilmektedir. On sekiz kolla ikinci sırada Ahmediyye/Bedeviyye ve üçüncü sırada Şâzeliyye tarikatları yer alır. Öte yandan XIX. asırdan itibaren Ezher meşâyihinin büyük bir kısmı Halvetiyye müntesibidir. Hifniyye'nin pîri Muhammed b. Sâlim el-Hıfnî'nin ve Ahmed ed-Derdîr'in Ezher şeyhi olmalarının bu hususta büyük tesiri vardır. Ezher ulemâsı arasında Halvetîliğin yaygınlığı günümüze kadar devam etmiştir.³³ Arap ülkelerindeki Halvetî kollarının büyük çoğunluğu Mısır'daki Bekriyye'nin muhtelif kollarından ortaya çıkarak intişar etmiştir. Sudan'da Halvetîlik, Mısır kökenli Semmâniyye kolundan intişar eden şubelerle temsil edilmiştir. Etiyopya ve Endonezya'da da Semmâniyye tarikatının günümüzde devam ettiği bilinmektedir. Cezayir'de Rahmâniyye tarikatı müntesiplerinin yaklaşık 250.000 civarında olduğu söylenmektedir.³⁴

Şimdi Halvetiyye'den ortaya çıkan dört ana kol, alt kollar, şubeler ve alt şubelerin Anadolu'daki görünüşleri itibariyle kısaca bilgi verelim.

Rûşeniyye Ana Kolu

Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin halifesi Dede Ömer Rûşenî'nin pîri olduğu Rûşeniyye, Halvetiyye'nin ilk ana koludur. Aydınli olması sebebiyle "Rûşenî" mahlasını kullanan Pîr Dede Ömer, Anadolu'da ilk Halvetî şeyhlerinden biri olan ağabeyi Alâeddin Ali Rûmî'nin tavsiyesiyle Bakû'ye giderek Seyyid Yahyâ'ya intisap etmiş, daha sonra Karabağ, Berdea ve Gence gibi civar bölgelerde irşat hizmetinde bulunmuştur. Mürşidinin irtihalinden sonra yerine geçen Dede Ömer Rûşenî, Tebriz'i başkent ilân eden Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kendisini Tebriz'e davet etmesi üzerine, buraya gitmiş ve büyük itibar görmüştür. İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın eserlerine rağbet eden Rûşenî, *Neynâme* ve *Çobannâme* adlı eserlerinde *Mesnevî* çizgisini takip etmiştir. Rûşeniyye daha çok Azerbaycan çevresiyle Tebriz ve civarında yayılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya da

••••••••••

33 Chih, "What is a Sufi Order?", s. 23.

34 Jong, "Khalwatiyya", s. 993.

geldiği ve Erzurum, Diyarbakır gibi şehirlerde yayıldığı kaydedilmektedir. Halvetiyye'de seyrüsülük yedi isimle (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, Hak, hay, kayyûm, kakhâr) yapılırken Rûşeniyye'de Dede Ömer'in beş isim daha (vehhâb, fettâh, vâhid, ahad, samed) ilâvesiyle on iki isimle yapılmaktadır. Halvetiyye tarikatında on iki isimle seyrüsülükü ilk defa Dede Ömer Rûşenî tamamlamış, müritlerini de bu usulle yetiştirmiştir. Halifelerinden Hz. Pîr İbrâhim Gülşenî'ye nispetle Gülşeniyye ve Hz. Pîr Muhammed Demirtaşî'ye nispetle Demirtaşıyye alt kollarında da bu usul takip edilmiştir.³⁵ Bütün Halvetî kolları gibi Ehl-i sünnet çizgisini takip eden Rûşeniyye'de on iki isimle seyrüsülük yapılmasını J. Spencer Trimmingham'ın Şifî İsnâaşeriyye ile irtibatlandırma gayretinin³⁶ hiçbir ilmî dayanağı yoktur.

Demirtaşıyye Alt Kolu

Hz. Pîr Muhammed Demirtaşî'ye nispet edilen Demirtaşıyye, Rûşeniyye ana kolundan zuhur etmiştir. Halvetiyye'nin Mısır'da teşekkül eden ilk alt koludur. Günümüzde Mısır'da faaliyetlerini resmî olarak sürdürmektedir. Asıl adı Abdurrahman b. Ece Beg olan Muhammed Demirtaşî, Kütahya'nın Demirtaş köyünde dünyayı teşrif etti. Mısır'daki tahsilinin ardından kadılık ve Memlûk Divanı'nda görev yaparken, Şâzelî şeyhi Ahmed b. Ukbe'nin sohbetlerine katılmaya başladı. Bu esnada Dede Ömer Rûşenî'nin Mısır'a irşat göreviyle gönderdiği halifesi Şeyh Hüseyin Ayıntâbî'ye intisap etti. Tebriz'e giderek Rûşenî'nin yanında sülûkünü ikmal ettikten sonra Kahire'de irşat faaliyetine başladı. 884 (1480) yılında Sultan Kayıtbay'la birlikte hacca gittiği esnada, yıldırım düşmesiyle minaresi yanan ve hasar gören Mescid-i Nebevî'yi onarmakla görevlendirilen mimar ve ustalarla birlikte, inşaata nezaret etmesi için sultan tarafından Medine'ye gönderilmiştir. Orada bulunduğu iki yıl boyunca "Demirtaşî" lakabına ilâveten Hz. Peygamber'e beslediği muhabbetten dolayı "Muhammedî" olarak da anılmıştır. Mısır'ın Osmanlılar'ın eline geçmesinin ardından 929 (1523) yılında vefat eden Pîr Muhammed Demirtaşî uzun yıllar irşat faaliyetini sürdürdüğü Kahire'deki zâviyesine defnedilmiştir.

.....

35 Dede Ömer Rûşenî ve Rûşeniyye için bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 67^b-69^a; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 141-143; Öngören, "Rûşeniyye", s. 271; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı*, s. 10-37; a.mlf., "Dede Ömer Rûşenî", s. 81.

36 Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 75.

Kabri Osmanlılar'ın Mısır'da inşa ettirdiği ilk mimari eserlerden olan caminin içinde kalmıştır. Günümüzde kabir Aynişems Üniversitesi Tıp Fakültesi Demirtaş Hastahanesi'nin yakınında bulunmaktadır. Kahire Demirtaşıyye Âsitânesi'nde her yıl şâban ayında üç gün süren mevlit törenleri düzenlenmektedir.³⁷

Gülşeniyye Alt Kolu

Rûşeniyye ana kolundan zuhur eden ikinci alt kol Hz. Pîr İbrâhim Gülşenî'ye nispet edilen Gülşenîlik'tir. Aslen Diyarbakırlı olan, bazı kaynaklarda Azerbaycan'da dünyayı teşrif ettiği rivayet edilen İbrâhim Gülşenî, on dört yaşlarında Tebriz'e gidip Dede Ömer Rûşenî'ye intisap etmiştir. Mürşidinin irtihaliyle makamında postnişinlik hizmetini deruhte etmiştir. Daha önceleri "Heybeti" mahlasını kullandığı nutk-ı şeriflerinde şeyhinin kendisine bir gül ihsan ederek "Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin" demesiyle "Gülşenî" mahlasını kullanmaya başlamıştır. XVI. asrın başlarında ortaya çıkan kızılbaş fitnesi sebebiyle, Tebriz'den ayrılarak Kahire'ye gitmek niyetiyle yola çıkmış, ancak Diyarbakır'da ikamet etmiştir. Bir müddet burada irşat faaliyetinde bulunduktan sonra Urfa üzerinden Kahire'ye gitmiştir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde İbrâhim Gülşenî'yi ziyaret etmiş ve tâlimatıyla Müeyyediyye Camii yanındaki Bâbüzzüveyle'de 926-931 (1519-1524) yılları arasında ilk Gülşenî Dergâhı inşa edilmiştir. Bir ara Kanûnî Sultan Süleyman'ın daveti üzerine İstanbul'a gitmiş, devlet ricalinden ve medrese çevrelerinden pek çok kişi kendisine intisap etmiştir. İstanbul'daki makamına Hasan Zarîfî'yi (ö. 977/1569) bırakmıştır. Onun Rumelihisarı (Durmuş Dede Tekesi) ve Langa'da yaptırdığı dergâhlar Gülşenîliğin İstanbul'da intişarına vesile olmuştur. Kahire'deki dergâhta kendisinden sonra oğlu Ahmed Hayâlî Efendi (ö. 1559) postnişin olmuştur. İbrâhim Gülşenî diğer halifelerinden Âşık Mûsâ Efendi'yi Edirne'ye, Sarı Saltuk diye de anılan Sâdık Efendi'yi Diyarbakır'a, Muhyiddin Karamânî'yi Gebze'ye göndermiştir. Gülşeniyye Kahire'den sonra Diyarbakır, Bursa, Rumeli ve İstanbul'da teşkilâtlanmıştır. Muhyiddin Karamânî şeriatın

.....
 37 Muhammed Demirtaş ve Demirtaşıyye için bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 27^a-43^a; Celyend, "Muhammed Demirtâşi", s. 517; Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions*, s. 25, 37, 89, 121; Bannerth, "Über den Stifter und Sonderbrauch der Demirdâşiyya-Sufis in Kairo", s. 116-132.

zâhirine muhalif bazı görüşler ileri sürdüğü iddiasıyla Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetva ile idam edilmiştir.³⁸ İstanbul'daki Gülşenî dergâhları şunlardır: Durmuş Dede Tekkesi (Rumelihisarı), Hulvî Efendi Tekkesi (Şehremini), Peyk Dede Tekkesi (Silivrikapı), Gülşenî Tatar Efendi Tekkesi, Gürcü Ali Efendi Tekkesi (Balat-Eğrikapı), Sofular Tekkesi (Fatih-Sofular), Sarmaşık Tekkesi (Edirnekapı), Süleyman Efendi Tekkesi (Beykoz), Başçı Tekkesi (Haseki), Ümmî Sinan Tekkesi (Şehremini).³⁹ Halvetiyye-i Gülşeniyye'den iki şube zuhur etmiştir: Sezâiyye ve Hâletiyye.

Sezâiyye Şubesi

Gülşeniyye alt kolunun şubesi olan Sezâiyye'nin pîri Hasan Sezâî (ö. 1151/1737, Edirne) Mora yarımadasının kuzeydoğusunda yer alan Gördüs (Korinthos) kasabasında doğdu. "Sezâî" mahlası Mısıriyye'nin pîri Niyâzî-i Mısrî tarafından verilmiştir. Venedikliler'in Mora'yı işgali üzerine Edirne'ye gitti. Burada Şeyh Âşık Mûsâ Hankahı'nın postnişini Gülşenî şeyhi Mehmed Sırrî Efendi'ye intisap etti. Mehmed Sırrî Efendi'nin yaklaşık iki yıl sonra vefatı üzerine seyrü-sülûkünü La'îf Mehmed Fenâî Efendi'nin yanında tamamlayıp hilâfet aldı. Gülşenî Veli Dede Zâviyesi'nde irşat faaliyetine başladı. Daha sonra zâviyenin meşihatını damadı Ahmed Müsellem Efendi'ye bırakmış, kendisi mürcüdi Fenâî'nin faaliyet gösterdiği Âşık Mûsâ Dergâhı'na taşınmıştır. Hasan Sezâî'nin yaşadığı devirde Osmanlı padişahlarının Edirne'de kalmayı tercih etmeleri sebebiyle aralarında Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın da bulunduğu bazı devlet ricali de onun müntesipleri arasına katılmıştır. Edirne'de tekke hazîresinde medfundur. *Divan*'ı, *Mektûbât*'ı ve Niyâzî-i Mısrî'nin gazeline şerhi vardır. Sezâî'nin, "Gel ey dil bülbülü gülzâr-ı tenden eyle ihbârı / Âyan eyle ne gülşenden gelirsin bize de bâri" beytiyle başlayan kaside damadı Ahmed Müsellem Efendi tarafından *Şümûi lâmi' fi beyânı etvârı sâbî* adıyla şerhedilmiş, bazı ilâhiler bestelenmiştir.⁴⁰

••••••••

38 Öngören, "Şeriat'ın Kestiği Parmak", s. 123-140.

39 İbrâhim Gülşenî ve Gülşeniyye için bk. Azamat, "İbrâhim Gülşenî", s. 321; Kara, "Gülşeniyye", s. 256; Konur, *İbrâhim Gülşenî*; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 99-106; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 54-65; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 207-214.

40 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 126^{a-b}; Konur, "Sezâî-yi Gülşenî", s. 79; a.mlf., ☞

Harîrîzâde, Sezâî'nin şeyhi La'î Mehmed Fenâî'nin Şâbâniyye, Uşşâkiyye, Gülşeniyye, Sünbüliyye, Nakşibendiyye tarikatlarından icâzeti olduğunu belirttikten sonra Sezâiyye'nin Gülşeniyye'nin bir şubesi olarak görünmekle birlikte bu beş tarikatı da içerdiğini söyler.⁴¹ Aynı zamanda, *Tibyân*'ın "Uşşâkiyye" kısmında Hasan Sezâî'yi Uşşâkiyye'den ayrılan şubelerin beşincisinin pîri olarak zikreder.⁴²

Hâletiyye Şubesi

Hâletiyye'nin pîri Hasan Hâletî (1750'den sonra ?) hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kendisinden sonra silsilesi: Oğlu Şeyh Ahmed Nâsiruddin Efendi, Şeyh İbrâhim Ali Leynûrî Efendi (Mısri), Edirne Gülşenî Hankahı şeyhi Mustafa Çelebi, Edirneli Koğacılar (Himmat Dede) Tekkesi şeyhi İsmâil Âşir Efendi (ö. 1278/1861), Hayrabolulu Muhammed Mahvî Efendi, Şeyh Şuayb Şerefeddin Efendi ile (ö. 1329/1911) devam etmiştir.⁴³ İsmâil Âşir Efendi, Kahire'de Mustafa Çelebi ile karşılaşarak tarikatı almış, Edirne'ye dönüşünde Şuayb Şerefeddin Efendi'ye icâzet vermiştir. Tarikat Mahvî Efendi'den sonra tanınmış, Edirne ve Hayrabolu civarında yaygınlaşmıştır.⁴⁴

Cemâliyye Ana Kolu

Halvetiyye'nin ana kollarından biri olan Cemâliyye Pîr Cemâl-i Halvetî'ye (ö. 899/1494) nispet edilmektedir. "Çelebi Halife" namıyla anılan Cemâl-i Halvetî, Aksaraylı olup Şeyh Cemâleddin Aksarâyî neslindedir. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra, İstanbul'a gitmiş, burada önce Zeynî şeyhi Seyyid Abdullah Kastamonî'ye (Hacı Halife) (ö. 894/1489), sonra Karaman'da Halvetî şeyhi Abdullah Karamânî'ye ve ardından Tokat'ta Tâhiroğlu'nun hizmetine girdi.

••••••••

Hasan Sezâî ve Mektupları; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 216-221; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 229-235.

41 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 126^{a-b}.

42 Hasan Sezâî ve Sezâiyye için bk. Konur, "Sezâî-yi Gülşenî", s. 79; a.mlf., *Hasan Sezâî*; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 216-221; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 229-235.

43 Şuayb Şerefeddin Efendi hakkında bk. Ceyhan, "Şuayb Şerefeddin", s. 223.

44 Hâletiyye hakkında bk. Vicdânî, *Tomar*, s. 203-204.

Tâhiroğlu'nun irtihali üzerine Erzincan'da Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin halifelerinden Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye bağlanarak icâzet aldı. Amasya'ya dönüp, irşat faaliyetine başladı. II. Bayezid ve Koca Mustafa Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelen Cemâl-i Halvetî, önce Ayyansaray'da Gül Camii'nin yanında, daha sonra da Kocamus-tafapaşa'daki dergâhta postnişin olarak irşat vazifesinde bulundu. Pa-dışah tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişle beraber hacca gönderildi, yerine halifesi Sünbül Sinan'ı vekil bıraktı. Yolda Şam yakınlarında Tebük'te vefat etti.

Cemâl-i Halvetî'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özeliği, Halvetiyye tarikatının İstanbul'daki ilk büyük temsilcisi ve İstanbul'da ilk Halvetî âyinini icra eden olmasıdır. Tasavvuf, tefsir ve hadis konularında manzum ve mensur yaklaşık yirmi civarında eseri olan Çelebi Halife'nin halifeleri vasıtasıyla Halvetî tarikatı İstanbul ve Anadolu'da yayılmıştır. Meşhur halifeleri, Sünbül Sinan, Kasım Çelebi, Sinâneddin Yûsuf Erdebilî, Şeyh Üveys, Alâeddîn-i Uşşâkî, Hayreddin Tokadî ve Bayezid Halife sayılabilir. Rûya tabiri ilminde "İkinci Yûsuf" denilecek kadar mahirdir.

Kasım Çelebi'nin halifelerinden Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553) ise *Fusûs*'a yazdığı şerh ile tasavvuf edebiyatına önemli bir katkıda bulunmuştur. 400 kadar halifesi olduğu rivayet edilmektedir. Bunlar arasında Kurt Mehmed Efendi (ö. 996/1589) ve *Vâridât* şârihi Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin (ö. 981/1574) tasavvuf tarihinde yaptıkları faaliyetlerle ön plana çıkan halifeleridir. Sokullu Mehmed Paşa'nın Nûreddinzâde'nin dervişi olduğu söylenmektedir.⁴⁵ Cemâliyye ana kolu dört alt kola ayrılır: Sünbülüyye, Şâbâniyye, Assâliyye ve Bahşiyye.

Sünbülüyye Alt Kolu

Cemâliyye'nin alt kolu olan Sünbülüyye, Çelebi Halife'nin (Cemâl-i Halvetî) "halifetü'l-hulefâ"sı kabul edilen Yûsuf Sünbül Sinan'a (ö. 936/1529) nispet edilmektedir. Aslen Merzifonlu olup, "Sünbül"

••••••••

45 Cemâl-i Halvetî ve Cemâliyye için bk. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 42-54; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri", s. 150; Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", s. 302; a.mlf., "Cemâliyye", s. 318; Çakmak, *Cemâl-i Halvetî*.

lakabı mürcüsi Cemâl-i Halvetî tarafından verilmiştir. Hayatı hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu bir süre dervişliğini yapıp daha sonra halifesi Merkez Efendi'den hilâfete nâil olan Yâkub Germiyânî'nin oğlu ve halifesi Şeyh Yûsuf Sinâneddin'in *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikat-nâme-i Pîrân* adlı eserine dayanmaktadır. Medrese tahsil edip, meşhur âlim Efdalzâde Hamîdüddin'den dersler almış olan Sünbül Sinan ilk dönemlerde tasavvuf ve tarikat aleyhtardır. Bir dostu vasıtasıyla Cemâl-i Halvetî'ye intisap eder. Üç yıllık sülûk terbiyesinden sonra hilâfet alarak Mısır'a irşatla gönderilir. Bu esnada şeyhiyle birlikte hac vazifesini ifa etmek üzere Mısır'dan Hicaz yoluna düşer. Şeyhi Cemâl-i Halvetî ise yolda irtihal eder. Sünbül Sinan hac dönüşünde şeyhinin emri gereği İstanbul'da şeyhinin kızı Safiye Hatun ile evlenir ve Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'nde posta oturur. Aynı zamanda Ayasofya ve Fâtih camilerinde halka yönelik vaazlar verir. Bu vaazlar İstanbul ahali üzerinde oldukça derin tesirler bırakmıştır. Hatta Yavuz Sultan Selim Camii'nin açılışı onun duasıyla gerçekleştirilmiştir. Devrindeki Halvetî devranı aleyhtarlarına ilmî dirayetiyle cevaplar vermiştir. İstanbul Kadısı Sarıgörez Nûreddin Efendi ile yaptığı münazarada ilmî dirayeti ve mânevî nüfuzu karşısında Sarıgörez'in yenilgiye uğradığı belirtilmektedir.

Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından 1486'da cami ve tekkeye dönüştürülerek Cemâl-i Halvetî'ye tahsis edilen Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde şeyhi Cemâl-i Halvetî'nin yerine geçen Şeyh Sünbül Sinan'ın irşat faaliyetine başlamasıyla Sünbülüyye teşekkül sürecine girmiştir. Koca Mustafa Paşa Dergâhı, İstanbul'da ilk Halvetî tekkesi olması bakımından Halvetiyye'nin İstanbul'daki diğer bütün kollarınca tarikatın bir nevi âsitânesi kabul edilmiştir. Sünbül Sinan'ın Halvetî devranını tekkesinde icra etmesi, İstanbul'daki ulemâ arasında tartışmalara kaynaklık teşkil etmiştir. Bu tartışmalara cevap mahiyetinde Sünbül Sinan, *er-Risâletü't-tahkikiyye*, *Risâle der Hakk-ı Zikr ü Devrân*, *Risâle fî deverâni's-sûfiyye* adlı risâleler yazmıştır.⁴⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, Sünbül Sinan'ın bazı ârifane ilâhileri olduğunu nakleder.⁴⁷ Nutk-ı şeriflerinden iki örnek Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne*'sinde yer almaktadır.⁴⁸ "Gel ey sâlik diyem bir söz ki haktır"

•••••

46 Nüshaları için bk. Yücer, "Sünbül Sinan", s. 136.

47 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 78.

48 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 376-377.

mısrayla başlayan on beyitlik bir ilâhisi bestelenmiş ve tekkelerde âyin sırasında okunagelmıştır.

II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerini idrak eden Sünbül Efendi, Muharrem 936'da (Eylül 1529) vefat etmiştir. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde devrin şeyhülislâmı Kemalpaşazâde tarafından kıldırılmış ve dergâhının hazîresine defnedilmiştir. Sünbül Efendi, Sünbül Sinan adlarıyla anılan türbesi, İstanbul'un en önemli ziyaretgâhlarından biridir. Sünbül Sinan'ın meşhur halifeleri arasında Merkez Efendi, Yâkub Germiyânî, Cem Şah Efendi, Akşehirli Cemal Efendi, Maksud Dede, Kefeli Alâeddin Ali ve Çavdarlı Şeyh Ahmed Dede zikredilebilir.

Sünbüliyye, İstanbul'da yirmi altı tekkede temsil edilmiştir. Çoğunluğu Fatih ilçesi sınırlarındadır. Tekkelerin kapatıldığı 1925'te on yedi Sünbülî dergâhı faal konumda idi. Alâeddin (Aksaray), Hacı Evhad (Yedikule), Ferruh Kethüdâ (Balat), Şah Sultan (Davutpaşa), Hacıkadın (Samatya), Mehmed Ağa (Çarşamba), Kara Mehmed (Aksaray), Saffetî (Silivrikapı), Koruk (Fındıkzade), İmrahor, Ramazan Efendi (Kocamustafapaşa), Yavsî Baba, Karabaş (Tophane), Keşfî Câfer Efendi (Fındıklı), Cihangir, Yorganî (Sirkeci), Sinan Erdebîlî (Sultanahmet), Merkez Efendi, Tercüman Yûnus (Draman), Mimar Acem (Mevlânâkapı), Eyüp Şah Sultan, Balçık (Eyüp) tekkeleri Sünbülî âyinlerinin yapıldığı mekânlardır. Sünbül Sinan'ın medrese kökenli bir kimse olması, Ayasofya ve Fâtih camilerinde vâizlik yapmış olması, kendisinden sonraki postnişinleri de etkilemiş, birçok Sünbülî şeyhi selâtin camilerinde kürsü şeyhliği ve vâizlik yapmıştır.

Pîr Sünbül Sinan'ın vefatının ardından Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'ndeki posta halifesi Merkez Efendi (ö. 959/1552) geçmiştir. Merkez Efendi daha önceleri devrana muhalif iken Sünbül Sinan'ın tesiri altında kalarak tasavvuf yoluna girmiştir. Sünbül Sinan tarafından Manisa'ya şeyh ve Dârüşşifâ'ya tabip olarak gönderilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan ile evliliği Sünbüliyye'nin intişarında önemli sâiklerden biridir. II. Bayezid'in yanında Cemâl-i Halvetî'nin, Yavuz Sultan Selim'in yanında Sünbül Sinan'ın, Kanûnî'nin yanında Merkez Efendi'nin bulunması Halvetiyye'nin İstanbul ahalisi üzerinde müessir olmasının sebeplerinden biridir. 500'ü aşkın halife yetiştiren Merkez Efendi'nin şeyhliği döneminde tarikat, İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerine

yayılmıştır. Halifelerinden Yâkub Germiyânî (ö. 979/1571) ve Hasan Adlî (ö. 1026/1617) tarafından Balkan coğrafyasına intikal etmiştir.⁴⁹ Yâkub Germiyânî, Harîrîzâde, Hüseyin Vassâf ve Bursalı Mehmed Tâhir'in eserlerinde Köstendilli Ali Alâeddin Efendi'ye yanlışlıkla nispet edilen *Telvîhât-ı Sübhâniyye*'nin yazarı Bursalı Şühûdî Mehmed Efendi'nin mürididir. Şühûdî'nin bir diğer şeyhi Köstendilli Şeyh Ali Efendi'nin Halvetiyye'den olduğu *Telvîhât*'ta zikredilmekle birlikte hangi kola mensup olduğu âşikâr değildir. Bununla birlikte Bulgaristan topraklarına Ramazâniyye'den çok önceleri gitmiş olan Sünbüliyye'ye mensup olması tarihsel açıdan kuvvetle muhtemeldir.

Nathalie Clayer, Serez'de bir Sünbülî tekkesi olduğunu, tarihatın Şeyh Muslihuddin Efendi tarafından Mitroviça'ya getirildiğini, Tımişvar, Belgrad ve Visoko gibi kasabalarda yaygınlaştığını, Hasan Adlî tarafından Mora'ya ulaştırıldığını nakleder. Merkez Efendi'nin Yanya'ya gönderdiği Yâkub Germiyânî ise halk arasında saygın bir yer edinmiş, Merkez Efendi'nin ardından İstanbul'a dönerek âsitâne postuna oturmuştur. Aslen Alacahisarlı olan Necmeddin Hasan Efendi, Yâkub Germiyânî'den hilâfet aldıktan sonra bir süre Bulgaristan'ın Sofya sancağına bağlı Samakov'da, bir süre de Mısır'da faaliyette bulunmuştur. İstanbul dışında bulunduğu bir esnada Bursalı Şühûdî Mehmed Efendi de âsitâne postunda vekâleten hizmette bulunmuştur. Necmeddin Hasan Efendi'nin oğlu Hasan Adlî Efendi de bir müddet Yanya'da irşat vazifesi yapmış ve Siroz'da zâviye açmıştır. Dimetoka, Yanbolu, Filibe, Niğbolu, Lofça, Yenice-i Karasu, Drama, Siroz, Nevrekep, Usturumca, İnebahtı, Avlonya ve Selânik civarında Sünbülî Âsitânesi'ne ait vakıf arazileri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Balkanlar'da bazı Sünbülî dergâhlarının zamanla Sinânî ve Cerrâhî gibi diğer Halvetî kolları ile kaynaştığı da görülmektedir.⁵⁰

Sünbüliyye, Anadolu'da XVI ve XVII. yüzyıllarda Kütahya, Amasya, Manisa, Kastamonu gibi şehirlerde faaliyet göstermiştir. Amasya'da Amasyalı Hasan Dede (ö. 1020/1611) ve Kadızâde Mehmed Çelebi; Manisa'da Merkez Efendi'nin ardından Kenzî Hasan Efendi (ö. 1126/1714) Sünbülîliğin yaygınlaşmasında önemli isimlerdir.

.....

49 Merkez Efendi hakkında bk. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 60-77; a.mlf., "Merkez Efendi", s. 200; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 104-113.

50 Clayer, *Mystiques*, s. 164-166.

Sünbülüyye tarikatında dervişlerin mükellef olduğu âdap ve erkân Sünbül Sinan'ın *Tarikatnâme* adlı eserinde kayıtlıdır.

Tarikata has “Sünbülî Salâtı” denen özel besteli bir salât vardır. Bu salât türünün ortaya çıkması şu menkıbeye dayanır: Sünbül Sinan'a, şeyhi Cemâl-i Halvetî'nin (Çelebi Halife) hac yolunda iken âhirete göçmesiyle mânevî emanetin kendisine bırakılmış olduğu keşif yoluyla bildirilmiş, Sünbül Efendi bu mânevî görevin yüceliği karşısında ürküntüye kapılmış ve bir bostan dolabına saklanmak ve sığınmak durumunda kalmıştır. Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden, bu görevde kendisine yardımcı olmasını dilemek için salavât-ı şerife okumaya başlamış, ağır ağır dönmekte olan bostan dolabının gıcırıtısına ve ritmine uyarak okumaya devam ettiği salavat ile ürkeklik halini üzerinden atmıştır. Daha sonra bu halin bir yâdigârı olarak “Sünbülî Salâtı” denilen ve bir bostan dolabının dönüşünü müsiği ile anlatan özel salavat oluşmuştur. Hatta Sünbül Sinan'ın bostan dolabından çıkmasına mânevî yardımda bulunan müvekkel melekler, kendisini başından tutup çektikleri için, Sünbülî tâc-ı şerifi, diğer Halvetî taçlarının aksine tepeliği daha fazla sivri olarak yapılır.⁵¹

Tarikat geleneğine mahsus bir başka özellik daha vardır. Güftesi Cemâl-i Halvetî'ye ait “Safha-i sadrında dâim âşıkın efkârı hû” ilâhisinin Cihangir Dede tarafından yapılan hüseyinî makamındaki bestesi 1495 yılından 1925'e kadar toplam 430 yıl her hafta devrana başlamadan önce okunagelmıştır.⁵²

Tarikatın İstanbul tasavvuf kültürüne önemli katkıları vardır. Bunlardan biri İstanbul'un en kıdemli âsitânesi olan Sünbülî Âsitânesi'nde günümüzde de devam eden her yıl on muharremde aşure kaynatılıp fukaraya dağıtılma âdetidir. Bu merasime İstanbul'daki bütün dergâh şeyhleri katılmaktaydı. Öğle namazından sonra İstanbul'un birçok tekkesinden gelen misafir şeyh ve dervişlerle birlikte on iki rekât “husamâ namazı” (hasımlar namazı)⁵³ denilen nâfile namaz

••••••••••

51 İnançer, “Sünbülîlik”, s. 112.

52 İnançer, “Sünbülîlik”, s. 112-113.

53 Bu namaz türüne “kul hakkı namazı” da denilir. Genellikle muharrem ayının onuncu günü, ramazan ayının son cuma günü, tevriye günü, kurban bayramı günü, arefe günü, şâban ayının on beşinci günü dört rekât olarak kılınır. Kıyamet günü hak iddia edenlere bu namazla mukabelede bulunulduğuna inanılmaktadır.

kılmaz, ardından mevlit, mersiye ve Ehlibeyt-i Mustafa aşkını dile getiren kasideler okunurdu. Akşam yemeğinde mutlaka aşure yenir ve yatsıdan sonra en kıdemli şeyhin idaresinde yetmiş bin kelime-i tevhid sürülür ve devran yapılırdı.⁵⁴

Şâbâniyye Alt Kolu

Cemâliyye'nin Sünbüliyye'den sonra ikinci alt kolu olan Şâbâniyye Şeyh Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) nispet edilmektedir. Sünbüliyye, İstanbul merkezli bir tarikat olma özelliğinde iken, sülûkünü Bolu'da Cemâl-i Halvetî'nin halifelerinden Hayreddin Konrapavî'nin⁵⁵ yanında ikmal eden Şeyh Şâbân-ı Velî memleketi Kastamonu'da faaliyet göstermiştir. Şâbâniyye kolu, XVI. yüzyılda Kastamonu çevresinde intişar ettikten sonra XVII. asırda İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlar'dan Suriye, Hicaz, Mısır, Kuzey Afrika ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Şâbâniyye, Pîr Şâbân-ı Velî'nin halifeleri vasıtasıyla kuruluş sürecini başlatmıştır. Halifelerden Kastamonulu Osman Efendi (ö. 976/1569) Tokat'a, Hayreddin Efendi Amasya'ya, İskilipli Abdülbâki Efendi Çorum'a, Muhyiddin Efendi Şam'a yollanmıştır. Şâbân-ı Velî'nin Kastamonu'daki merkez tekkede görev yapan ilk dört şeyh döneminde halifelerin faaliyet alanı Kastamonu çevresiyle sınırlı kalmıştır. Merkez tekkenin dördüncü şeyhi Muhyiddin Efendi'nin yanında seyrüsülûkünü tamamlayan ve ondan sonra yerine geçip otuz iki yıl şeyhlik makamında bulunan Ömer Fuâdî, Şâbân-ı Velî hakkında bir menâkıbnâme kaleme almış,⁵⁶ devlet ricaliyle temas kurarak türbesinin yapımına öncülük etmiş, yetiştirdiği halifeler ve tarikata dair yazdığı eserlerle Şâbâniyye'nin müstakil bir tarikat halinde gelişmesi yolunda önemli hizmetler yapmıştır. Şâbâniyye'nin gelişip yayılması ve kurumsallaşması ise Karabaş Velî döneminde gerçekleşmiştir.⁵⁷

•••••

54 Sünbül Sinan ve Sünbüliyye için bk. Yücer, "Sünbül Sinan", s. 135-136; a.mlf., "Sünbüliyye", s. 136-140; a.mlf., *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 164-179; Velikâhyaoğlu, *Sümbüliye Tarikatı*; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 54-79; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 67-91; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 151-174.

55 Kara, "Tokadî, Hayreddin", s. 215.

56 Menâkıbnâme için bk. Ömer Fuâdî, *Hiz. Pîr Şâbân-ı Velî Menkıbeleri*.

57 Şeyh Şâbân-ı Velî ve Şâbâniyye için bk. Kurnaz-Tatçı, "Şâbân-ı Velî", ☞

Şâbâniyye'nin yaklaşık on yedi şubesi vardır: 1. Karabaşiyeye (Pîr Karabaş Velî, ö. 1097/1685-86, Kahire); 2. Nasûhiyye (Pîr Mehmed Nasûhî, ö. 1130/1717, İstanbul); 3. Çerkeşiyeye (Pîr Çerkeşî Mustafa, ö. 1229/1813, Çankırı); 4. İbrâhimiyye (Pîr Kuşadalı İbrâhim, ö. 1262/1846, Medine); 5. Haliliyye (Pîr Geredeli Halil, ö. 1259/1843, Gerede); 6. Bekriyye (Pîr Şemseddin Mustafa el-Bekrî, ö. 1162/1749, Kahire); 7. Hıfniyye (Pîr Muhammed b. Sâlim, ö. 1181/1767, Kahire); 8. Semmâniyye (Pîr Muhammed b. Abdülkerîm el-Medenî (ö. 1189/1775, Medine); 9. Kemâliyye (Pîr Kemâleddin b. Mustafa, ö. 1199/1784, Gazze); 10. Feyziyye (Pîr Feyzüddin Hüseyin, ö. 1309/1891, Mısır); 11. Derdîriyye (Pîr Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, ö. 1201/1786, Kahire); 12. Ezheriyye (Pîr Muhammed b. Abdurrahman, ö. 1207/1792-93, Kahire); 13. Rahmâniyye (Pîr Muhammed b. Abdurrahman el-Gaşûlî, ö. 1208/1794, Cezayir); 14. Ticâniyye (Pîr Ahmed b. Muhammed et-Ticânî, ö. 1227/1812, Fas); 15. Mervâniyye (Pîr Mervân b. Muattal, ö. 1329/1911, Kahire); 16. Sâviyye (Pîr Ahmed b. Sâvî, ö. 1241/1825, Medine) 17. Hamâliyye (Pîr Şerîf Ahmed Hamâhullah, ö. 1943, Fransa). Bu şubelerden, Karabaşiyeye, Nasûhiyye, Çerkeşiyeye, Haliliyye ve İbrâhimiyye Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır.⁵⁸

Karabaşiyeye Şubesi

Şâbâniyye alt kolunun Karabaşiyeye şubesinin pîri Karabaş Velî'dir (ö. 1097/1685). Asıl adı Alâeddin Ali'dir. Malatya Arapgir'de 1020'de (1611) doğmuştur. Memleketinde başladığı tahsilini, Çankırı ve İstanbul'da tamamlamıştır. Kastamonu'ya giderek önce Ömer Fuâdî'nin halifesi İsmâil Kudsî Çorûmî'ye, onun irtihali üzerine oğlu ve halifesi Mustafa Muslihuddin Efendi'ye (ö. 1072/1662) intisap ederek hilâfet almıştır. Uzun süre Arap coğrafyasında dolaştıktan sonra 1081'de (1670) Üsküdar'a giderek Rûmî Mehmed Paşa Camii'nde inzivaya çekilmiştir. Dört sene sonra bir Halvetî Tekkesi olan Atık Vâlîde Sultan Dergâhı'nın şeyhliğini ve caminin vâizliğini

.....

s. 208-210; Tatcı, "Şâbâniyye", s. 211-215; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 79-89; Göktaş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", s. 133-160.

58 Şeyh Şâbân-ı Velî ve Şâbâniyye için bk. Kurnaz-Tatcı, "Şâbân-ı Velî", s. 208-210; Tatcı, "Şâbâniyye", s. 211-215; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 79-89; Göktaş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", s. 133-160.

üstlenmesiyle Şâbâniyye İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır. 1090'da (1679) Niyâzî-i Mısrî'nin de bulunduğu Limni'ye sürgüne gönderilmiş, dört yıl sonra tekrar Üsküdar'a dönmüştür. Hac ibadetini ifa için Hicaz'a gitmiş, dönerken Kahire'ye geçmiş, Geylan köyünde vefat etmiştir.

Karabaş Velî, Şâbâniyye'nin ikinci pîri sayılır. Mehmed Nasûhî, Ünsî Hasan, Mustafa Fânî, Kerestecizâde Mehmed Ledünnî, Ömer Ârifî ile üç oğlundan biri olan Mustafa Mânevî, 685 halife yetiştirdiği ve 32.000 kişiye el verdiği kaydedilen Karabaş Velî'nin İstanbul'da tarikatın yayılmasını sağlayan başlıca halifelerinden addedilir.⁵⁹

Ünsî Hasan Efendi kendisine Mehmed Nasûhî gibi kol nispet edilmemekteyse de İstanbul'da yaptığı faaliyetlerle ön plana çıkmış bir halifedir.⁶⁰

Karabaş Velî'nin, Arapça ve Türkçe tefsir, akait ve tasavvuf hakkında on beş eseri bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'ine yazdığı şerh onun ekolüne bağlı olduğunu gösterir.

Şâbâniyye'nin Anadolu ve Arap ülkelerinde zuhur eden bütün kolları Karabaşıyye'den zuhur etmektedir. Karabaşıyye'nin dört alt şubesi vardır: Nasûhiyye, Bekriyye, Ârifîyye ve Hüseyniyye. Nasûhiyye'den Çerkeşiyye, Çerkeşiyye'den Halîliyye ve İbrâhimiyye kolları zuhur etmiştir. Bekriyye alt şubesinin Hifniyye, Semmâniyye ve Kemâliyye kolları vardır. Hifniyye'den Derdriyye, Ticâniyye, Rahmâniyye, Ezheriyye, Mervâniyye kolları; Semmâniyye'den Tayyibiyye ve Feyziyye kolları; Derdriyye'den Sâviyye, Sibâiyye ve Vefâiyye; Sâviyye'den Dayfiyye, Şevâdifîyye ve Menâsifîsiyye kolları doğmuştur. Bekriyye'nin bu kolları Anadolu'da yayılma imkânı bulmamıştır. Günümüzde Mısır'da bu şubelerin devamı mahiyetinde farklı adlarla birçok Halvetî kolu bulunmaktadır. Karabaşıyye şubesine ait Ârifîyye ve Hüseyniyye alt şubelerinin ise kolları yoktur.

.....

59 Karabaş Velî ve Karabaşıyye için bk. Kara, "Karabaş Velî", s. 369; a.mlf., *Karabaş Velî*; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 102-115; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 176-187.

60 Ünsî Hasan Efendi için bk. Okudan, *Hasan Ünsî*; İbrahim Has, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*.

Nasûhiyye Alt Şubesi

Karabaş Velî'nin halifelerinden Mehmed Nasûhî Efendi'ye (ö. 1130/1717) nispet edilmektedir. Üsküdar Toygartepe, Bulgurlu mes-cit civarında 1060'ta (1650) doğdu. Sipâhî Ocağı'ndan Seyyid Nasûhî Bey'in oğludur. Tahsilinden sonra, Karabaş Velî'ye intisap ederek yir-mi beş yaşlarında sülûkünü tamamlamıştır. Nasûhî Efendi, mürşidi-nin emriyle Mudurnu'ya giderek Sun'ullah Efendi Zâviyesi'nde irşat hizmetine başlamıştır. Karabaş Velî'nin Limni'de bulunduğu esnada ziyaretine gitmiş, Niyâzî-i Mısırî ile mürşidine hizmet etmiştir. Hâtı-ratında Mısırî'nin Karabaş Velî'ye yönelik ağır ithamları söz konusu olsa da, Mısırî'nin bir gazelinin şerheden Nasûhî'nin ona muhabbet beslemesi ikisi arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmeyi gerektir-mektedir. Mudurnu'da yerine halifesi Abdullah Rüşdü Efendi'yi (ö. 1141/1728-29) bıraktıktan sonra Üsküdar'a dönen Nasûhî, Doğancı-lar'daki Çakırcı Hasan Paşa ve Şehid Süleyman Paşa camilerinde vaaz ve irşatta bulunmuş, Çelebi Hasan Paşa'nın ön ayak olmasıyla Üskü-dar Doğancılar'da 1099'da (1688) bir dergâh inşa edilerek, irtihaline kadar burada irşat hizmetinde bulunmuştur. 1117'de (1705) Eyüp Sultan Camii kürsü şeyhliğine getirilmiştir. 1714-1716 yılları arasin-da Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Nasûhî Tekkesi, Şâbâniyye'nin İstanbul'daki âsitânelerinden biri olmuştur. Mehmed Nasûhî'nin 300 kadar halifesi olduğu rivayet edilir. Halvete çok düşkün olan şey-hin 1108'de (1696) peşpeşe on defa erbaîn çıkardığı nakledilmekte-dir. Aynı zamanda gül yetiştirmeye meraklıdır ve yetiştirdiği güller "Nasûhî gülü" namıyla İstanbul'da meşhur olmuştur. Türk edebi-yatının ünlü eserlerinden "Mî'râciyye" Nasûhî Efendi'nin temenni ve tavsiyesiyle Kutbünnâyî Osman Dede tarafından bestelenmiştir. Arapça ve Türkçe tefsir ve tasavvufa dair altı eseri ve divanı vardır.⁶¹

Çerkeşiyiye Alt Şubesi

Çankırlılı olan Çerkeşî Mustafa Efendi (ö. 1229/1813) Zora-lı Şeyh Mehmed Efendi'nin halifesidir. Tarikat silsilesi Zoralı Şeyh Mehmed > Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü > Şeyh Mehmed Nasûhî

••••••••

61 Mehmed Nasûhî ve Nasûhiyye için bk. Kara, "Mehmed Nasûhî", s. 500-502; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 187-192; Göktaş, *Üsküdarlı Nasûhî*; Yılmaz, "Mehmed Nasûhî: Hayâtı".

Üsküdârî > Karabaş Velî vasıtasıyla tarikatın pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şâbânîyye müntesiplerince pîr-i sâni kabul edilir. On üç halife yetiştirmiştir. Halifelerin faaliyetleri sonucu Çerkeşiyye tarikatı Batı Karadeniz, başta Ankara ve çevresi olmak üzere Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. Çerkeşî'nin, II. Mahmud'un sualleri üzerine kaleme aldığı, *Risâle fî tahkîki't-tasavvuf*⁶² adlı eseri seyrüsülûk mertebeleri ve Melâmîler'le ilgili değerlendirmeler açısından oldukça önemi haizdir.

Oğulları Mehmed Mesud ve Osman Vehbi efendiler de irşat ehli olup birçok mürit ve halife yetiştirmişlerdir. Osman Vehbi Efendi'nin neslinden, "Çerkeşizâdele" namıyla bir ulemâ ailesi meydana gelmiştir. Osman Vehbi Efendi'nin oğlu, Mehmed Tevfik Efendi, Meclis-i Meşâyih Nezâreti reisliğinde bulunmuştur. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi, Şeyhülislâm Mehmed Sâdeddin Efendi, Mehmed Zihni Efendi ve Abdüllatif Harpûtî, Çerkeşî şeyhlerinin müritlerindedir.

Çerkeşiyye'den Beypazarlı Ali Efendi'nin halifesi Kuşadalı İbrâhim ile Çerkeşî'nin halifesi Geredeli Halil Efendi'ye nispet edilen İbrâhimîyye / Kuşadaviyye ve Halîliyye adlı iki şube meydana gelmiştir.⁶³

Halîliyye Alt Şubesi

Ümmî bir zat olan Geredeli Halil Efendi'ye (ö. 1259/1843) nispet edilen Halîliyye veya Geredeviyye, daha çok Bolu ve Kütahya'da yayılmıştır. Önce Nakşibendiyye, sonra Çerkeşî Mustafa Efendi'ye intisapla Halvetiyye yoluna girmiştir. Geredeli Halil Efendi'nin Ömer Fuâdî, Mustafa Hulûsî gibi bazı halifeleri İstanbul'a gidip irşat faaliyetinde bulunmuş, Ömer Fuâdî, Sofular'daki Ekmel Dergâhı'nda, Mustafa Hulûsî Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı'nda şeyhlik yapmıştır. Geredeli Hacı Halil Efendi'nin silsilesi Kütahyalı Sâlih, Söğütlü Hacı Osman, Çaltılı İsmâil Hakkı, Eskişehirli Sâdık, Uşaklı Yamalızâde Hacı Ali Rızâ ve Yâkub Baba lakaplı Uşaklı Mustafa efendiler

•••••

62 Neşri için bk. Abdülkadiroğlu, "İki Vesika", s. 338-348.

63 Çerkeşî Mustafa Efendi ve Çerkeşiyye için bk. Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", s. 272-275; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 135-146; Oğuz, *Hazret-i Şa'bân-ı Velî*.

vasıtasıyla devam etmiştir. Çerkeş Mustafa Efendi'nin halifelerinden Ankaralı Tiritzâde Hüseyin Efendi ile devam eden silsilesi de günümüze ulaşmıştır.⁶⁴

İbrâhimiyye Alt Şubesi

Kuşadalı İbrâhim'e (ö. 1262/1846) nispet edilen şube Kuşadaviyye adıyla kaydedilmektedir. Şâbâniyye'nin İstanbul'da Çerkeşiyeye'den ayrılan son büyük şubesidir. Kuşadalı İbrâhim Efendi, Aydın Kuşadası Çınarlı köyünde 1188'de (1774) doğmuş, ilk tahsilinden sonra İstanbul'a gelerek Fatih Fezziyye Medresesi'nde okumuştur. Bu esnada, Çerkeş Mustafa Efendi'nin halifelerinden Beypazarlı Ali Efendi'ye intisap etmiştir. Hilâfet aldıktan sonra Mısır'a gönderilmiş, Kahire Gülşenî Dergâhı'nda bir süre ikamet etmekle birlikte, bilinmeyen sebeplerle Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya şikâyet edilmiş ve paşanın ricası üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.

1820'de Usturacı Halil adlı biri tarafından Aksaray Sineklibakkal'da kendisi için yaptırılan tekkenin şeyhliğini kabul ederek irşat faaliyetine başlamıştır. 1832'de çıkan bir yangında tekkenin yanması üzerine, "Haydi çıkalım, elhamdülillâh merasimden kurtulduk. Bundan sonra seyrüsülûk hususi sohbetlerle devam eder, artık tekkelerde eski feyiz kalmamıştır" diyerek, Lâleli Koska civarında kiraladığı evde bir yıl kadar oturduktan sonra Fatih Çarşamba pazarında Papasoğlu Medresesi'nin karşısındaki konağı satın alarak buraya yerleşmiştir. Bu tarihten, hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı 1259 (1843) yılına kadar yaklaşık on sene irşat faaliyetlerini açtığı ilim, irfan ve sohbet meclisleriyle burada sürdürmüştür. 1843'te hacca gitmiş, dönüşte Şam'da üç sene kadar kalmış, bu sırada İstanbul'dan 100 kadar müritle gelen halifesi Bosnevî Tevfik Efendi ile hep beraber bir daha hac yolculuğuna çıkmış, Mekke'den Medine'ye giderken Râbiğ mevkiinde koleradan irtihal etmiştir. Telifi bulunmayan Kuşadalı'nın 143 kadar mektubu yayımlanmıştır.

Melâmet neşvesine sahip olan Kuşadalı, tarikat usulünde de bazı içtihatlarında bulunmuştur. Kuşadalı'nın silsilesi Mehmed Tevfik Bosnevî > Fatih türbedarı Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920)> Kayserili

••••••••

64 Geredeli Halil Efendi ve Haliliyye için bk. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 156-164.

Mehmed Tevfik > Maraşlı Ahmed Tâhir Memiş ile (ö. 1954) devam etmiştir. *Fusûs* şârihi Yâkub Han Kaşgârî, Şâbâniyye'yi Hindistan'da yaymak için çalışmıştır.⁶⁵

Bekriyye Alt Şubesi ve Kolları

Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'ye (ö. 1162/1749) nispet edilen Bekriyye tarikatı, Karabaşîyye alt şubesinden doğmuş, yaklaşık yirmi civarındaki kolu vasıtasıyla başta Mısır olmak üzere Halep, Şam, Kudüs, Hicaz, Yemen, Trablus, Cezayir, Tunus ve Fas dahil İslâm ülkelerinin çoğunda yayılmıştır.⁶⁶ Kutbüddin Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin tarikat silsilesi, mürşidi Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî, onun mürşidi Bolulu Mustafa Efendi vasıtasıyla Karabaş Velî'ye ulaşır. Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî'nin şeyhi Karabaşîler arasında Mısırî Hacı Baba denmekle mâruf Edirne'de medfun Bolulu Şeyh Mustafa (ö. 1129/1717), Karabaş Velî'nin 685. halifesidir ve ondan en son hilâfet alan kişidir. Tarikatı Mısır'a sokan ilk kişidir. Suriye, Mısır ve diğer Afrika ülkelerinde yayılmasında çok önemli hizmetleri olmuştur.

Mustafa el-Bekrî'nin ise 100.000 civarında müntesibi olduğu rivayet edilir. Onun ve halifelerinin vasıtasıyla Halvetiyye Mısır'da yeniden canlanma göstermiştir. Bekriyye tarikatı şeyhinin Mısır'da 1976 yılına kadar kanun gereği Meşîhatı umûmî't-turukî's-sûfiyye'nin reisi olması tarikatın Mısır'daki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Mısır'daki bütün Halvetî kolları Bekriyye'ye dayanır. Abdülganî Nablûsî'ye talebe olan ve pek çok esere imza atan Mustafa el-Bekrî tarafından tertip edilen *el-Fethu'l-kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî* adını taşıyan ve seherde okunan vird (virdü's-seher) Bekriyye müntesipleri tarafından "Vird-i Settâr"dan sonra okunur. Bununla birlikte Mustafa el-Bekrî tarafından sabah, kuşluk, öğle, ikindi, akşam namazlarından sonra okunmak üzere ayrı ayrı virdler de tespit edilmiştir.⁶⁷

•••••

65 Kuşadalı İbrâhim ve İbrâhimiyye için bk. Azamat, "Kuşadalı İbrâhim Efendi", s. 468-470; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 146-156.

66 Bekriyye, Şâzeliyye tarikatının Vefâiyye kolunun Ebü'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî'ye (ö. 994/1586) nispet edilen aynı adlı şubesinden farklıdır.

67 Mustafa el-Bekrî ve Bekriyye için bk. Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî*; ☞

Bekriyye alt şubesi üç büyük kola ayrılır: Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'ye (ö. 1181/1767) Hifniyye; Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân'a (ö. 1189/1774) nispetle Semmâniyye; Muhammed Kemâleddin Efendi'ye (ö. 1199/1784) nispetle Kemâliyye. Mustafa el-Bekrî'nin halifesi olan Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'nin Ezher şeyhliği yapmış olması, Hifniyye'den zuhur eden kollarnın meşâyihinin Ezher şeyhliği görevini icra etmesinde etkili olmuştur. Bu vesileyle Halvetlik Mısır'da ulemâ tarikatı haline gelmiştir. Meselâ meşhur Hanefî âlimi İbn Âbidîn, Ahmed el-Hifnî'nin soyundandır.

Hifniyye beş kola ayrılır: Ahmed ed-Derdîr'e (ö. 1201/1786) nispetle Derdriyye; Seyyid Ahmed et-Ticânî'ye (ö. 1203/1788) nispetle Ticâniyye; Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî'ye (ö. 1208/1794) nispetle Rahmâniyye; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman ez-Zevâvî el-Ezherî'ye (ö. 1181/1767) nispetle Ezheriyye; Mervân b. Muattal'a (ö. 1329/1911) nispetle Mervâniyye.

Şeyh Hifnî'nin halifesi olan Ahmed ed-Derdîr, Mısır'ın en önemli âlim ve şeyhlerinden idi. Aynı zamanda bir Mâlikî müftüsü olan ve yirmiden fazla eseri bulunan Şeyh Derdîr, *Tuhfetü'l-ihvân*⁶⁸ adlı risâlesinde tarikatın âdap ve erkânını açıklamıştır. Aynı zamanda *Manzûmetü'd-Derdîr* namıyla meşhur olan *et-Teveccühü'l-esnâ bi-nazmi'l-esmâi'l-hüsnâ*⁶⁹ adlı evradı Derdriyye müntesiplerince okunur.⁷⁰ Günümüzde Halvetiyye'nin yaklaşık bütün kolları Ahmed ed-Derdîr'e dayanır.

Derdriyye'den üç kol çıkmıştır: Ahmed es-Sâvî'ye (ö. 1241/1825) nispetle Sâviyye, Sâlih es-Sibâî'ye (ö. 1221/1806) nispetle Sibâiyye; Nüreddin Ali el-Vefâî'ye nispetle Vefâiyye. Ahmed ed-Derdîr'in halifesi olan Ahmed es-Sâvî, hayatının büyük bir kısmını müşşidinin eserlerini şerh etmeye vakfetmiştir. Aynı zamanda Şâzelî nispesi olan Ahmed es-Sâvî, Ezher ulemâsı üzerinde oldukça müessir olmuş, tarikatı Mısır, Hicaz, Sudan ve Filistin'de intişar etmiştir.

•••••

Gündüz, "Bekriyye", s. 371; Yurd, *Kutbuddîn Mustafa Kemalüddin el-Bekrî*. Bekriyye'nin Mısır kollarının XIX. asırdaki durumu için bk. Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions*.

68 Metni için bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 7^b-19^b.

69 Metni için bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 26^a-27^b.

70 Ahmed ed-Derdîr ve Derdriyye için bk. Da'ber, "Derdîr", s. 168; Celyend, "Derdriyye", s. 169.

Sâviyye'den üç kol zuhur eder: Ahmed Dayfa (ö. 1296/1879) nispetle Dayfiyye; Ahmed eş-Şerkâvî'ye (ö. 1302/1884) nispetle Şevâdifiyye; Abdülcevâd el-Mensafisî'ye nispetle Mensafisiyye.⁷¹ Mensafisiyye'den ise Dûmiyye adlı Abdülcevâd ed-Dûmî'ye nispet edilen başka bir kol doğmuştur. Kol hâlihazırda Mısır'da varlığını devam ettirmektedir.⁷²

Hifniyye'nin bir diğer kolu Ticâniyye'dir. Seyyid Ahmed et-Ticânî'nin pîri olduğu Ticâniyye her ne kadar Halvetiyye'nin bir şubesi olsa da, tarikatın vaz'ında doğrudan Hz. Peygamber'in mânevî terbiyesine mazhar olan pîrin gayretiyle müstakil bir tarikat hüviyeti kazanmış, özellikle Kuzey Afrika'nın en yaygın tarikatı haline gelmiştir. Senegal, Endonezya ve Türkiye'de de mümessilleri olmuştur. Ticâniyye'den Şerîf Ahmed Hamâhullah'a (ö. 1943, Fransa) nispet edilen Hamâliyye adlı bir kol vücut bulmuştur.⁷³

Hifniyye'nin kollarından olan Rahmâniyye, hâlihazırda Cezayir'in en yaygın tarikatıdır. 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgal sürecinde Rahmâniyye dervişleri, Fransız işgal güçlerine en fazla direnç gösteren mücahitler olmuşlardır. Savaş sanatlarında oldukça mahir olan Rahmâniyye müntesiplerinin büyük çoğunluğu günümüz Cezayir'inde Berberî nüfusunun yoğun olduğu Kabâil bölgesindedir.⁷⁴

Hifniyye'nin bir diğer kolu Ezheriyye'dir. Kabri Mısır'da olan Ezheriyye'nin pîri Muhammed b. Abdurrahman ez-Zevâvî el-Ezherî'nin hâşiye türünde eserleri vardır.⁷⁵ Hifniyye'nin Mervân b. Âbid'e nispet edilen Mervâniyye kolunda Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin Vird-i Settârî ile Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin ahzâbı yerine salavat ile Mervân b. Âbid'in dua metinleri okunmaktadır.⁷⁶

•••••

71 Ahmed es-Sâvî ve Sâviyye hakkında bk. Ceyhan, "Sâvî, Ahmed b. Muhammed", s. 201-202; a.mlf., "Sâviyye", s. 203-204.

72 Abdülcevâd ed-Dûmî ve Dûmiyye için bk. Garîzî, *es-Silsiletü'z-zehebiyye*.

73 Seyyid Ahmed et-Ticânî ve Ticâniyye için bk. Abun-Nasr, *Modern Dünyanın Sufi Tecrübesi*; a.mlf., *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye*; Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", s. 130-133.

74 Sîdî Muhammed b. Abdurrahman ve Rahmâniyye için bk. Kavas, "Rahmâniyye", s. 418; 2008 yılında Cezayir'in Kabâil vilâyetindeki Tizi Ouzu şehrinde Rahmâniyye tarikatı üzerine bir sempozyum tertip edilmiştir (Rahmâniyye hakkındaki bildirimler için bk. *Savletü'r-râh*).

75 Ezheriyye için bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 7^a.

76 Mervâniyye için bk. Jong, "Marwâniyya", s. 627.

Bekriyye'nin Hifniyye'den sonra ikinci kolu Semmâniyye'dir. Tarikatın pîri Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân el-Hâşimî el-Medenî, Halvetiyye'nin yanı sıra Kâdiriyye, Şâzeliyye ve Nakşibendiyye'den de icâzetli olduğu için, Semmâniyye âyini diğer tarikat âyinlerinden de unsurlar taşır. Tarikat faaliyetlerini bir müddet Harem-i şerif'te Bâbüsselâm'ın yanında kendi adıyla tanınan zâviyesinde sürdürmüştür. Semmâniyye Mısır, Sudan, Nijerya, Senegal ve Yemen ile Hindistan, Sumatra ve Endonezya gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Abdülganî en-Nablûsî gözetiminde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okuyan Mustafa el-Bekrî'nin dervişi olan Semmân, tasavvuf anlayışını hakikat-i Muhammediyye fikri üzerine kurmuştur. Semmân'a göre tasavvufta asıl olan Hz. Peygamber'e bağlılıktır. Bu bağlılık sûrî ve mânevî olmak üzere iki aşamada gerçekleşir. Sûrî bağlılık, Resûlullah'a gönülden bağlılığın yanında şeriatın emirlerini eksiksiz yerine getirmekle tahakkuk ederken, mânevî bağlılığın ilk aşaması Resûlullah'ın suretini göz önüne getirerek onu müşahede ile başlar. En üst seviyesi hakikat-i Muhammediyye'yi temaşa etmek ve onda fâni olmaktır. Muhammed es-Semmân'dan sonra tarikat Tayyibiyye ve Feyziyye olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Tayyibiyye'nin pîri tarikatın Sudan'a girişini sağlayan Muhammed es-Semmân'ın halifesi Ahmed et-Tayyib el-Beşîr'dir. Feyziyye'nin pîri Feyzüddin Hüseyin (ö. 1309/1891) ise evrad sahibidir. Mısır'da doğmuş, İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Merkezefendi'dedir.⁷⁷

Bekriyye'nin üç büyük kolundan sonuncusu Kemâliyye'dir. Mustafa el-Bekrî'nin oğlu ve halifesi olan "Ebü'l-Fütûh" künyeli Muhammed Kemâleddin'e nispet edilir. Pîrin irtihalinden sonra tarikat halifeleri Ebü's-Suûd Muhammed el-Kudsî (ö. 1228/1811) ve Ömer el-Yâfi (ö. 1246/1832) vasıtasıyla devam eder.⁷⁸

Ârifiyye Alt Şubesi

Ömer Ârifî el-İstanbulî'ye (ö. 1103/1690) nispet edilen Ârifiyye, Karabaşîyye şubesinin üçüncü alt şubesidir. Silsilesi şöyledir:

••••••••

⁷⁷ Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân ve Semmâniyye için bk. Çift, "Semmân, Muhammed b. Abdülkerîm", s. 497; Muslu, *Mustafa Kemâleddin el-Bekrî*, s. 85-87.

⁷⁸ Kemâliyye için bk. Muslu, *Mustafa Kemâleddin el-Bekrî*, s. 88.

Şeyh Mustafa Zekâi el-Üsküdâri (ö. 1227/1812) > Hasan es-Simâvî (ö. 1209/1794) > Şeyh Mahmud Boğazhisârî (ö. 1141/1728) > Şeyh Ömer Ârif el-İstanbulî (ö. 1103/1690) > Karabaş Velî.⁷⁹

Hüseyniyye Alt Şubesi

Hüseyin Kastamonî'nin pîri olduğu Hüseyniyye Karabaşıyye şubesinin dördüncü ve son alt şubesidir. Silsilesi şöyledir: Şeyh Hasan es-Simâvî > Şeyh Mahmûd es-Simâvî > Şeyh Şâbân et-Teymûrcî > Şeyh Hüseyin Kastamonî > Karabaş Velî.⁸⁰

Assâliyye Alt Kolu

Cemâliyye ana kolundan zuhur eden Sünbüliyye ve Şâbâniyye'den sonra üçüncü alt kol Seyyid Ahmed b. Ali el-Harîrî el-Assâlî'ye nispet edilen (ö. 1048/1639) Assâliyye'dir. Ahmed el-Assâlî, Halep'in Harîr kazasına bağlı Assâl köyünde dünyayı teşrif etmiş, Şam ve Halep'te bulunmuştur. Halep'te Antepli Şeyh Üveys Efendi'nin oğlu Şeyh Şah Velî'ye intisap etmiş, sülûkünü Şeyh Kubâd Halife'nin yanında ikmal etmiştir. Hilâfetle Mısır'a gönderilmiş ve burada vefat etmiştir. Silsilesi Cemâl-i Halvetî'ye şöyle ulaşır: Seyyid Ahmed el-Assâl > Kubâd Halife > Şah Velî el-Ayıntâbî > Rumkaleli Ahmed er-Rûmî > Antepli Şeyh Yâkub > Şamlı Şeyh Dâvûd Halvetî > Şemseddin er-Rûmî > Karamanlı Şeyh Üveys > Pîr Cemâl-i Halvetî.⁸¹

Bahşiyye Alt Kolu

Cemâliyye'nin dördüncü ve son alt kolu Muhammed b. Muhammed el-Bahşî'ye (ö. 1098/1687) nispet edilen Bahşiyye'dir. Halep'in Bekefalon köyünde doğan Muhammed el-Bahşî, Kubâd Halife'nin halifesi İhlâs b. Nasreddin el-Halebî'ye bağlanmıştır. Şeyhinin irtihalinden sonra Halep'teki İhlâsiyye Tekkesi'nde posta oturmuştur. Mekke'de vefat ederek, Haticetülkübrâ'nın kabrinin yakınına defnedilmiştir. Tarikat silsilesi şeyhinin şeyhi olan Kubâd Halife'den itibaren Assâliyye silsilesiyle aynıdır.⁸²

79 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 61^a.

80 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 61^a.

81 Vicdânî, *Tomar*, s. 230-231.

82 Vicdânî, *Tomar*, s. 231.

Şemsiyye Ana Kolu

Halvetiyye'nin ana kollarından biri olan Şemsiyye, Şemseddin Ahmed Sivâsî'ye (ö. 1006/1597) nispet edilir. Kol, Seyyid Yahyâ'nın halifelerinden Yûsuf Ziyâeddin Müşkürî (ö. 890/1485) silsilesiyle intikal eder. Şemseddin Sivâsî, 926'da (1520) Tokat Zile'de doğdu. Zâhirî ilimleri tahsilden sonra tasavvuf yoluna babasının şeyhi Hacı Hızır'ın halifesi Muslihuddin Halife'ye intisap ederek girdi. Daha sonraları Tokat'ta Şeyh Mustafa Kirbâsî Efendi'ye biat etmek istediye de Kirbâsî Efendi, kendisinin çok yaşlı olduğundan, Tokat'a gelecek olan Abdülmecid Şîrvânî'ye intisap etmesini tavsiye etti. Şemseddin, Abdülmecid Şîrvânî'ye on yıl kadar hizmet ettikten sonra otuz beş yaşlarında hilâfet alıp, Zile'ye döndü. Sivas Valisi Hasan Paşa'nın inşa ettirdiği Meydan Camii'nde (Yenicami) vâizlik görevini ifa için kendisini Sivas'a davet etmesi üzerine dervişleriyle beraber buraya gitti. Vâizliğinin yanında irtilaline kadar inşa ettiği tekkesinde irşat hizmetinde bulundu.

Ömrünün sonlarına doğru III. Mehmed'in daveti üzerine Eğri seferine katılan (1005/1596) Şemseddin Sivâsî, Sivas'a döndükten bir müddet sonra Rebûlevvel 1006'da (Ekim 1597) vefat etti ve Meydan Camii hazîresine defnedildi. Gerek zâhirî ilimlerde gerek bâtınî ilimlerde birçok eser kaleme alan Şemseddin Sivâsî, mevlit sahibi evliyalar arasındadır. Onun yirmi dokuz halife yetiştirdiği nakledilmektedir.

Şemseddin Sivâsî'nin tarikat silsilesi biri Muslihuddin Efendi > Hacı Hızır Amâsî > Habib Karamânî; diğeri Abdülmecid Şîrvânî > Şahkubâd-ı Şîrvânî > Mevlânâ Muhammed Rukıyye > Mevlânâ Yûsuf Mahdûm vasıtasıyla olmak üzere iki koldan Halvetiyye tarikatının ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmaktadır.

Şemsiyye tarikatı, Şemseddin Sivâsî'nin yeğeni Abdülmecid Sivâsî'nin İstanbul'a gelmesinin ardından Abdülahad Nûri döneminde Sivâsiyye adıyla anılmaya başlanmıştır. Şemseddin Sivâsî'den sonra yerine oğlu Pîr Mehmed Efendi, onun ardından damadı Receb Efendi postnişin olmuş, tarikat daha sonra Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) tarafından sürdürülmüş, onun İstanbul'a gitmesiyle Sivas'taki Şemsiyye Dergâhı ikinci planda kalmıştır. Bu dergâhtaki irşat faaliyeti, Şemseddin Sivâsî'nin soyundan gelen şeyhler tarafından tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürülmüştür.⁸³

.....

83 Şemseddin Sivâsî ve Şemsiyye için bk. Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", s. 523; ☞

Abdülmecid Sivâsî'nin İstanbul selâtin camilerinde vâizlik yapması Şemsiyye'nin geniş çevrelerce tanınmasına sebep oldu. Abdülmecid Sivâsî, Sultan Selim Camii civarındaki Şeyh Yavsî Tekkesi'nde (Sivâsî Dergâhı) irşat hizmetinde bulunmuş, Eyüp Nişanca'daki evinin bitişiğine defnedilmiştir. O irşat faaliyetleri çerçevesinde bir tarikat tarikatlarına karşı olan Kadızâdeli taassubuyla mücadele ederken, diğer taraftan Bayramî-Melâmîleri'nin (Hamzavîler) ve özellikle İdrîs-i Muhtefî'nin Ehl-i sünnet anlayışına muhalif gördüğü bazı görüş ve davranışlarına da karşı çıkmıştır. Yirmi beşten fazla eseri vardır.⁸⁴

Sivâsiyye Alt Kolu

Şemsiyye'nin alt koludur. Abdülmecid Sivâsî'nin halifesi Abdülahad Nûri'nin (ö. 1061/1651) faaliyetleri neticesinde müstakil bir tarikat haline gelmiştir.

Abdülmecid Sivâsî, 971'de (1563) Zile'de doğmuştur. Babası Şemseddin Sivâsî'nin ağabeyi Muharrem Efendi'dir. Önce âlim bir zat olan babasından daha sonra amcasından aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiş, amcasından seyrüsülük ederek hilâfet almış ve Merzifon'da irşat faaliyetine başlamıştır. Amcasının vefatıyla Sivas'a gelerek postuna oturmuştur. Devrin padişahı III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Ayasofya ve Sultan Ahmed camilerinde vâizlik yapmıştır. Önce Mehmed Ağa, daha sonra da Sultan Selim Camii civarındaki Yavsî Tekkesi şeyhliğine getirilmiştir. 1639'da vefat etmiş, Eyüp Nişanca'daki türbesini IV. Mehmed'in annesi Mahpeyker Sultan yaptırmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe yirmi kadar eseri ve kırk bir halifesi vardır.

Abdülahad Nûri Efendi 1003'te (1594) Sivas'ta doğmuştur. Şemseddin Sivâsî'nin ağabeyinin torunudur. Sivas'ta başladığı tahsilini, ailenin İstanbul'a gitmesiyle buradaki âlimlerden tamamlamıştır. Dayısı Abdülmecid Sivâsî'ye intisap ederek hilâfet almış ve Midilli adasına halife olarak gönderilmiştir. Buradaki irşat faaliyetleri

•••••

a.mlf., *Şemseddin Sivâsî*, s. 1-60; Toker, *Şemseddin-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk*; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 107-110; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 195-237; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 192-207; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 236-240.

84 Abdülmecid Sivâsî için bk. Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî*.

esnasında birçok gayrimüslim de müslüman olmuş, dervişlerinden Bâlfîzâde Hasan Bey, kendisi için cami, zâviye, derviş hücreleri, tamhane bulunan vakıflarıyla birlikte bir külliye inşa ettirmiştir. Dört sene sonra Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin arzusuyla Şehremini Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine getirilmiştir.⁸⁵ Abdülahad Nûri, mürşidi gibi İstanbul selâtin camilerinden Fatih, Beyazıt ve Ayasofya camilerinde kürsü şeyhliği yapmıştır. Arapça ve Türkçe yirmi kadar eseri vardır. Kırkı bestelenmiş, 200 kadar şiirinin yer aldığı bir de divanı vardır. En meşhur mısralarından biri “Bugün Nûri imam oldu, uyan gelsin bu meydâne”dir. 20.000'den fazla dervişi olup, bunların 300 kadarı tarikattan behredar olup ellisine hilâfet vermiştir.

Tarikatı başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli'deki halifeleri vasıtasıyla geniş bir kitleye yayılmıştır. Nûri Efendi, mürşidi Abdülmecid Sivâsî'nin türbesinin karşısında medfundur. Sivâsiyye İstanbul ve Anadolu'da kısa sürede intişar etmesine rağmen, uzun müddet hayatiyetini muhafaza edememiştir. Abdülahad Nûri Efendi'nin halifelerinden Muhammed Nazmi Efendi (ö. 1112/1701) *Hediyyetü'l-ihvân* adlı Osmanlı'da Halvetiyye ve Sivâsiyye tarikatını ele alan önemli bir eser kaleme almıştır.⁸⁶

Ahmediyye Ana Kolu

Halvetiyye'nin orta kolu addedilen Ahmediyye ana kolunun pîri “Yiğitbaşı Velî” namıyla mâruf Ahmed Şemseddin Marmaravî'dir (ö. 910/1504). Tarikat silsilesi, şeyhi Alâeddin Uşşâkî (ö. 890/1485, Uşak) > İbrâhim Tâceddin Kayserî (ö. 883/1478, Kayseri) > Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 869/1464, Erzincan) vasıtasıyla Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşır. Yiğitbaşı Velî, Osmanlı Devleti'nde Saruhan sancağının Akhisar kazasına bağlı Marmara köyünde 839'da (1435) doğdu. İlk tahsilini muhtemelen bir Halvetî mürşidi olan babası İsâ Halife'den aldı. Uşak'ın Kabaklı köyünde irşat faaliyetinde bulunan Alâeddin Uşşâkî'den hilâfete nâil olduktan sonra, memleketi Manisa'ya dönüp mürşidinin irtihalinden sonra Seyyid

•••••

85 Şehremini Arpaemini mahallesi Baruthane caddesi ile Tatlıpınar caddesinin kesiştiği köşede yer almaktaydı.

86 Abdülahad Nûri ve Sivâsiyye için bk. Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat*; Baz, *Abdülahad Nûrî-i Sivâsî*.

Hoca mahallesindeki kendi ittihaz ettiği tekkesinde müşşidinin yolunu devam ettirmiş ve vefatına kadar derviş yetiştirmiştir. Kabri Manisa Adakale mahallesindeki tekkesinin hazîresindedir.⁸⁷ Tasavvufa dair yaklaşık on beş risâlesi vardır.

Hız. Pîr'e "Yiğitbaşı" lakabının verilmesi hususunda iki rivayet vardır: Birincisine göre, Ahmed Şemseddin Marmaravî İstanbul'daki meşâyih arasında çıkan ihtilâfların halli için İstanbul'a davet edilmiş, şeyhler arasındaki meseleleri çözerek birtakım şer'â muhalif tekkelelerin eşyasına el koydurmuştur. Onun bu meselelere çözüm üretmede yiğitçe ve cesurca işaretlerde bulunması "Yiğitbaşı" lakabıyla anılmasına sebeptir. İkinci rivayete göre, yiğitbaşılık esnaf teşekküllerinden meydana gelen fütüvvet ve ahilik teşkilâtında bir vazife ve unvandır. Ahî şeyhi yiğitbaşı (ebü'l-fityân), zamanla rütbe açısından kethüdâlardan sonra gelen, her esnaf tarafından ayrı ayrı olarak kendi aralarından seçilen, kethüdâlarla esnaf arasında emir ve haber verip alma göreviyle yükümlü oldukları gibi esnafa ait teşkilât ve düzenlemeleri takip eden bilirkişilerdir.

Ayrıca dervişlerine cehrî zikir ve devran yaptırdığı için bazı zâhir ehli ulemânın hücumlarına mâruz kalmıştır. Ahmedîyye orta kolu, Manisa'nın yamı sıra, onun halifeleri vasıtasıyla daha çok İstanbul, Trakya yöresi ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. En başta gelen halifesi Hacı İzzeddin Karamânî'dir (ö. 934/1527).⁸⁸

Ahmedîyye'nin dört alt kolundan biri olan Mısıriyye haricindeki diğeri üç alt kolunun (Sinâniyye, Uşşâkiyye, Ramazâniyye) silsilesinde İzzeddin Karamânî yer alır. Mısıriyye silsilesinde ise Yiğitbaşı Velî'nin halifesi olarak Tâlib-i Ümmî yer alır. Ayrıca Bayramî-Melâmîlik'ten icâzetli olan Sun'ullah Gaybî'nin (ö. 1087/1676'dan sonra) Halvetî silsilesi de, Muslihuddin Kütahyevî (ö. 1071/1661) > Elmalılı Ümmî Sinan (ö. 1067/1657) > Erođlu Nûri (ö. 1011/1603) > Abdülvehhâb-ı Ümmî (ö. 1004/1596) vasıtasıyla Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye ulaşır.⁸⁹

••••••••
87 1950'den önce harap olan dergâh, 1982'de orijinal mihrabı muhafaza edilerek Yiğitbaşı Vakfı tarafından yeniden yaptırılmıştır.

88 Ahmed Şemseddin Marmaravî ve Ahmedîyye için bk. Uludağ, "Ahmed Şemseddin, Yiğitbaşı", s. 135; a.mlf., "Ahmedîyye", s. 171; Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî*; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 89-92.

89 Ahmed Şemseddin Marmaravî ve Ahmedîyye için bk. Uludağ, "Ahmed

Sinâniyye Alt Kolu

Sinâniyye İbrâhim Ümmî Sinan'a (ö. 976/1568) nispet edilmektedir. Onun Bursalı, Prizrenli veya Karamanlı olduğuna dair kaynaklarda farklı nakiller vardır. Bursa'da doğmuş olma ihtimali kuvvetlidir. İstanbul'daki ilim tahsilinden sonra Karaman'da Yiğitbaşı Velî'nin halifesi İzzeddin Karamânî'ye intisap etmiştir. Mürşidinin Kasım Lârendî olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. Bir süre Manisa ve Uşak civarında irşat hizmetinde bulunduktan sonra 958'de (1551) İstanbul'a giderek Topkapı ile Şehremini arasında inşa ettirdiği kendi adıyla anılan tekkede irşat faaliyetini sürdürmüş ve burada vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Camii'nde kılındıktan sonra naaş tekrar buraya getirilirken yolda zuhur eden mânevî bir işaret üzerine Eyüp'e götürülüp halifelerinden Nasuh Efendi'nin Otlukbayır Düğmeciler semtinde yaptırdığı tekkeye defnedilmiştir. Ümmî Sinan'ın türbesinin burada bulunması sebebiyle dergâh Sinânî Âsitânesi kabul edilmiştir. 300 kadar halife yetiştirmiş olan Ümmî Sinan'ın en meşhur halifesi Seyyid Nizamoğlu adıyla tanınan Seyyid Seyfullah Efendi'dir (ö. 1010/1601).⁹⁰ Sinâniyye, İstanbul'da açtığı üç tekkede 1925 yılına kadar faaliyet göstermiş, bazı Sinânî şeyhleri diğer tarikatlara ait tekkelerde şeyhlik görevinde bulunmuştur. Tarikat XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlar'da da yayılmıştır.

İstanbul'daki Sinânî tekkeleri şunlardır: Kanûnî Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilip Ümmî Sinan'ın İstanbul'da ilk olarak irşat vazifesinde bulunduğu Şehremini Tekkesi. Bu tekkenin son dönem postnişinlerinden biri aynı zamanda Nasûhiyye'den icâzetli Mustafa Zekâî Efendi'dir (ö. 1227/1812). Halk tarafından "Oruç Baba" namıyla anılıp, ramazan ayının ilk günü kabrinin çevresinde toplanılarak iftar etmek bir gelenek halini almıştır. Eyüp Düğmeciler'deki Ümmî Sinan'ın türbesinin bulunduğu Sinânî Âsitânesi'nin son postnişini Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da valilik yapan Yahyâ Galib Efendi'dir (ö. 1942, Kargı). Şehremini Tekkesi'nin yakınlarındaki Pazar Tekkesi, Ümmî Sinan'ın ilk halifesi Harîrî Mehmed Efendi tarafından

••••••••

Şemseddin, Yiğitbaşı", s. 135; a.mlf., "Ahmediyye", s. 171; Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî*; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 89-92.

90 Seyyid Nizamoğlu için bk. Tosun, "Seyyid Nizamoğlu", s. 73; a.mlf., "Seyyid Nizamoğlu Seyfullah", s. 153-164; Erdoğan, "Seyyid Seyfullah Kâsum Efendi", s. 47-61.

kurulmuştur. Seyyid Nizamoğlu'nun soyundan gelenlerin meşihatlık görevini üstlendiği Sinânî Tekkesi, Silivrikapı sur içindeki Emîrlar Dergâhı'dır. Tekkeden günümüze sadece Seyyid Nizamoğlu'nun açık türbesi ulaşmıştır. Eğrikapı'daki Hakîkîzâde Tekkesi, Şehremîni'deki Gülşenî Tekkesi, Beykoz'daki Süleyman Efendi Tekkesi, Fatih'teki Hulvî Efendi Dergâhı ve Alâeddin Tekkesi bir müddet Sinânî meşâyhînin irşat hizmetinde bulunduğu dergâhlardır. Balkanlar'da ilk Sinânî tekkesi Üsküp'te XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde tesis edilmiştir. Osmanlı döneminde Kosova ve Makedonya bölgesinde üçü Üsküp, ikisi Prizren'de olmak üzere on adet Sinânî tekkesi mevcutken 1912'den sonra ikisi Prizren, biri Üsküp, biri de Kosova'da (Mitroviça) dört tekke tespit edilmiştir. Prizren'deki Malkoç Baba Tekkesi'nin günümüzde faaliyetlerini devam ettirdiği bilinmektedir. Sinâniyye alt kolundan Muslihiyye şubesi, Muslihiyye'den Zühriyye alt şubesi doğmuştur.⁹¹

Muslihiyye Şubesi

Tekirdağlı Muslihuddin Mustafa'ya (ö. 1099/1688) nispet edilir. Muslih'in yanlış kullanılmasından dolayı "Musûlî" diye tanınır. Tekirdağ'da Şeyh Âdil Çelebi'den hilâfet aldıktan sonra, şeyhinin irtihaliyle Salı Tekkesi'nde yerine geçmiştir. Onun bir kol pîri olmasına sebep olarak tâc-ı şerif içtihadında bulunması gösterilmektedir. Silsilesi şu şekildedir: Muslihuddin Mustafa > Âdil Çelebi > Habib Efendi > Alâeddin Efendi > Üsküplü Şeyh Ali Efendi > Alemdar Şeyh Ali Efendi > İbrâhim Ümmî Sinan.⁹²

Zühriyye Alt Şubesi

Kayserili Seyyid Ahmed Zühri'ye (ö. 1157/1744) nispet edilmektedir. Muslihiyye'nin alt şubesidir. Ahmed Zühri, Kayseri'den Selânik'e giderek, Şeyh Süleyman Efendi'den tarikat almış, halife olduktan sonra Selânik'in Eski Saray mahallesinde çadır kurarak yedi

91 İbrâhim Ümmî Sinan ve Sinâniyye için bk. Bilgin, "Sinâniyye", s. 240; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 92-98; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 137-151; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 144-151; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 198-204.

92 Muslihiyye için bk. Vicdânî, *Tomar*, s. 239; Şimşek, *Anadolu ile Balkanlar Arasında*, s.13.

sene burada inzivaya çekilmiştir. Daha sonra Selânik eşrafi tarafından buraya bir zâviye inşa ettirilmiştir ve ilk şeyhi Ahmed Zührî Efendi olmuştur. Yaklaşık kırk beş sene bu zâviyede irşat hizmetinde bulunan Ahmed Zührî, on iki terkli beyaz çuhadan bir taç içtihat etmiş, terklerin arasını beyaz iplikle diktirmek suretiyle terklerin adedini kelime-i tevhidin harf sayısı olan yirmi dörde çıkarmıştır. Ahmed Zührî'nin içtihadı olan bir diğer uygulama ise zikre otuz üç defa salavât-ı şerife ile başlamaktır.⁹³

Harîrîzâde Çerkeşli Şeyh Ali el-Vâhidî'nin Zühriyye'den doğan adını zikretmediği bir şubenin kurucusu kabul etmekte ise de diğer kaynaklar bu bilgiyi teyit etmemektedir. Aynı zamanda Kâdiriyye'nin Rûmiyye koluna mensup olan Çerkeşli Şeyh Ali'nin Halvetî silsilesi Cankurtaran Şeyh Abdullah > Belgradlı Şeyh Abdülkadir vasıtasıyla Ahmed Zührî'ye ulaşır.⁹⁴

Uşşâkiyye Alt Kolu

Seyyid Hasan Hüsâmeddin el-Buhârî el-Uşşâkî'ye (ö. 1001/1593) nispet edilen Uşşâkiyye tarikatı Ahmedîyye ana kolundan ayrılan bir alt koldur. Tarikatın silsilesi Hüsâmeddin Uşşâkî'nin şeyhi Emîr Ahmed Semerkandî vasıtasıyla Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye ulaşır. Hüsâmeddin Uşşâkî, Uşak'ta kendisine intisap ettiği Emîr Ahmed Semerkandî'nin on beş halifesinden biridir. Bazı kaynaklarda Hüsâmeddin Uşşâkî'nin gençlik döneminde Kübreviyye'nin Nurbahşiyye koluna intisabı bulunduğu belirtilir. Bu intisap muhtemelen ya memleketi olan Buhara'da veya daha sonra uğradığı Herat ve Meşhed dolaylarında ya da Anadolu'da gerçekleşmiştir. Nitekim Bursa, Balıkesir ve Uşak civarında Kübreviyye tarikatının az dahi olsa mensupları bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu itibarla Uşşâkiyye'nin Nurbahşiyye ile Halvetiyye'nin bir mezcinden teşekkül ettiği öne sürülebilir. Doksan dokuz halifesi olduğu nakledilen Pîr Hüsâmeddin Uşşâkî'nin tarikatı kendisinden sonra Memî Cân Saruhânî (ö. 1008/1599), tarikatta ikinci pîr Seyyid Mehmed Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1165/1751), Şeyh Ahmed Câhidî (ö. 1070/1659), üçüncü pîr Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (ö.

••••••••

93 Zühriyye için bk. Vicdânî, *Tomar*, s. 240.

94 Vicdânî, *Tomar*, s. 241.

1197/1783) ve Şeyh Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881) tarafından sistemleştirilmiştir.

İstanbul'da Uşşâkîliğin faaliyet gösterdiği ana tekke Hüsâmeddin Uşşâkî Tekkesi'dir. Kasımpaşa'da bulunan ve Hüsâmeddin Uşşâkî'nin türbesini barındıran bu tekke Uşşâkîliğin âsitânesi ve pîr makamıdır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde Hüsâmeddin Uşşâkî tarafından kurulmuş ve tekkelerin kapatıldığı tarihe (1925) kadar aralıksız faaliyetine devam etmiştir. Uşşâkî Âsitânesi dışında Eğrikapı dışındaki Cemâleddin Uşşâkî Tekkesi, Fatih Haydar'daki Tâhir Ağa Tekkesi, Üsküdar Halim Gülüm Tekkesi, Eyüp Defterdar'daki Balçık Tekkesi, Fatih Keçeciler'deki Mahmud Bedreddin Tekkesi, Fatih Haydar'daki Hocazâde Tekkesi, Karagümrük Uşşâkî Zâviyesi, Yedikule'deki Hâlid Efendi Tekkesi, Aksaray'daki Mehmed Emin Efendi Tekkesi, Fatih Şehremini'deki Deniz Abdal Tekkesi, Fatih Hırkaişerifteki Kayserili Mustafa Efendi Tekkesi, Fatih Nişanca'daki Havuzlu Uşşâkî Tekkesi İstanbul'da tarikata ait diğer tekkelerdir. İstanbul merkezli bir tasavvuf mektebi olan Uşşâkîlik, halifeler eliyle daha çok Ege ve Rumeli'ye doğru yayılır. Nazilli, Edirne, Keşan, Gelibolu, Çanakkale, Gümölcine, Filibe, Belgrad, Peç, Buda, Tımsıvar, Kandıye Uşşâkî tekkelerinin görüldüğü yerlerdir.

Uşşâkîler her ne kadar ilk dönemlerinde sadece kuûdî zikir yapmış olsalar da daha sonraki dönemlerinde tarikatın zikir ve âyin usulleri Halvetîliğin diğer kollarına uyarak devranî olmuştur. Hüsâmeddin Uşşâkî'ye nispet edilen *Evrâd-ı Kebîr*, *Şerh-i Virdi's-settâr* isimli vird kitapları bir Uşşâkî sâlikinin günlük dua kitaplarıdır. Uşşâkî dervişlerinin vazifelerini önce Abdullah Selâhaddin Uşşâkî *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* adlı bir risâlede toplamış, sonra bunu son devir şeyhlerinden Abdurrahman Sâmi Efendi genişletmiştir.⁹⁵

Uşşâkiyye alt kolu dört şubeye ayrılır: Cemâliyye, Câhidiyye, Salâhiyye ve İrşâdiyye.⁹⁶

•••••

95 Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*.

96 Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî ve Uşşâkiyye için bk. Akkuş, "Hüsâmeddin Uşşâkî", s. 515; Kılıç, "Uşşâkiyye", s. 232-233; İnançer-Tanman, "Uşşâkîlik", s. 329-331; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 151-156; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 100-107; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 209-229.

Cemâliyye Şubesi

Tarikatın ikinci pîri Seyyid Mehmed Cemâleddin Uşşâkî'ye nispet edilmektedir. Halvetiyye'nin Cemâl-i Halvetî tarafından kurulan Cemâliyye ana kolu ile karıştırılmaması için kaynaklarda İkinci Cemâliyye (Cemâliyye-i Sâniye) adıyla da zikredilmektedir. Cemâleddin Uşşâkî, memleketi Edirne'de, tekkelerde yemeklerden sonra okunması âdet haline gelen Hamdiye ilâhisiyle de tanınan Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed Hamdi Efendi'ye (ö. 1146/ 1733) intisap etti. Onun irtihalinden sonra Sezâiyye'nin pîri Hasan Sezâî-yi Gülşenî'nin halkasına katıldı. Onun da irtihalinden sonra Edirne'de dört yıl irşat görevinde bulundu. 1155'te (1742) mânevî bir işaret üzerine İstanbul'a giderek Eğrikapı Savaklar'daki Hırâmî Ahmed Paşa tarafından kurulan mescit-zâviyenin postnişinliğini üstlendi. İrtihaline kadar bu dergâhta irşat faaliyetinde bulundu. Dergâhın hazîresinde medfundur. Türbesi günümüzde Hırâmî Ahmed Paşa adıyla anılan caminin yanında olup ziyaret edilmektedir. Cemâleddin Uşşâkî'nin 345 manzume, bir silsilenâme ve beş tarih beytini ihtiva eden divanı Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Uşşâkî Dergâhı, nr. 92). Cemâleddin Uşşâkî, şeyhi Hasan Sezâî-yi Gülşenî vesilesiyle ayrıca Halvetiyye'nin Gülşeniyye, Sünbülîyye, Şâbâniyye şubeleriyle Nakşibendiyye tarikatına da mensuptur ve kendisinde bu tarikatları birleştirmiştir. İstanbul'da zayıflamaya yüz tutan Uşşâkîliği yeniden ihya ettiği için Uşşâkî müntesipleri tarafından tarikatın ikinci kurucusu (pîr-i sâni) addedilir. Halvetî-Uşşâkî zikir erkânındaki esmâ-i seb'aya "fûrûât-ı hamse" adıyla beş isim daha ekleyerek esmâ sayısını on ikiye çıkarmıştır. Böylelikle kendisinden sonra Uşşâkî dervişlerinin hilâfete nâil olması için bu on iki esmâyı tamamlaması şart koşulmuştur. Uşşâkiyye tarikatı Cemâliyye şubesi vasıtasıyla son dönemlere kadar ulaşmıştır. Cemâleddin Efendi'nin çok sayıdaki halifesinden en tanınmış olanı, damadı ve Fatih Balat'taki Tâhir Ağa Dergâhı şeyhi Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'dir. Onun vasıtasıyla Cemâliyye'nin Salâhiyye şubesi zuhur eder.⁹⁷

Salâhiyye Şubesi

Cemâleddin Uşşâkî'nin damadı ve halifesidir. Osmanlı'da yaygınlık kazanan bütün tarikatlardan hisse almış ve bu sebeple

••••••••

97 Cemâleddin Uşşâkî ve Cemâliyye için bk. Kılıç, "Cemâleddin Uşşâkî", s. 314; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 110-124.

kendisine “câmiu't-turuk” (tarikatlari kendisinde toplayan) ve “câmiu'l-kelimât” (tasavvufi hakikatleri kendisinde toplayan) nisbele-ri verilmiştir. *Dîvan*'ındaki “Celvetî (Halvetî), Bektaşî, Bayramî ve Sa'dî, Kâdirî / Nakşibendî, Mevlevî ve Gülşenî, Uşşâkiyîz” beytiyle buna işarette bulunur. Salâhî Efendi, Eğrikapı Dergâhı'nda görev yapan şeyhi Cemâleddin Uşşâkî'nin yanında Uşşâkî usulünü ikmal ettikten sonra, şeyhinin vefatını müteakip aynı dergâhta 1178'e (1764) kadar Uşşâkiyye tarikatının usul ve âdabına göre irşat görevini yerine getirmiştir. Bu tarihten itibaren ise halen İstanbul Fatih'teki Âşık Paşa mahallesinde bulunan Tâhir Ağa Tekkesi'nin şeyhi olmuştur. Tekke vakfiyesinin şartının gereği olarak tekke Uşşâkîliğin yanında Nakşî usulü de icra etmiştir. Tekkesi yanınca bir müddet kalmak üzere yeniden Eğrikapı'daki tekkeye taşınır. Bu esnada seksen yaşındayken kalp rahatsızlığı yüzünden 29 Muharrem 1197 (27 Aralık 1782) tarihinde vefat etti. Cenazesi vefat ettiği Eğrikapı Cemâleddin Uşşâkî Tekkesi'nden alınarak, uzun yıllar şeyhlik yaptığı Tâhir Ağa Tekkesi'nin hazîresine defnedildi. Kabri uğradığı birçok tabii âfetin ardından son olarak ona muhabbetle bağlı olan Hüseyin Vassâf tarafından 1921 yılında tamir ettirilerek bugünkü haline getirilmiştir.

Harîrîzâde *Tibyân*'ında Salâhî Efendi'yi Halvetiyye-i Uşşâkiyye'nin Cemâliyye şubesine bağlı Salâhiyye kolunun (tarikati) kurucusu şeklinde tanıtmış olsa da, Salâhî'ye nispetle Uşşâkîlik'te müesses yapıda bir Salâhiyye kolundan bahsetmek mümkün değildir. Hüseyin Vassâf'ın “Salâhiyyem Salâhiyyem Salâhî / Salâhîlik'te buldum ben felâhî” vecizesi onun müstakil bir kola aidiyetini değil, Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'ye mânevî bağlılığını göstermektedir. Bununla birlikte bütün Uşşâkî silsilenâmelerinde yer alan Salâhî Efendi, Uşşâkîlik âdap ve erkânını *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'de kayda geçirmiş, Uşşâkîliğin günümüze intikalinde en önemli halkalardan biri olmuştur. Bu itibarla tarikte Hasan Hüsameddin Uşşâkî (pîr-i evvel) ve Cemâleddin Uşşâkî'den (pîr-i sâni) sonra üçüncü pir (pîr-i sâlis) kabul edilmiştir. Abdullah Salâhî Uşşâkî, Üsküdar Küplüce Sâdî Dergâhı şeyhlerinden Mehmed Elif Efendi'nin ifadesiyle “Türkler'in İbnü'l-Arabî'si” şeklinde nitelenmiştir. İbnü'l-Arabî gibi tasavvufi düşünce tarihinin en velût müelliflerinden olması, yaklaşık 200 civarındaki eserinde vahdet-i vücûd tavrını sürdürmesi ve mârifete dair meselelerde karşılaştığı zorlukları öncelikle İbnü'l-Arabî'nin ruhaniyetine dayanarak

çözümüne kavuşturması, onun bu türden bir nitelemeye lâyık olduğunu gösterir.⁹⁸

Câhidiyye Şubesi

Halvetiyye-Uşşâkiyye tarikatının Câhidiyye şubesinin pîri Ahmed Câhidî Sultan Edirneli'dir. Kaynaklarda şeyhi hakkında farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte, kendi eserleri olan *Tevhîd-i Zât* ve *Dîvan*'ında müşşidinin Ömer Karîbî olduğunu açıkça ifade etmektedir. Buna göre Ömer Karîbî, Saruhanlı Memî Can Efendi'den, o da Hüsâmeddin Uşşâkî'den hilâfet almıştır. Ahmed Câhidî, hilâfet sonrası Çanakkale'ye giderek Kilitbahir'de inşa ettiği tekkesinde irşat faaliyetinde bulunmuş, irtihaline "istirahat" (1070) kelimesi tarih düşürülmüştür. Halk arasında yanlışlıkla Câhide Sultan olarak anılan Ahmed Câhidî'nin türbesi Çanakkale'nin önemli ziyaret yerlerinden olup yine aynı adla anılan mescidin ön tarafında yer almaktadır. Câhidiyye şubesi, şeyhin vefatından sonra oğlu Abdülatif Efendi tarafından devam ettirilmiştir. Tarikatın XVIII. yüzyılda Çanakkale, Bursa ve Edirne çevresinde hayli yaygın olduğu, ancak İstanbul'a ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Halifelerinden Muslihuddin Karamânî, Uşşâkiyye'nin Muslihiyye şubesinin kurucusudur. Bir başka halifesi olan Şeyh Ali Efendi'nin müridi Bursalı Şeyh Muhyiddin Efendi (ö. 1091/1680), Câhidiyye tarikatını Bursa'da kurduğu Üçkozlar Dergâhı'nda temsil etmiş, tarikat XVIII. asırda Muhyiddin Efendi ailesinden gelen şeyhler tarafından devam ettirilmiştir. Üçkozlar Dergâhı son dönemlere kadar faaliyetini sürdürmüştür.⁹⁹

İrşâdiyye Şubesi

Uşşâkîliğin üçüncü pîri Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'den sonra tarikat özellikle Rumeli'de ve Batı Anadolu'da yayılırken, yer yer Mevlevî, Bektaşî, Gülşenî ve Melâmî tarikatları ile yakın ilişkiler

•••••

98 Abdullah Selâhaddin Uşşâkî ve Salâhiyye için bk. Ceyhan, "Salâhî Efendi", s. 17; a.mlf., *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*; Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî*; Kılıç, "The Ibn al-'Arabî of the Ottomans", s. 110-120.

99 Ahmed Câhidî ve Câhidiyye için bk. Azamat, "Câhidî Ahmed Efendi", s. 16; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 153-156; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 107-110; Çamlıca, *Ahmed Cahidi'nin Nasihatname ve Tevhid-i Zât Adlı Risâlelerinin Tahlili*.

kurması daha geç dönemlerde zâhitmeşrepten rindmeşrebe doğru gelişen bir tasavvuf anlayışının tarikatta öne çıkmasına yol açmıştır. Daha önceleri Bektaşî olduğu rivayet edilen Nazillili Hulûsi Baba ile başlayan bu meşrep daha sonraları XIX. asırda Ahmed Tâlib-i İrşâdî ile günümüze kadar intikal etmiştir. Bu meşrep mensupları kendilerini “Nâzenîn-i Uşşâkî” olarak tanımlamışlardır.

Derebeyizâde Helvacıoğlu Ahmed Efendi namıyla anılan İrşâdiyye'nin pîri Şeyh Tâlib-i İrşâdî, medresede ilim tahsili ile meşgul iken Uşşâkiyye'den Ömer Hulûsi ve Hüseyin Hakkı efendilerle karşılaşmış; Ömer Hulûsi “Tâlib benim irşâd senin” diyerek Tâlib-i İrşâdî'yi Hüseyin Hakkı Efendi'ye teslim etmiş, o da bu vazifeye, “Efendim can senin canan senin” diye mukabelede bulunmuştur. 1270'te (1854) kendisinde zuhur eden bir hal sâikiyle inziva hayatı yaşamaya başlamış, saç ve sakalını uzatmış, bu hal kendisinden alındıktan sonra Hüseyin Hakkı Efendi'den müstahlef olmuştur. Kendisinin yirmi bir sene mukim olmayıp Çanakkale ve civarında seyahat ettiği söylenmektedir. Aslen Bektaşî olduğunu, Uşşâkî kisvesine büründüğünü ileri sürenler de vardır. 1881'de Kilitbahir'de vefat ederek defnedilmiştir. Kabri ziyaretgâhtır. *Divan* sahibidir.¹⁰⁰ İrşâdiyye, Tâlib-i İrşâdî'nin Balıkesir'de Âzibler Tekkesi adıyla anılan bir dergâh inşasından sonra halifelerinden Kudsî Ahmed Baba'nın meşihata geçmesiyle devam eder. İrşâdî Baba'nın diğer halifeleri şunlardır: Hüseyin Hüsnü Baba, Çardak'ta Sâfî Baba, Gelibolu'da Hüseyin Necib Efendi, Şucât Baba, Bayramiç'te Hasan Niyâzi Baba.¹⁰¹

Mısriyye Alt Kolu

Ahmediyye ana kolundan ortaya çıkan Sinâniyye ve Uşşâkiyye'nin dışında bir diğer alt kol, Niyâzî-i Mısrî'ye (ö. 1105/1694) nispet edilen Mısriyye'dir. Malatya'nın Aspozi kasabasında doğan Niyâzî-i Mısrî, Ezher medreselerinde ilim tahsili yaptığı sırada Şeyhüniyye Külliyesi'ndeki bir Kâdirî şeyhine intisap eder. Bir gece rüyasında Abdülkâdir-i Geylânî'yi görür. O kendisine zâhir ilmini öğrenip onunla amel etmesini, tarikat ilmini ise bir mürşide ulaşılarak elde edebileceğini, ancak kendisini irşat edecek kişinin bu şehirde olmadığını söylemesi

•••••

100 Alpdoğan, *Ahmed Talib İrşadi'nin Divanının İncelenmesi*.

101 Ahmed Tâlib-i İrşâdî ve İrşâdiyye için bk. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 226-229.

üzerine üç yıldır ikamet etmekte olduğu Kahire'den şeyhinin izniyle ayrılır (1053/1643). Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaşır. 1057'de (1647) Uşak'ta Ümmî Sinan'ın halifelerinden Şeyh Mehmed Efendi'nin zâviyesinde iken Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmî Sinan'a intisap eder ve onunla birlikte tekkesinin bulunduğu Antalya'nın Elmalı ilçesine gider. Dokuz yıl burada şeyhine hizmetten sonra sülûkünü tamamlayarak hilâfete nâil olur. Şeyhinin emriyle Uşak, Çal ve Kütahya'da irşat faaliyetinde bulunur. İstanbul'da başlayıp yayılan Kadızâdeliler hareketinin etkisiyle aleyhinde bazı dedikodular çıkınca 1072 (1661) yılı başlarında bölgeden ayrılarak birkaç müridiyle birlikte Bursa'ya yerleşir. Kadızâdeliler zihniyetini sürdüren vâiz Vanî Mehmed Efendi'nin Sultan IV. Mehmed'le yakınlık kurarak Osmanlı mülkünde semâ, zikir ve devranı yasaklattığı 1077 (1666) yılından sonra da faaliyetlerini sürdürür. Vaazlarında bu yasağa sebep olan Vanî Mehmed Efendi ile Kadızâdeli zihniyetini sürekli eleştirir. Dervişlerinin giderek artması üzerine 1080'de (1669) Bursa Ulucamii civarında bir dergâh inşa edilir. Mısıriye Âsitânesi konumunda olan bu dergâh XX. asrın başlarına kadar irşat hizmetini devam ettirmiştir. Günümüzde yerinde postane binası vardır. Niyâzî-i Mısırî, çeşitli siyasî sebeplerle Edirne ziyareti esnasında önce Rodos'a, sonra Limni'ye sürgüne gönderilir. Limni'de 20 Receb 1105 (16 Mart 1694) tarihinde vefat etmiştir. Yunanistan'ın Limni adasındaki kabri üzerine yaptırılan türbesi Sultan Abdülmecid zamanında onarılmıştır. Bu türbe günümüzde yıkık durumdadır. Niyâzî-i Mısırî'nin büyük bir kısmı birkaç yapraklık risâlelerden oluşan otuz aşkın eseri bulunmaktadır.

Niyâzî-i Mısırî'nin tarikat silsilesi şöyledir: Niyâzî-i Mısırî > Elmalı Ümmî Sinan > Emîrzâde Şeyh Ahmed Efendi > Elmalı Abdülvehhâb Ümmî > Tâlib-i Ümmî > Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî. Mısıriye, Niyâzî-i Mısırî'nin halifesi vasıtasıyla devam etmiştir. Niyâzî-i Mısırî Limni'de sürgünde iken tekkede halifelerinden Şenikzâde Mehmed Efendi vekâleten postnişin olmuş, onun ölümünün ardından bir süre Gazzî Ahmed Efendi ve ardından oğlu Çelebi Ali Efendi postnişinlik yapmıştır. Son postnişin Mehmed Şemseddin [Ulusoy] Efendi'dir (ö. 1936). Tarikatın Bursa dışında Selânik, İzmir ve Kahire'de dergâhları olduğu bilinmektedir.¹⁰²

•••••

102 Niyâzî-i Mısırî ve Mısıriye için bk. Aşkar-Demirli, "Niyâzî-i Mısırî", s. 166-169; Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*; Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî*; ☞

Ramazâniyye Alt Kolu¹⁰³

İstanbul'da medfun olan kol pîrlerinden biri de Halvetiyye ana tarikatının Ahmediyye ana kolundan zuhur eden Ramazâniyye alt kolunun pîri Ramazaneddîn-i Mahfî b. Muhammed el-Karahisârî'dir (ö. 1025/1616). 949'da (1542) Afyon Sandıklı'da dünyayı teşrif eden Ramazan Efendi, Kasım Lârendî'ye (947/1540-41) intisap etmiş, sülûkünü Muhyiddin Mehmed Karahisârî'de (ö. 994/1586) tamamlamıştır. İlim tahsilini Afyon'da tamamladı.¹⁰⁴ Kasım Lârendî'ye¹⁰⁵ (ö. 941/1535 veya 947/1540-41) intisap etti. Onun vefatının ardından halifesi Muhyiddin Mehmed Karahisârî'de (ö. 994/1586) sülûkünü tamamlayarak hilâfet almıştır.¹⁰⁶

Ramazan Mahfî'nin Halvetiyye'nin pîri Ömer el-Halvetî'ye uzanan silsilesi şu şekildedir: Ramazan Mahfî > Muhyiddin Mehmed Karahisârî > Kasım Lârendî > İzzeddin Ali Karamânî Saruhânî (ö. 933/1527) > Ahmed Şemseddin Marmaravî > Kabaklılı Şeyh Alâeddin Uşşâkî (ö. 890/1485) > İbrâhim Tâceddin Kayserî (ö. 883/1478) > Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 869/1464) > Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî > Sadreddin Hiyâvî (ö. 860/1455) > İzzeddin Türkmânî (ö. 828/1425) > Ahî Mîrem Halvetî (ö. 812/1409) > Ömer el-Halvetî.¹⁰⁷

.....

Terzioğlu, *Sufi and the Dissident in the Ottoman Empire*; Kara, *Niyâzi Mısırî*; Tatcı, *Niyazi Mısırî*.

103 Ramazan Mahfî, Ramazâniyye ve kolları hakkında geniş bilgi için bk. Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 109-221.

104 Hayatı hakkında bk. Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 603; Hulvî, *Lemezât*, s. 596; Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s. 486; Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, vr. 26^b; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, 66; Vicdânî, *Tomar*, s. 233; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 75; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 13; Mehmed Sâmî, *Esmâr-ı Esrâr*, s. 41; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârîh*, s. 270; Öztürk, "Ramazan Efendi, Mahfî", s. 437; Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 38-41.

105 Kasım Lârendî, isim müşterekliğinden dolayı bazı kaynaklarda zikredildiği üzere Vefâiyye tarikatına müntesip, İnegöl'de medfun, *Cevâhirü'l-ahbâr* müellifi Kasım İnegölî'den (ö. 941/1534) farklı bir zattır. *Tezkiretü'l-müteahhirin* yazarı Hasan Hulûs Halvetî'ye göre Noktacı lakaplı Kasım Lârendî Edirne'de medfundur. Noktacızâde lakaplı Muhyiddin Mehmed Karahisârî'nin kabri ise İbrâhim Fahreddin Efendi'ye (Erenden) göre Eyüp'teki Tımsıvar Mescidi Tekkesi'ndedir.

106 Usta, *Tabibzâde*, s. 23^b.

107 Hulvî, *Lemezât*, s. 596; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 13; Vicdânî, *Tomar*, s. 233; Aslan, *Nehcî Mustafa Dede*, s. 478.

Ramazan Efendi kırk dört yaşlarında (993/1586) İstanbul'a gelip,¹⁰⁸ İstanbul Kocamustafapaşa'daki Bezirgân Tekkesi adlı daha sonra Halvetiyye-i Ramazâniyye'nin âsitânesi (pîr evi) olacak merkezde yaklaşık otuz iki yıl irşat hizmetinde bulunmuştur. Menkıbeye göre Sünbüliyye'nin pîri Yûsuf Sünbül Sinan -ki Cemâl-i Halvetî'nin halifesi ve damadıdır- Ramazan Efendi'nin İstanbul'a teşriflerinden yaklaşık yarım asırdan daha fazla bir süre önce keramet izhar etmiştir. Şöyle ki: Hâlihazırda Ramazan Mahfî'nin türbesinin bulunduğu ve o sıralarda bir bahçeden ibaret olan araziden geçen Sünbül Sinan, "Buradan tevhit kokusu geliyor" diyerek Ramazan Efendi'nin buraya geleceğine işaret buyurmuşlardır.

Daha sonraları Bezirgân Tekkesi Hz. Pîr'in adına nispetle Ramazânî Âsitânesi (pîr evi) olarak anılmıştır. Âyin günü pazartesidir. Günümüzde Ramazan Efendi Camii adıyla anılmaktadır.¹⁰⁹

Ramazan Mahfî, hilim ve vakar sahibi olup, rüya tabiri ilmine vâkıftır. Ömrünü, çok oruç tutarak, inziva, halvet ve uzlet ile geçirmeyi tercih etmiştir. 1025'te (1616) vefat ederek tevhitânenin bitişiğindeki tekke avlusuna defnedilmiştir. "Hâşimî dedi, geçti şeyh bugün", vefatına tarih düşürülmüştür.¹¹⁰ Ramazan Efendi'nin "Mahfî" mahlaslı ilâhileri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Türbesi günümüzde Kocamustafapaşa'daki Ramazan Efendi Camii'nin avlusundadır.

Ramazan Mahfî'nin bilinen halifeleri şunlardır: Oğlu Abdülhalim Efendi, oğlu Abdullah Efendi (Saka Dede), oğlu Mehmed Celâleddin Efendi, damadı Hacı Murad Kırımî, Şerbetçi Mehmed Efendi, Mestçi Ali Rûmî, Şeyh Rıdvân el-Cüneydî, Şeyh Haydar el-Halvetî'dir.¹¹¹

.....

108 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 603; Tefvik, *Mecmûatü't-Terâcim*, vr. 26^b; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, 66^b.

109 Bezirgân Tekkesi hakkında bk. Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, II, 131-140; a.mlf., "Ramazan Efendi Tekkesi", s. 30; Eyice, "Bezirgânbaşı Camii", s. 104.

110 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 603-604; Hulvî, *Lemezât*, s. 596; Tefvik, *Mecmûatü't-Terâcim*, vr. 26^b; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 66^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 14; Vicdânî, *Tomar*, s. 233; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 75; Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 42; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 270.

111 Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, II, 604; Mehmed Sâmi, *Esmâr*, s. 42; Tabibzâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 61; Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s. 486; ☞

Ramazâniyye tarikatı, Pîr Ramazan Efendi'nin halifeleri vasıtasıyla İstanbul'dan Bursa'ya, Bursa'dan Kırım'a ve Edirne'ye, Edirne'den Rumeli coğrafyasının her bir tarafına intişar etmiştir. İstanbul'da Ramazan Mahfî'nin oğulları Abdülhalim Efendi (ö. 1026/1617), Abdullah Efendi (Saka Dede) (ö. 1034/1624), Mehmed Celâleddin Efendi (ö. 1077/1667) ile Ramazan Mahfî'nin halifesi Şerbettâr Mehmed Efendi (ö. 1052/1642); Bursa'da Şeyh Yâkub Fânî (ö. 1052/1642); Edirne'de Mestçi Ali Rûmî (ö. 1030/1621), Kırım'da Ramazan Mahfî'nin damadı Hacı Murad Kırîmî ve Nakşî Ali Akkirmânî (ö. 1065/1655), Rumeli'de Fâzıl Ali Lofçavî (ö. 1095/1684), Hüseyin Rûmî Serezî (ö. 1110/1699) ve Serezî'nin halifeleri Şeyh Osman Prizrenî (ö. 1164/1747), Şeyh Ali Pazarî, Pîr Mehmed Hayâtî (ö. 1180/1766), Şeyh Hüseyin Yenicevî, Şeyh Ali Çobanî ve Şeyh İbrâhim Delvina tarikatın yayılma tarihinde en önemli isimlerdir.

Tarikat, Kocamustafapaşa'daki merkez tekkeden sonra İstanbul'un bazı semtlerindeki dergâhlarda bir süre temsil edilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul'da âsitâne ile birlikte beş tekkede irşat faaliyetinde bulunmuştur. Hâlihazırda tarihe karışmış durumda olan Çapa semtindeki Şerbettâr veya Fenâyî Dergâhı, âsitânedен sonra ilk Ramazânî tekkesidir. Tekkede Ramazan Mahfî'nin halifesi Şerbettâr Mehmed Efendi ve oğlu Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1085/1674) postnişinlik yapmıştır. Seyyid Mustafa Efendi'den sonra dergâhta Rifâiyye'nin Ahmed el-Lihâs koluna mensup meşâyih hizmet etmeye başlamıştır. XVIII. asrın başlarında Ramazâniyye'nin İstanbul'da faaliyet gösterdiği tekkelerden biri de Cağaloğlu'ndaki Çâlâk (Çaylak) Tekkesi'dir. Tekke XIX. asrın başından itibaren Celvetiyye ve sonrasında da Halvetiyye-i Cerrâhiyye'ye intikal etmiştir. İstanbul'da diğer Ramazânî tekkeleri, üç tarikat pîrinin mürşidi Köstendilli Ali Alâeddin Efendi ve oğlu Ömer el-Halvetî'nin şeyhlik yaptığı Üsküdar Selâmsız'daki Selâmi Ali Efendi Dergâhı ile Köstendilli'nin bir diğer oğlu Muhyiddin Efendi'nin posta geçtiği Aydınoglu (Hasan Ünsî) Tekkesi'dir.

Ramazâniyye, İstanbul'dan sonra Bursa'da yaygınlık göstermiş ve üç tekkede temsil edilmiştir. Şerbettâr Mehmed Efendi'nin halifesi Yâkub Fânî Efendi (ö. 1052/1642) Bursa Karaağaç

•••••

Nehcî, *Tuhfetü's-sâlikîn*, s. 471-472; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 262; Öztürk, "Ramazâniyye", s. 440.

mahallesinde kendi adıyla anılan tekkede irşat hizmeti yapmıştır. Tekkenin evlâdiye usulü ile postnişinlik yapan Ramazânî meşâyih-i şu zevattır: Yâkubzâde Mehmed Efendi (ö. 1077/1666), İbrâhim Efendi (ö. 1122/1710), Mehmed Said Efendi (ö. 1159/1746), Mehmed Nûri Efendi (ö. 1181/1767). Yâkub Efendi Dergâhı daha sonra Kâdiriyye'nin Eşrefiyye koluna geçmiştir. Bursa'da Ramazâniyye'nin temsil edildiği tekkelerden bir diğeri Zağferanlık Tekkesi'dir. Tekkenin bânisi ve ilk postnişini Yâkub Fânî'nin halifelerinden Ebûbekir Efendi'dir (ö. 1077/1666). İrtihaliyle makamına halifesi Şeyh Abdüllatif Efendi (ö. 1118/1706) postnişin olmuştur. Daha sonraları Kâdiriyye'ye intikal eder. Bursa'nın üçüncü Ramazânî dergâhı, Şerbettâr Mehmed Efendi kanalından gelen halifeler tarafından değil, Köstendilli Ali Alâeddin Efendi'nin şeyhi Lofçalı Fâzıl Ali Rûmî'nin halifelerinden Şeyh Mehmed Emîr el-Enârî (ö. 1118/1706) tarafından kurulmuştur. Dergâhta onun ardından sırasıyla torunu Mehmed Bedreddin Efendi (ö. 1124/1712), damadı Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1146/1733) Ramazânî şeyhi olarak hizmette bulunmuştur. Dergâh daha sonra Halvetiyye'nin Mısıriyye koluna geçmiştir.¹¹²

Ramazâniyye tarikatı en fazla nüfuz alanını Osmanlı Rumelisi'nde bulmuş, bu coğrafyada ilk olarak Ramazan Mahfî'nin halifesi Mestçi Ali Rûmî Edirnevî (ö. 1030/1620) ve halifeleri vasıtasıyla in-tişar etmiştir. Tarikat Edirne'de Mestçizâde Tekkesi'nde temsil edilmiştir. Bir zamanlar Baba Timurtaş mahallesi, Beylerbeyi Camii'nin arka sokağında yer alan tekkeden günümüze hiçbir eser kalmamıştır. Dergâhta sırasıyla postnişinlik yapan Ramazânî mürşitleri şunlardır: Mestçi Ali Rûmî, oğlu Mestçizâde İbrâhim Necib Efendi (ö. 1036/1626), Mestçizâde Sâlih Efendi (ö. 1141/1728), Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi, oğlu Şeyh Sâlih Efendi, Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh Nûri Efendi.

Tarikat, Mestçizâde İbrâhim Necib Efendi'nin halifesi Debbâğ Ali Rûmî (ö. 1065/1654) ile birlikte günümüz Bulgaristan coğrafyasında yaygınlık kazanmasını devam ettirir.

Debbâğ Ali Rûmî'nin halifelerinden Lofçalı Fâzıl Ali Efendi'nin oğlu Fâzılzâde Abdullah Efendi'den gelen Ramazânî silsilesi Hüseyin

•••••

112 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsi*, s. 165-174; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, s. 98-99.

Vassâfa göre son asra kadar devam etmiştir. Vassâf'ın da yakından tanıdığı İstanbul'daki son Ramazânî müntesibi Yûnus Bahrî Efendi'dir (ö. 1346/1928) ve silsilesi Fâzılzâde'ye dayanır. Fâzıl Ali Lofçavî'nin halifeleri tarafından tarikat, Bulgaristan'ın Lofça, Köstendil ve Radomir şehirlerinde, Yunanistan Serez'de, Bursa ve İstanbul'da temsil edilmiştir.

Lofçavî halifesi Hüseyin Rûmî Serezî ile Ramazânîlik, Yunanistan'ın Orta Makedonya bölgesindeki Serez'e ulaşır. Hüseyin Serezî'den itibaren Ramazânîyye ağı XVIII ve XIX. asırda bütün Rumeli şehirlerini kuşatmış, tarikat günümüze kadar varlığını bu şehirlerde sürdürmüştür. Serezî'nin kaynaklarda zikredilen altı halifesi (Osman Baba, Mehmed Hayâtî, İbrâhim Delvina, Hüseyin Yenicevî, Ali Çobanî, Ali Pazârî) vasıtasıyla tarikat Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Kosova topraklarında intişar etmiştir.

Ramazânîyye altı şubeye ayrılmıştır. Pîrlerinin vefat tarihi itibarıyla Ramazânîyye'nin şubeleri şunlardır: Buhûriyye (Mehmed Buhûrî er-Rûmî el-Edirnevî [ö. 1039/1630]), Cihangîriyye (Hasan Burhâneddin Cihangîrî [ö. 1074/1664]), Cerrâhiyye (Nûreddin Cerrâhî [ö. 1133/1721]), Sinobiyye (Sinobî Seyyid Mustafa Efendi [ö. 1166/1752]), Raûfiyye (Üsküdârî Seyyid Ahmed Raûfî [ö. 1170/1757]), Hayâtiyye (Mehmed Hayâtî [ö. 1180/1766]). Ramazânîyye'nin şubelerinden Cerrâhiyye ve Hayâtiyye varlığını devam ettirmektedir.

Halvetiyye'nin ana kollarından zuhur eden alt kolları içerisinde Ramazânîyye, Şâbâniyye alt kolundan sonra en fazla şubeye sahip tarikattır. Şunu tespit etmek mümkündür ki Halvetiyye ana tarikattı Ramazânîyye kolu ile tarihte Balkanlar'ın, Şâbâniyye'nin Bekriyye kolu vasıtasıyla da Arap coğrafyasının en yaygın tarikatlarından biri olmuştur.

Buhûriyye Şubesi

Tarikatın pîri Şeyh Mehmed Buhûrî er-Rûmî el-Edirnevî'dir (ö. 1039/1630).¹¹³ Hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yoktur. Tarikat silsilesi mürşidi Mestçizâde İbrâhim Necîb el-Edirnevî (ö. 1036/1626), onun mürşidi ve babası Mestçi Ali er-Rûmî el-Edirnevî

•••••
113 Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 108^b.

(ö. 1030/1620) vasıtasıyla Pîr Ramazan Mahfî'ye ulaşır.¹¹⁴ Edirne'de vefat ettiği, Kıyak'ta Bürümcükçü Camii sahasında mihrap önüne defnedildiği Bâdi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'sinde kaydedilmektedir.

Buhûriyye'nin Edirne dışında İstanbul'da temsil edildiği yegâne tekke Saçlı Şeyh Hacı Hüseyin Efendi Tekkesi'dir. Üsküdar Ahmediye Meydanı civarında ve Toptaşı caddesi üzerinde yer alır. 1943'te tekke tamamıyla ortadan kalkmıştır. Günümüzde yerinde Vakıflar Bankası Üsküdar Şubesi bulunmaktadır.¹¹⁵ Tekkenin ilk şeyhi Saçlı Hüseyin Efendi'dir (ö. 1182/1768). Köstendilli Ali Alâeddin Efendi'nin halifesidir.

Türk müzikisi bestekârı Buhûrîzâde Mustafa Itrî'nin (ö. 1123/1711) "Buhûrîzâde" lakabı, şifahî rivayetler dikkate alınırsa, onun Buhûriyye tarikatı müntesibi oluşundan kaynaklanmaktadır.

Cihangîriyye Şubesi

Halvetiyye-i Ramazâniyye'nin Cihangîriyye şubesinin pîri Hasan Burhâneddin Cihangîrî (ö. 1074/1664), Elazığ Harput'a bağlı Perçih'te (Perçenc) doğdu. Halifelerinden Mustafa Nehcî'nin (ö. 1090/1698), mürşidi Cihangîrî hakkında kaleme aldığı *Tuhfetü's-sâlikîn ve Hediyetü'l-mürşidîn* ile Hasan Hulûsi'nin *Tezkiretü'l-müteahhirîn* adlı menâkıbnâmelere göre Celâlî isyanları sebebiyle önce pederleri Hüseyin Perçencî, sonra kendileri Bursa'ya hicret etmişlerdir. On sekiz yaşlarından iken Bursa'da Ramazan Mahfî'nin halifelerinden Yâkub Fânî'ye 1018'de (1609) intisap etmiş, seyrüsülûke tâbi olmuştur. Celâlî isyanları Bursa'ya sirayet edince mürşidiyle birlikte İstanbul'a gitmiş, Eyüp'te Baba Haydar Tekkesi'ne yerleşmişlerdir. Bu esnada Yâkub Fânî Efendi'nin şeyhi Şerbetçi Yûsuf Efendi ve onun pîri Ramazan Mahfî hayatta olduğu için, Hasan Burhâneddin Efendi hem Şerbetçi Yûsuf Efendi'nin hem Ramazan Mahfî'nin sohbetinde bulunmuş, onlara hizmet etmiştir. Mustafa Nehcî'ye göre Hasan Burhâneddin Cihangîrî'nin hakikatte irşatları Ramazan Mahfî tarafından olup, sekiz senelik hizmetten sonra Ramazan Mahfî, ona hilâfet vermiş, başlarına siyah bir destâr-ı şerif sarmış ve Tophane'deki Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Hürrem Sultan'dan doğan ve yirmi iki

••••••••

114 Vicdânî, *Tomar*, s. 234.

115 Revnakoğlu Arşivi'nden naklen bk. Öztürk, *Cerrâhilik*, s. 41-42.

yaşında vefat eden (1553) oğlu Cihangir adına Mimar Sinan'a 967'de (1559-60) yaptırılan Cihangir Camii'ne, "Biz bu makamı burc-i evliyâ eyledik" diyerek irşat için tayin etmiştir. Caminin haremî dahi- linde inşa ettikleri tekkede vefatına kadar elli dört sene irşat hizme- tinde bulunmuştur. 23 Reb'ülâhîr 1074 (24 Kasım 1663) tarihinde irtihal etmiştir. "Hicret-i üstâd" terkibi tarihidir. Tekke hazîresindeki kabrine,¹¹⁶ Şeyh Cemâl Efendi tarafından türbe yaptırılmıştır.¹¹⁷

Hasan Burhâneddin Cihangîrî'nin tarikat silsilesi, Şeyh Yâkub Fânî, Şeyh Şerbettâr Yûsuf Efendi vasıtasıyla Ramazan Mahfî'ye ula- şır. Cihangîrî'nin Halvetiyye âdabına ve etvâr-ı seb'aya dair eserleri- nin yanı sıra ilâhileri vardır.

Cihangîriyye, Cihangir'deki âsitâne dışında İstanbul'da, Üskü- dar, Vâlîde-i Atik mahallesi Çavuşderesi'ndeki Çamlıcalı Mehmed Efendi Tekkesi,¹¹⁸ Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi içinde bulunan Abdal Yâkub Tekkesi'nde (Yâkub Dede Dergâhı)¹¹⁹ ve Kelâmî Mustafa Efendi Dergâhı gibi dergâhlarda temsil edilmiştir.¹²⁰

Hasan Burhâneddin Cihangîrî'ye irşat müddetinde şeyhülis- lâmından, devlet erkânına ve ulemâya kadar birçok kimse intisap etmiş, seksen civarında kişi kendisinden hilâfete nâil olmuştur. Halifeleri vasıtasıyla Cihangîriyye şubesi İstanbul ve civarıyla Gebze, Safranbolu, İznik, Edirne, Bolu, Bursa, Gelibolu, Tokat, Tavşanlı, İsmail (Tuna nehrinin kuzey kolu üzerinde bir şehir), Kili, Akkirman, Adıyaman, Malatya, Urfa ve Şam'a yayılmıştır.

Nehcî'nin şiirlerinin tertip edildiği *Dîvan*'ı ve Cihangîrî'nin menâkıbının konu edildiği *Tuhfetü's-sâlikîn* ve *Hediyyetü'l-mütereşşidîn*

•••••

116 Cihangir Tekkesi hakkında bk. Tunalı, "Cihangir Tekkesi", s. 540.

117 Aslan, *Nehcî Mustafa Dede*, s. 471-481; Sûsleyici, *Menâkıb-ı Hasan Cihangîrî*, s. 94-99; Öngören, "Hasan Burhâneddin Cihangîrî", s. 310; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 167-170.

118 Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 188; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 172.

119 Usta, *Tabibzâde*, s. 23^b; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 93-94; tekke ve meşâyihî hakkında bk. Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 328-330.

120 Kelâmî Dergâhı, Fatih İbrahim Çavuş mahallesi Yayla caddesi Kelâmî Tekkesi sokağındadır (Tekke hakkında bk. Tabibzâde, *Mecmûa-i Tekâyâ.*, s. 17-18; Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta*, s. 228-229).

adlı kitabı vardır. Her iki eser de Üzeyir Aslan tarafından doktora tezinde neşredilmiştir.¹²¹

“Zamanın kutbu” olarak şöhret bulan Hasan Burhâneddin Cihangîr, “Cihangîr usulü tevhit” diye meşhur olan gemicilerin demir zincir çekmelerinden mülhem zikir usulünü içtihat etmiştir.¹²² Cihangîr usulü tevhidin sûzinak makamındaki formu bazı dergâhlarda icra edilmiştir.

Hayâtiyye Şubesi

Halvetiyye-i Ramazâniyye'nin özellikle Rumeli coğrafyasında intişar eden şubelerinden biri de Hayâtiyye'dir. Tarikatın pîri Mehmed Hayâtî (ö. 1180/1766), Horasan-Buhara kökenlidir. Mehmed Tevfik *Manastır Vilâyeti'nin Târihçesi*'nde, Mehmed Hayâtî'nin Buhara tarafından ilk olarak Edirne'ye geldiğini, burada önce Gülşeniyye'nin Sezâiyye şubesinin pîri Hasan Sezâî'ye (ö. 1151/1738) intisap ettiğini, daha sonra Edirne'den Serez'e gidip Pîr Hüseyin Serezî'ye (ö. 1110/1699) bağlanarak icâzet aldığını, ardından Kırçova'ya ve Ohri'ye gittiğini, Ohri'nin mutaassıp olan ahali kendisini kasabaya sokmaması üzerine şehrin dışında bir yeri mesken edindiğini söyler (1747). Üç kere İstanbul'a giden Pîr Mehmed kendisine Ohri'de engel çıkartanları bertaraf ederek Zeynelâbidîn Paşa Medresesi'ni bir fermanla tekke ittihaz eder. Hazîresinde medfun olduğu bu tekke Hayâtiyye Âsitanesi'dir. Bundan başka, Kırçova ve Struga'da da tekkeleri vardır. Âsitânesinde haftalık âyin cuma namazı sonrasındır. Hayâtiyye mukabelesinde Ramazâniyye'nin diğer şubelerinden farklı olarak nisf-ı kıyâm zikri yapılmaktadır.¹²³

Cerrâhiyye Şubesi

Cerrâhiyye, Halvetiyye-i Ramazâniyye tarikatının Nûreddin Cerrâhî'ye (ö. 1133/1721) nispet edilen bir şubesidir. Nûreddin Cerrâhî, İstanbul'daki tarikat pîrleri içinde, İstanbul'da doğmuş, yaşamış ve İstanbul'da vefat ederek yine İstanbul topraklarına konulmuş olan

•••••
121 Aslan, *Nehcî Mustafa Dede*, s. 25-33.

122 Hüseyin Vassâf, *Seftne*, V, 32.

123 Clayer, *Mystiques*, s. 256-259; İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 184-185.

yegâne pîrdir.¹²⁴ Tarikatına, doğduğu İstanbul'daki Cerrahpaşa semtinden dolayı "Cerrâhiyye" adı verilmiştir. Nüreddin Cerrâhî'nin tarikat silsilesi, şeyhi Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî (ö. 1143/1730-31), Fâzıl Ali Lofçavî (ö. 1095/1683), Debbâğ Ali Rûmî (ö. 1065/1654), Mestçizâde İbrâhim Edirnevî (ö. 1036/1626), Mestçi Ali Rûmî (ö. 1030/1620) vasıtasıyla Ramazâniyye'nin pîri Ramazan Mahfî'ye ulaşır.

Cerrâhîlik hakkında etraflı bilgilerin yer aldığı yegâne kaynak mahiyetinde olan Cerrâhî şeyhi İbrâhim Fahreddin Efendi'nin (Erenden) (ö. 1386/1966) *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nüreddin*¹²⁵ adlı eserinde verilen bilgilere göre Nüreddin Cerrâhî, genç yaşta Üsküdar Toygartepe'deki Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nin postnişini Köstendilli Ali Alâeddin Efendi'ye intisap etmiş, 1115'te (1703) kendisinden hilâfet aldığıktan sonra Şeyh Köstendilî'nin diğer dervişleri Süleyman Veliyyüddin Efendi (ö. 1158/1747) ve İğci (İplikçi) lakaplı Mehmed Hüsameddin Türâbî Efendi (ö. 1168/1754) ile birlikte Karagümrük'teki Canfedâ Hatun Camii bitişiğinde inşa ettirilen dergâha postnişin olmuştur. Dergâh 6 Receb 1115 (15 Kasım 1703) tarihinde açılmıştır.¹²⁶ Dergâhın mukabele günü pazartesi olarak belirlenmiştir.¹²⁷ On sekiz yıl boyunca bu dergâhta irşat hizmetinde bulunan ve 1721'de vefat eden Nüreddin Cerrâhî bu tekkeye defnedilmiş, onun türbesini barındıran ve kaynaklarda "Nüreddin Cerrâhî Tekkesi, Âsitâne-i Nüreddin", halk arasında "Nüreddin Tekkesi" adıyla anılan bu yapı Cerrâhiyye'nin merkez tekkesi (âsitâne, pîr evi, pîr makamı) olmuştur.¹²⁸

•••••

124 İnançer – Tanman, "Nureddin Cerrahî", s. 96.

125 İbrâhim Fahreddin Efendi'nin hayatı ve *Envâr* metninin neşri için bk. Dal, *Fahreddin Erenden*.

126 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 49-57.

127 Cerrâhî Âsitânesi dokuzuncu şeyhi Moravî Mehmed Efendi zamanına kadar pazartesi öğle namazı sonrası ile perşembe ve pazar günü akşamları âyin yapılmış, 1196'daki (1781) yangından sonra, Moravî Mehmed Efendi gece âyinlerini kaldırmış, yalnız pazartesi öğleden sonra âyin yapılagelmiştir (bk. Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 57).

128 "Zaman içinde birçok yenileme, onarım ve tâdilât geçiren Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nde tevhihâne ve türbeyi barındıran çekirdek II. Mahmud döneminde ana hatlarıyla son şeklini almış, geriye kalan selâmlık, harem ve diğer bölümler de XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde yenilenmiştir. Aşağı yukarı bütün özgün unsurları ile ayakta kalabilmiş nâdir tarikat tesislerinden olan tekke günümüzde Şeyh İbrâhim Fahreddin Efendi'nin ☞

Nüreddin Cerrâhî'nin yedi halifesi vardır: Şeyh Süleyman Veliyyüddin, Şeyh Mehmed Hüsâmeddin Merdî-Türâbî, Şeyh Sertarikzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1172/1759), Şeyh Yahyâ Şerefeddin Moravî (ö. 1184/1770-71), Şeyh Yûnus Musulî (ö. 1161/1748), Şeyh Mustafa Tekfurdâğî (ö. 1180/1766), Şeyh Çelebi Mehmed Bursevî (ö. 1175/1761). İlk dört halife Cerrâhî Âsîtanesi'nde postnişin olmuşlar; Şeyh Yûnus Efendi hilâfetten sonra Musul'da, Şeyh Mustafa Tekfurdâğî Edirne Horozlu Bey mahallesinde inşa ettirdiği Yeni Tekke'de, Şeyh Çelebi Mehmed Bursevî Bursa Üçkuzular (Üçkozlar) Dergâhı'nda irşat faaliyetinde bulunmuşlardır.¹²⁹

Cerrâhiyye, Karagümürük'teki pîr evine bağlı zâviye konumundaki birçok dergâhta temsil edilmiştir. Bu dergâhlar vasıtasıyla Cerrâhîlik, Halvetîliğin dünyanın çeşitli coğrafyalarında en fazla yaygın kollarından biri olmuştur. Cerrâhî şeyhleri tarafından tesis edilmiş veya başka bir tarikatla bağlı olarak inşa edilip sonradan Cerrâhiyye'ye intikal etmiş İstanbul, Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'da pek çok tekke vardır.¹³⁰

Cerrâhiyye'nin irşat sistemi, âdap ve erkânı bütün tafsilâtıyla Nüreddin Cerrâhî'nin *Mürşîd-i Dervîşân* adlı risâlesiyle İbrâhim Fahreddin Şevkî Efendi'nin *Envâr-ı Hz. Pîr*'inde anlatılmıştır. Tarikatın esasları dört bölüme ayrılır: 1. Tarikatın âdabı altıdır: Diz üzerine oturmak, sır saklamak, pîr veya şeyh huzurunda az söylemek, pîri nazarından çıkarmamak, pîr her ne verirse kabul etmek. 2. Tarikatın hükümleri altıdır: Meveddet, sehâvet, yakîn, sabır, tevekkül, tefekkür. 3. Tarikatın binası beştir: Tövbe, teslim, züht, takvâ, kanaat. 4. Tarikatın ahbâbı beştir: İhsan, zikir, terk, hevâ, havf.¹³¹

•••••
öğrencileri tarafından kurulan Türk Tasavvuf Müsikisi ve Folklorunu Araştırma Yaşatma Vakfı'nı barındırmaktadır" (İnançer – Tanman, "Cerrâhîlik", s. 414. Cerrâhî âsîtanesi hakkında bk. Tanman, "Nüreddin Cerrâhî Tekkesi", s. 253-256).

129 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 218-326; Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 66-88; Cerrâhî Âsîtanesi postnişinleri hakkında detaylı bilgi için bk. Dal, *Fahreddin Erenden*, (*Tabakât-ı Cerrâhiyye kısmı*), s. 218-514; Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 127-149; Tanman, "Nüreddin Cerrâhî Tekkesi", s. 254.

130 Tekke ve meşâyihî hakkında detaylı bilgi için bk. Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 149-236.

131 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 108.

Cerrâhiyye, Halvetiyye-i Ramazâniyye'nin bir şubesi olmasına rağmen müstakil bir tarikat gibi kendine mahsus usule sahiptir. Tarikatta, diğer Halvetî kollarında okunan Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tertip ettiği *Vird-i Settâr*'a ilâveten Nûreddin Cerrâhî'nin tertip ettiği sabah ve akşam virdleri (vird-i kebîr ve vird-i sagîr) okunur. Hafta devriyesi denilen haftanın belli günlerinde belli esmâları okumak usulü de sadece Cerrâhiyye'ye mahsustur.¹³²

Tarikat cihazı söz konusu olduğunda Cerrâhî tacı, dört terkli, kırk dallı Halvetî tacı şeklindedir. Tepeliği sarı-turuncu olan fulya çiçeği rengindedir. Bu renk Nûreddin Cerrâhî içtihadıdır. Hay ismi-i şerifini remzeder. Mürşidi Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî derişine giydirdiği taç yeşil tepelikli iken, Nûreddin Cerrâhî sarı tac-ı şerifi içtihat buyurmuşlardır.¹³³ Sülûkte belli bir mertebeye ulaşmış sâiklere zuhurat ile yine Cerrâhîliğe özgü "dallı arakiyye" tekbirle-nir. Tarikata yeni intisap eden dervişler ise deve tüyü arakiyye veya derviş takkesi giyerler. Ayrıca intisap sırasında zeytin çekirdeğinden yapılan tespih tekbirlenerek verilir. Dervişler ayrıca tomak, tennûre, elif-lâm-bend, haydâriyye gibi tarikat cihazlarıyla çeyizlenirler.¹³⁴ Cerrâhî Âsitânesi'nde makam postu tevhit nuruna işaret eden mavi renklidir. Mavi post Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin mânevî hediyesidir. Âsitâne dışındaki diğer Cerrâhî tekkelerindeki şeyh postu ise kırmızıdır. Ancak âsitâneye şeyh göndermiş tekkeye de âsitâne tarafından mavi post verilir.¹³⁵

Cerrâhî Âsitânesi'nde hizmet vazifesinde bulunan on dört hizmetnişin vardır: Postnişin, sertarik, aşçı, zâkirbaşı, imam, meydancı, türbedar, kapıcı, asâdar, nakîb, pazarıcı, çerağcı, sâki, ferrâş. Bu hizmet ve makamlar yine sadece âsitâneye özgüdür.¹³⁶

Cerrâhîlik temelde Halvetiyye'nin bir kolu olduğundan, Cerrâhî âyini bütün Halvetîler'de olduğu üzere devranîdir. Bununla birlikte kuûd ve kıyam zikri de icra edilir. Cerrâhîlik'te kuûd tevhidî,

••••••••

132 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 111-113.

133 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 143.

134 Cerrâhîlik'teki tarikat cihazı ve tekbirleme usulü hakkında bk. Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 131-137.

135 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 158.

136 Dal, *Fahreddin Erenden*, s. 154.

tavaf tevhidi, Bedevî topu zikri, vefa devri, dalga tevhidi gibi zikir türleri vardır.¹³⁷

Cerrâhiyye teşekkül devrinde İstanbul'daki yaklaşık bütün tarikatlardan mânevî hediyeler almıştır. Mevleviyye'den Sultan Veled devri, Bedeviyye'den Bedevî topu, Celvetiyye'den mavi âsitâne postu bunlar arasında sayılabilir. Diğer tarikatlarla daima yakın münasebetler tesis etmiş, diğer tekke meşâyihî Cerrâhî Âsitânesi postnişinlerinden teberrüken hilâfet almış, kendi tarikat âyinlerinin yanı sıra Cerrâhiyye'ye mahsus zikir türlerini de icra etmişlerdir. Rifâiyye'ye bağlı Fatih Kubbe Tekkesi, Sa'diyye'ye bağlı Koska'daki âsitâne, Sa'diyye'nin Abdüsselâmi kolunun pîr makamı olan Abdüsselâm Tekkesi, Edirnekapı'daki Kâdiriyye'nin Resmîyye koluna ait Resmî Efendi Dergâhı bu hususta misal verilebilir. Öte yandan Cerrâhî Âsitânesi tarih boyunca Kocamustafapaşa Sünbülüyye Âsitânesi, Kâdiriyye-i Rûmiyye'nin Tophane'deki âsitânesi olan Kâdirihâne Tekkesi ile yakın münasebetler tesis etmiştir.

Cerrâhiyye tarikatı yetiştirdiği zâkirbaşlarla Türk tasavvuf mûsikisine dikkate değer katkılarda bulunmuştur. Zâkirbaşlık görevi çok geniş bir repertuvar ve mûsiki bilgisi, icra yeteneği olmayı gerektiren bir vazifedir. Zâkirbaşının mûsiki açısından asıl vazifesi âyin sırasında zikrin perde ve ritmine, genel ortam ile içinde bulunulan duruma münasip ilâhiler okuyarak ve okutarak âyine coşkunluk katmak ve âyinin doğru ve güzel bir şekilde düzenlenmesini sağlamaktır.

Tarikatta ya mensup ya da muhip olarak halkın her kesiminden zevat bulunmuştur. Ulemâ, şeyhülislâm, kazasker, sanatkâr, şair, mûsikişinas, devlet adamı gibi pek çok kimse yolun müntesibi olmuştur. Bunlar arasında Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa (ö. 1774), Maarif Nâzırı Abdurrahman Sâmi Paşa (ö. 1881), kardeşi Hayrullah Paşa (ö. 1822), Mekke Muhafızı Şeyh Ahmed Şemseddin Paşa (ö. 1865), şeyhülislâmlardan Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi (ö. 1846), Çelebizâde Hafîdi Şeyhülislâm Zeynelâbidîn, Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi, şairlerden Fitnat Hanım (ö. 1780), Hüseyin Sîret Özsever (ö. 1959) sayılabilir.

.....

137 Cerrâhilik'teki zikir usulü ve mûsiki için bk. İnançer, "Cerrâhilik", s. 416-417.

Hâsılı Cerrâhiyye tarikatı, Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî'den itibaren İstanbul'un kültür ve gündelik hayatına önemli tesirlerde bulunmuş İstanbul merkezli bir Türk tarikatıdır.¹³⁸

Sinobiyye Şubesi

Hz. Pîr Sinobî Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1166/1752) Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî'nin halifelerindendir. Şifâhî rivayetlere göre tarikat müçtehidî olup kendisine Sinobiyye adlı Ramazâniyye'nin bir şubesi nispet edilmektedir. Silsilesi, Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî, Lofçalı Şeyh Ali Rûmî, Debbâğ Şeyh Fâzıl Ali Rûmî, Mestçizâde İbrâhim Edirnevî, Mestçi Ali Rûmî vasıtasıyla Ramazan Mahfî'ye ulaşır.

Sinoplu Seyyid Mustafa Dede Eminönü'ndeki Yıldız Dede Tekkesi'nin ilk postnişinidir. Tekke hazîresinde medfundur. Yıldız Dede Tekkesi Eminönü ilçesi, Bahçekapı, Hobyar mahallesi, Şeyhülislâm Hayri Efendi caddesi üzerinde yer alır. Tekkeye adını veren "Yıldız Dede" veya "Yıldız Baba" lakabıyla mâruf Necmeddin Dede İstanbul'un fethinde yer almış velilerdendir. Yıldız Dede Tekkesi'nin son iki şeyhi Cerrâhîliğe müntesiptir. Tekkede hem türbedarlık hem de irşat hizmetinde bulunmuşlardır.¹³⁹

Raûfiyye Şubesi

Halvetiyye-i Ramazâniyye'nin bir diğer şubesi sadece İstanbul'da intişar eden Raûfiyye'dir. Hz. Pîr Üsküdarî Seyyid Ahmed Raûfî'ye (ö. 1170/1757) nispet edilmektedir. Hz. Raûfî, Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî'nin halifelerindendir. Ondan icâzet alarak Üsküdar Salacak'taki Yemen fâtihi Gazi Sinan Paşa Camii'nin imamlığı ile o civardaki hânesinde şeyhlik hizmetinde bulunmuştur. Silsilesi, Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî, Lofçalı Şeyh Ali Rûmî, Debbâğ Şeyh Fâzıl Ali Rûmî, Mestçizâde İbrâhim Edirnevî, Mestçi Ali Rûmî vasıtasıyla Ramazan Mahfî'ye ulaşır.

İstanbul'da Halvetiyye'nin en az tekkesi olan şubelerinden Raûfiyye, Üsküdar'daki âsitânenin yanı sıra Beykoz Hâfız Mehmed

•••••

138 İnançer – Tanman, "Cerrâhîlik", s. 415.

139 Dal, *Fahredden Erenden*, s. 362, 366, 423-424.

Aziz Efendi Tekkesi, Yeniköy Şeyh İsmâil Efendi Tekkesi ve Rume-
lihisarı Karabaş Ahmed Efendi Tekkesi'nde faaliyet göstermiştir.¹⁴⁰
Ahmed Raûfî yirmi kadar halife yetiştirmiştir. *Dîvan*'ı ile *Kurretü'l-
uyûn* ve *Mecâlis* adlı eserleri vardır. Kütüphane kataloglarından, *Şerh-i
Kasîde-i Bânet Suâd* adıyla bir şerhi olduğu da anlaşılmaktadır. Raû-
fiyye, Ahmed Raûfî'nin Hâfız Mehmed Efendi (ö. 1208/1793), İsmâil
Efendi (ö. 1184/1770), Karabaş Ahmed Efendi (ö. 1147/1735) adlı
halifelerinin İstanbul'da açtıkları tekkelerde irşat faaliyetleriyle inti-
şar etmiştir.¹⁴¹ Kaynaklarda "Raûfî", "Raûfî Efendi", "Ahmed Raûfî"
Tekkesi adlarıyla zikredilen Raûfî Âsitânesi, Ahmed Raûfî'nin evinin
bitişğinde inşa edilmiştir. Üsküdar Doğancılar'da, Sinan Paşa mahal-
lesinde, mahalleye adını veren caminin yakınındaki Raûfî Âsitânesi,
25 Rebîülevvel 1331 (4 Mart 1913) tarihindeki Doğancılar büyük
yangınında yanmıştır. Ahmed Raûfî'nin ve meşâyihin kabirleri (Koca)
Sinan Paşa Camii'nin hazîresindedir.¹⁴² Raûfî Tekkesi'nin postu XIX.
asrın başına kadar Ahmed Raûfî'nin neslinden gelen Raûfîzâdeler'in
uhdesinde kalmıştır.¹⁴³

Raûfiyye'nin müstakil bir usul ve mukabele şekli yoktur. Ah-
med Raûfî, mürşidi Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî tarafından
akşam usulüne mezun kılınmıştır. Raûfî halifelerine diğer Halvetî
halifelerinden farklı olarak beş yerine yedi dallı beyaz tâc-ı şerif tek-
birlenir.¹⁴⁴

Cumhuriyet Sonrasında Halvetîlik

Tekkelerin kapatılmasından sonra Halvetiyye'nin Anadolu'da-
ki görünümüne baktığımız zaman daha çok Şâbâniyye, Uşşakiyye ve
Cerrâhiyye kolları vasıtasıyla bir şekilde faaliyetlerine devam ettiği
görülmür.

••••••••

140 Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 98-99; Öztürk, "Hazret-i Pîr Seyyid
Ahmed Raûfî el-Üsküdüârî", s. 412-416.

141 Öztürk, "Ramazâniyye", s. 441.

142 Tanman, "Raûfî Tekkesi", s. 309; hazîrede medfun şahıslar için bk. Öztürk,
"Hazret-i Pîr Seyyid Ahmed Raûfî el-Üsküdüârî", s. 412-413.

143 Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 232.

144 Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 47.

Şâbâniyye

Şâbâniyye kolunun Mustafa Çerkeşi'ye nispetle Çerkeşiyye şubesiinden ayrılan Geredeli Halil Efendi'ye nispetle Halîliyye ve Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye nispetle İbrâhimiyye alt şubeleri Cumhuriyet sonrasında varlığını devam ettiren kollardandır. Şimdi Mustafa Tatçı'dan naklen bu kolların günümüze kadar uzanan serencamına bir göz atalım:

Çerkeşiyye, Mustafa Çerkeşi Efendi'nin halifelerinden Geredeli Halil Efendi'ye (ö. 1843) nispet edilen Halîliyye, Beypazarlı Ali Efendi'den hilâfet alan Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye (ö. 1262/1846) nispet edilen İbrâhimiyye veya Kuşadaviyye adlı iki koldan yürümüştür. Ayrıca Çerkeşi hazretlerinin halifelerinden Ankaralı Tiridzâde Hüseyin Efendi'ye (1779-1863) nispet edilen tâli bir kol daha vardır. Tiridzâde Hacı Hüseyin Efendi'den gelen bu silsile Yozgatlı Ahmed Hakkı Efendi, Hüseyin Keşâbî (ö. 1920), Muhammed b. Haydar Baba (ö. 1941), Mehmed Emin Güvener Efendi (ö. 1998) vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.

Şâbâniyye-i Çerkeşiyye'nin Kuşadalı kolunun piri İbrâhim Efendi, Şâbâniyye'nin tasavvuf anlayışına getirdiği yeniliklerle dikkati çekmiş bir şeyhtir. Aksaray Sineklibakkal'daki tekkesi yanınca, "Haydi çıkalım, elhamdülillâh merasimden kurtulduk" diyerek gönül âlemine çekilen bu kutsal gönüllü velî, tekke, taç, hırka, hilâfet gibi geleneksel tasavvufî uygulamaları kaldıran görüşleriyle tasavvuf tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bir kısmı Bayramî-Melâmîliği'nde uygulanan bu yenilikler arasında, seyrüsülûkû tekke dışında sohbetlerle sürdürmesi, ilim öğrenmeyi seyrüsülûkûn yarısı sayması, esmâ zikrini zorunlu olmaktan çıkarıp müritte uyanış oluncaya kadar istiğfar ve salavat ile yetinmesi, günlük vird ve evrâda ilâveten Kur'an okumayı ve tefekkür etmeyi tavsiye etmesi, bazı mensuplarına ancak zikir telkini için görev verip hilâfet vermeyişi, hilâfet hali kimde ortaya çıkarsa ona bağlanmalarını söylemesi gibi hususlar söylenebilir. Tarikatla ilgili mücâhedâtın bir kısmını Kuşadalı'nın, kalanını da kendisinin kaldırdığını söyleyen Ahmed Amiş Efendi'den (ö. 1920) itibaren Şâbâniyye tam anlamıyla melâmetî bir neşve kazanmıştır. Kuşadalı hazretlerinden sonra silsile Mehmed Tevfik Bosnevî (ö. 1866), Niğdeli Bekir Efendi hazretleri (ö. 1878, Edirnekapı/İstanbul) Fâtih türbedarı Ahmed Amiş, Kayserili Mehmed Tevfik (ö. 1927), Maraşlı Ahmed Tâhir Efendi (ö. 1954), Mucurlu Mustafa Özeren hazretleri ile (ö. 1982) günümüze ulaşmıştır. Babanzâde Ahmed Naim, Abdülaziz Mecdi Tolun, Mehmed Ali Yitik, Osman Nuri Ergin, Ahmet Avni Konuk, İsmail Fenni Ertuğrul, Süheyl Ünver, Fethi Gemuhluoğlu, Abdullah Kucur vb. bu

silsileden feyiz almış önemli şahsiyetlerdir. Ahmed Tâhir Efendi Maraş'ta doğmuş ve gençlik yıllarını burada geçirmiştir. Kayseri'deki medrese tahsilinden sonra İstanbul'a gelerek hukuk okudu. Amiş Dede'yle bu yıllar da tanışıp intisap etti. Beyazıt, Ayasofya, Sultan Ahmed ve Nuru-osmaniye'de dersiâmlık ve vâzlık yaptı. Küllük'te yaptığı sohbetlerine Muzaffer Ozak'tan Abdülbaki Gölpinarlı'ya; Muhiddin Raif'ten Neyzen Tevfik'e kadar pek çok kişi nasiplenmiştir. Yine Kuşadalı hazretlerinin kolundan Tevfik Bosnevî'nin yetiştirdikleri arasında Üsküdar Nalçacı Dergâhı şeyhi Mustafa Enveri (ö. 1872), Kâşgar emîrinin adaşı ve teyzesinin oğlu, *Fusûs* şârihi ve mûsikişinas Abdülkadir Töre'nin (ö. 1946) babası olan Yâkub Han (ö. 1899, Delhi), Hacı Kâmil Efendi (ö. 1902) ve Seyyid Mahmud Celâleddin Efendi'yi (ö. 1919) zikretmek gerekir. Bunlardan Yâkub Han Şâbâniyye'nin Hindistan'da yayılmasına vesile olmuş bir kâmilidir.

Şâbâniyye'nin ana silsilesi Geredeli Aziz lakabıyla tanınan Şeyh Halil Efendi'ye nispet edilen Haliliyye ile yürümüş ve günümüze gelmiştir. Geredeli Hacı Halil Efendi'nin silsilesi Kütahyalı Hacı Halilefendizâde Şeyh Sâlih (ö. 1878), Söğütlü Şeyh Hacı Osman Aziz (ö. ?), Çaltılı Şeyh İsmâil Hakkı Aziz (ö. ?), Eskişehirli Mehmed Sâdık (ö. 1922), Uşaklı Yamalızâde Hacı Ali Rızâ (ö. 1939), Yâkub Baba lakaplı Uşaklı Mustafa Özyürek (ö. 1973) ve Şeyh Cemâleddin Kunat efendiler vasıtasıyla yürümüş ve günümüze intikal etmiştir.

Gençliğinde berberlik yapan ve ümmî olan Kütahyalı Sâlih Efendi'nin ezberleyememiş olması hasebiyle bir dervişine her gün evrâd-ı şerif okuttuğu rivayet edilmiştir. Şeyh Sâlih Efendi çoğu ümmî mürsid-i kâmil gibi sohbetlerinde hemen vahdet sırlarına geçmesiyle tanınmıştır. Şeyh Sâlih Baba Mes'ûdiyye Tekkesi'nin bahçesinde kârgir türbede medfundur. Şeyh Mehmed Sâdık Efendi Kütahyalı Şeyh Sâlih Efendi'ye yetişmiştir. Fakat hilâfeti İsmâil Hakkı Azîz'dendir. Sâdık Efendi, muhtemelen Söğütlü Şeyh Osman Efendi (ö. ?) ve Çaltılı İsmail Hakkı Efendi'den (ö. 1900'den sonra, Söğüt) sonra posta geçerek irşat ile meşgul olmuştur. Sâdık Aziz, Meclis-i Meşâyih tarafından atanan tekkelerin kapatılmasına kadar (1925) devletten maaş alan son şeyhtir. Eskişehirli olan Şeyh Sâdık Aziz'in halli bir mürsit olduğu müntesiplerinin rivayet ettiği bir hakikattir. Tekke sırlandıktan sonra silsilenin kendinden sonraki meşayih gibi Sâdık Baba'nın da ülû'l-emre taatle irşat sırasında uyguladığı bazı usulleri askıya aldığı görülmüştür. Belediye encümeni olarak da görev yapan Mehmed Sâdık Aziz, 1928 senesinde vefat etmiştir. Türbesi, Odunpazarı Mezarlığı'ndadır. Şâbâniyye silsilesi Şeyh Yamalızâde Ali Rızâ Efendi'den (ö. 1939, Uşak) sonra Uşak'ta neşvünemâ bulmuştur. Yamalı Baba irşadını Uşak'ın

merkezinde bulunan saadethânesinde yapmıştır. Az ve öz derviş kabul etmiş, halkı başına toplamamıştır. Kendisinden sonra posta geçen Yâkubzâde de aynı tavra sahip olup seçici davranmıştır.

Şâbâniyye, Şâbân-ı Velî ve silsilesinden gelen mürşitlerin yetiştirmiş olduğu kâmil insanlarla, tasavvuf tarihinin en önemli tarikatlarından biridir. Bu erkân içinde yetişen mürşit ve müritler, yaşadıkları dönemlerin en saygın kişileri olmuşlardır. Bu meyanda Yamalîzâde hazretleri de onun müntesibi olan başta dönemin büyük âlimlerinden Uşaklı Yûsuf Ziyâ Bey, Yâkubzâde Hâfız Mustafa Özyürek, Kütahyalı Elifzâde Nûri Efendi gibi zevatın saygın kişileri olduğu görülecektir. Nitekim Yamalı Baba Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı ve çok güvendiği için Kuvâ-yı Milliye'nin bölgedeki malî işlerinin başına getirdiği büyük âlim Yûsuf Ziyâ Bey'in de şeyhidir. 1939 senesinde vuslat eden Yamalîzâde hazretleri, radyonun yavaş yavaş alınıp satıldığı ve yaygınlık kazandığı dönemlerde memleketi Uşak'ta radyo satın alan ve dinleyen ilk kişidir. Bu sebeple kendisine "Radyolu Şeyh" de denmiştir. Hilâfetten Cumhuriyet'e geçiş döneminin müceddit şeyhi Yamalı Baba, ülü'l-emre riayeti Hakk'ın emrine riayet kabul ettiği için 1925'ten sonra mahfî yaşamış ve sadece müntesipleri tarafından bilinmiştir. Bu büyük ârif, babasının yüzünde "ben" olduğu için Yamalîzâde lakabıyla tanınmıştır. Soyadı kanunu çıkınca da aile "Yamalîoğlu" soyadını almıştır. Yamalı Baba'nın kabri Uşak'taki Şehitler Mezarlığı'ndadır. Yamalı Baba'nın yerine 1939 senesinde Yâkubzâde hazretleri posta geçmiştir.

Şâbânî azizlerinden Yâkubzâde Hâfız Mustafa (Özyürek) Efendi (1887-1973) Uşaklı'dır. Medrese tahsilinden sonra uzun süre I. Dünya Harbi'nde Sarıkamış cephesinde teğmen rütbesiyle görev yapmış, bilâhare memleketi Uşak'a dönerek imâmet ile meşgul olmuştur. Altı çocuğundan birkaçı ve torunları halen hayattadır. Yâkub Baba halk tarafından tesirli hutbeleri ve vaazlarıyla tanınmış ve saygı duyulmuş bir azizdir. Onu yakinen tanıyanların ifadelerine göre halk üzerinde fevkalâde tesiri olan ileri görüşlü bir kişidir. Yâkub Aziz, büyük bir âlim ve nâlık olmakla beraber, ömrünü insan yetiştirmeye hasretmiştir. Şiir ve tasavvuf mûsiki vadisinde fevkalâde yetenekli olduğu halde önceki azizler gibi bu konularla doğrudan ilgilenmemiştir. Bu sebeple bizzat kaleme aldığı, "Ey gözüm nuru ne bilsin gizlidir esrârımız / Câhil ü nâdân ne bilsin anlamaz ahvâlimiz" matlayla başlayan tek nutkundan başka edebî değeri haiz bir şey bırakmamıştır. Aslı şahsî kütüphanemizde bulunan ilâhi defterinde bir nutku, halktan "Rif'at" isminde bir zata cevabî manzumesi ve şeyhinin ve Kütahyalı Şeyh Sâlih Efendi'nin şâhîde taşlarına yazdığı manzum kitâbeleri bulunmaktadır. Bazı besteli ilâhileri meclislerinde bizzat kendilerinden meşkeden zâkirbaşları Cemalettin Kunat Aziz (ö.

2013) ve Uşak Kurşunlu Camii müezzini Hâfız Abdullah Tez (ö. 2010) vasıtasıyla günümüze intikal etmiş ve derlenmiştir. El yazısıyla bıraktığı tek ilâhi defteri elimizde olup içinde kendilerine ait iki nutk-ı şeriferi, Sâlih ve Yamalı babaların şâhîde kitâbeleri ve zikir meclislerinde okuduğu ilâhileri kayıttır. Şeyh Yâkubzâde Hâfız Mustafa Özyürek 30 Mart 1973 tarihinde Uşak'ta vefat etmiştir. Aziz hazretlerinin velâyete getirdiği pek çok zat olmakla birlikte Cemalettin Kunat'tan başka halife bırakmamıştır. Yâkub Aziz'in hâtıraları bir bütün olarak toplanmamıştır. Müntesipleri tarafından dilden dile aktarılan 1966 yılında söylediği cümlelerinden birisi "Türkiye'de ve dünyada bütün sınırlar bir gün kalkar!" sözüdür. Yâkub Aziz sohbetlerinde tasavvufi tecrübelerini savaş hâtıralarıyla kaynaştırıp ayrı bir çeşni vermiştir, fakat derlenmediği için bunların çoğu unutulup gitmiştir. Özellikle Uşak'taki ihvanından derlenecek hâtıralar fevkalâde kıymeti haizdir. Bildiğimiz şu ki onun yerine posta geçen zat silsiledeki pek çok meşâyih gibi mahfi yaşamıştır. 15 Mart 2013 tarihinde göçen Şeyh Cemalettin Kunat Aziz zat postu olarak kırk sene irşat görevinde bulunmuş ve sessiz sadasız bu âlemden göçmüştür. Yol Yâkub Baba'nın ve Cemâleddin Aziz'in yetiştirdiği velâyet erbabı kişilerce devam etmektedir. Şâbâniyye'nin Geredeli Aziz'den gelen müntesipleri, Halvetîliği esasen Çerkeşiyye veya Halîliyye gibi isimlerle anmamışlar, yeni bir kol yahut tarikat ihsas ettirecek herhangi bir görüş bildirmemişlerdir. İçeriden kime sorulursa sorulsun, "Biz Halvetî-Şâbânîyiz" demişlerdir.¹⁴⁵

Halvetî-Şâbânîliğin Kütahya'daki son temsilcilerinden biri de Aziz Mehmet Dumlu Efendi'dir (ö. 2011). Baba tarafından soyu Buharalı Nakşî ailesine dayanmaktadır. Anneanneleri Gülsüm Hanım'ın Eskişehirli Sadık Efendi Aziz hazretlerinden biatlı bir Şâbânî dervişi olduğu bilinmektedir. Kütahya'da ilk eğitimini tamamlayan Mehmet Dumlu Efendi, hâfızlığını tamamladıktan sonra Kütahya Şehitler Camii imamlığı görevinde bulunmuştur.

Tasavvuf yoluna ilk olarak Mevlevî şeyhi Kütahyalı Âkif De-de'ye intisap ederek girmiştir. Bu esnada Nakşibendî halifelerinden Altıntaşlı Hacı Mehmet Efendi'nin sohbetlerine de devam etmektedir. İzmir Gaziemir'de askerlik görevini yaptığı sırada Kâdirî şeyhi Sezâi Efendi ile tanışır ve sohbetlerine katılır. Askerlik sonrası Kütahya'ya dönen Mehmet Dumlu Efendi, Altıntaşlı Hacı Mehmet Efendi'nin vefat ettiğini öğrenir. Bunun üzerine kendisinde bir mürşîd-i kâmil arayışı başlar. Kütahya eşrafından Elifzâde Nûri Efendi vasıtasıyla

.....

145 Rıhtım – Tatcı, *Halvetiyye Sufiliği*, s. 153-167.

Uşak'ta bulunan Halvetî-Şâbânî şeyhi Hoca Mustafa Efendi'ye intisap ederek Halvetî-Şâbânî yolunda tasavvuf eğitimine tâbi tutulur. Mehmet Dumlu Efendi'nin tarikat silsilesi Şâbâniyye'nin Çerkeşiyye şubesine dayanmaktadır: Seyyid Mustafa Çerkeşi, Hacı Halil Geredevî, Sâlih Efendi Kütahyevî, Hacı Osman Efendi (Söğütlü), İsmail Hakkı Efendi (Çaltılı), Sâdık Efendi (Eskişehirli), Hacı Hâfız Ali Rıza Efendi (Uşaklı), Hoca Mustafa Efendi (Uşaklı), Hoca Hâfız Mehmet Dumlu Kütahyevî. 27 Ağustos 2011 tarihinde Kütahya'da vefat eden Mehmet Dumlu Efendi'nin naaşı Sun'ullah Gaybî hazretlerinin türbesi yanında toprağa verilmiştir. Kendisinin *Batmayan Güneş Devam Eden Gölgeler* (İstanbul: Alpler Matbaacılık, 2001) adlı bir kitabı vardır.¹⁴⁶

Uşşâkiyye

Cumhuriyet sonrasında silsilesi devam eden bir diğer Halvetî kolu Uşşâkiyye'dir. *Ömer Hulûsi ve Divan'ı* başlıklı doktora tezi hazırlayan Mehmet Şamil Baş, tezinde Uşşâkiyye'nin günümüze kadar uzanan farklı silsilelerini detaylı bir incelemeyle kaydetmiştir. Bu silsilelere baktığımızda Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî'nin (ö. 1285/1868) tarikatın günümüze ulaşmasında kilit şahsiyetlerden biri olduğu görülür. Şimdi Mehmet Şamil Baş'tan naklen bu silsilelerden bahsedelim:

Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'nin tesis ettiği Halvetiyye-i Uşşâkiyye, halifesi Memî Can Saruhânî ile (ö. 1008/1559) devam etmiştir. Uşşâkiyye'nin ikinci pîri sayılan Muhammed Cemâleddin-i Uşşâkî ile (ö. 1164/1750) Cemâliyye, Ahmed Câhidî ile (ö. 1070/1659) Câhidiyye ve üçüncü pîr sayılan Abdullah Selâhaddin Uşşâkî ile (ö. 1197/1782-83) Salâhiyye şubeleri ortaya çıkmıştır. Cemâliyye ve Salâhiyye şubeleri ile İstanbul merkezli bir tarikat görünümü alan Uşşâkiyye Abdullah Salâhî'nin halifeleriyle Rumeli'ye geçmiş ve Ege bölgesinde en yaygın tarikatlardan biri olmuştur. Salâhî'nin en tanınmış halifesi Nazilli müftülüğü de yapan Muhammed Zühdü Nazillivî ile (ö. 1221/1807) Uşşâkiyye tarikatı XIX. yüzyılda Nazilli merkez olmak üzere Ege bölgesine yayılmaya başlamıştır. Muhammed Zühdü'nün oğlu Ali Galib Vasfî (ö. 1266/1850) ve torunu Muhammed Tefvikî (ö. 1280/1864) ile Nazilli'de devam eden Uşşâkiyye, Muhammed Tefvikî'nin halifesi Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı

••••••••

146 Mehmet Dumlu Efendi'nin hayatı, tarikatı ve sohbetleri hakkında bk. <http://www.halveti.net/>

Aydın ile (ö. 1285/1868) Nazilli'deki ağırlığını tamamlamıştır. Ömer Hulûsi'nin halifeleriyle de Uşşâkıyye günümüze kadar gelmiştir. Bu silsile içinde de zamanla bazı yeni kollar oluşmuştur. Bunlardan biri Ahmed Tâlib-i İrşâdî'ye (ö. 1298/1881) nispet edilen İrşâdiyye'dir. Uşşâkîlik İstanbul dışında yayılırken Mevlevî, Bektaşî, Gülşenî tarikatlarıyla ve Bayramî-Melâmîleri ile ilişki içinde olması özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarikatta rindmeşrepliğe kayan bir tasavvuf anlayışının şekillenmesine sebep olmuştur. Temellerinin Ömer Hulûsi Efendi tarafından atıldığı anlaşılan bu meşrep Ahmed Tâlib-i İrşâdî ile günümüze kadar ulaşmaktadır. Bu sebeple Ömer Hulûsi Efendi'den sonraki silsileler "Nâzenîn-i Uşşâkî" ismiyle anılmıştır. Bu isimlendirme çoğunlukla Bektaşîlik için de kullanılan "tarîk-i nâzenîn" kavramıyla birlikte ve hatta onun yerine anılır olmuştur.

Ömer Hulûsi Efendi Halvetî-Uşşâkî tarikatında önemli bir konumdadır. Muhammed Zühdü Efendi ile İstanbul'dan sonra Nazilli ve civarında önemli bir merkez olan Uşşâkıyye şubesi Ömer Hulûsi Efendi'nin vefatından sonra Nazilli'nin dışına çıkarak etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir. Ömer Hulûsi Efendi'den sonraki Halvetî-Uşşâkî silsilesi birkaç kola ayrılmaktadır:

Bu kollardan ilki *Sefîne-i Evliyâ*'nın müellifi Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın zikrettiği ve kendisinden sonra da devam eden silsiledir. Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Muhammed Emîn-i Tevfikî (ö. 1331/1913), Muhammed Fahreddin Himmetî (ö. 1333/1915), Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi (ö. 1344/1926), Osmanzâde Hüseyin Vassâf (ö. 1348/1929). Hüseyin Vassâf'ın halifeleri Hacı Ali Rızâ Efendi (Pötürgeli), Muhammed Ömer Rüşdü Efendi (Sivaslı), Ali Osman Sıdkı Efendi (Görelili) ve Muhammed Mecdî Efendi'dir (Ankaralı). Bu halifelerden devam eden silsile günümüzde şu şekildedir: Muhammed Ömer Rüşdü Efendi, Mehmed Zühdü Efendi (ö. 1980), Recep Efendi.

Günümüz Uşşâkîler'inden Necdet Ardıç'a uzanan Uşşâkî silsilesi Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi'nin diğer halifesi Hacı Mehmed Hazmi Tura Uşşâkî üzerinden devam etmektedir. Bu silsilede şu isimlerin adı geçmektedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Muhammed Emîn-i Tevfikî (ö. 1331/1913), Muhammed Fahreddin Himmetî (ö. 1333/1915), Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi (ö. 1344/1926), Hacı Mehmed Hazmi Tura Uşşâkî (ö. 1960), Mehmet Nusret Tura Uşşâkî (ö. 1979), Hacı Necdet Ardıç Uşşâkî (d. 1938).

İzmir Karabağlar'da mukim Hacı Eşref Sırri Akhan'a uzanan silsile Hüseyin Hakkı Kasabavî'nin ilk halifelerinden Ahmed Tâlib-i İrşâdî'den gelmektedir.

Diğer silsilelerden farkı Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin halifesi Ahmed Şücaeddin'e dayanmasıdır. Buna göre Mehmed Rûhî Kulâvî'nin oğlu Hacı Eşref Sırrı Akhan'a kadar ulaşan Uşşâkî silsilesi şu şekildedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Ahmed Şücaeddin (ö. 1331/1913), Abdurrahman Sâmi Saruhânî (ö. 1934), Bekir Sıtkı Visâlî (ö. 1962), Mehmed Rûhî Kulâvî (ö. 1977), Hacı Eşref Sırrı Akhan (d. 1926).

Balıkesir'de mukim Siddık Naci Eren'e uzanan silsile ise Hüseyin Hakkı Kasabavî'nin halifesi Ahmed Tâlib-i İrşâdî'den gelmektedir. Siddık Naci Eren'e kadar ulaşan bu silsile Mehmed Rûhî Kulâvî'den sonra Seyyid Kâzım Kızıllkanat ile birlikte ayrılan bir koldur. Bu Uşşâkî silsilesinde yer alan isimler şu şekildedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Ahmed Şücaeddin (ö. 1331/1913), Abdurrahman Sâmi Saruhânî (ö. 1934), Bekir Sıtkı Visâlî (ö. 1962), Mehmed Rûhî Kulâvî (ö. 1977), Seyyid Kâzım Kızıllkanat (ö. 1976), Siddık Naci Eren Balıkesir (d. 1925).

Günümüzde Kasımpaşa'daki Uşşâkîler'in silsilesi de Ömer Hulûsi Efendi'ye dayanmaktadır. Bu silsile Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin diğer halifesi Hüseyin Hüsnü Aziz'den devam eden bir silsiledir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Hüseyin Hüsnü Aziz (ö. 1923), Mustafa Kamber (ö. 1924'ten sonra), Seyyid Hasan Necati (ö. 1938), Hüsnü Gülzârî-i Ruhzârî (ö. 1965), Mehmed Ali Fehmi (ö. 1967), Hacı İbrâhim Rüşti İpek Mücahit Çorûmî (ö. 2000), Eyyüb Fatih Nurullah Şağban.

Bir diğer Uşşâkî silsilesi Ümraniye'de mukim İbrahim Güz'ün aktardığı silsiledir ki bu silsile Hüseyin Hüsnü Aziz'in diğer halifesi Mustafa Nazmi Kazmî Dede'den gelmektedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Hüseyin Hüsnü Aziz (ö. 1923), Mustafa Nazmi Kazmî Dede (ö. 1950), Selâhaddin Mahmud Ganî Üsküdarî (ö. 1972), İbrahim Mahfî Güz (d. 1935).

2008 yılında vefat eden Pîr Ganî-i Muhtefî'ye kadar devam eden diğer bir silsile ise Mustafa Nazmi Kazmî Dede'nin diğer halifesinden gelmektedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Hüseyin Hüsnü Aziz (ö. 1923), Mustafa Nazmi Kazmî Dede (ö. 1950), Ali Fuad Ruhî (ö. 1959), Süleyman Fıstıkçoğlu Çelebi (ö. 1996), Pîr Ganî-i Muhtefî (ö. 2008).

Ömer Hulûsi'den devam eden Uşşâkî silsilelerinden biri de el-Hac Mehmed Tevfik Efendi'nin (Mehmet Tevfik Özel) silsilesidir. Mehmet Tevfik Özel'in kendi el yazısıyla yazdığı silsilesi, kızı Naciye Özyol tarafından

çerçvelenerek Nazilli'deki Yeşil Türbe içine asılmıştır. Vassâf'ın, hakkında bilgi verdiği M. Tevfik Özel aynı zamanda Kâdirî tarikatına mensuptur. Uşşâkî şeyhi ise Hüseyin Hüsnü Aziz'dir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868), Hüseyin Hakkı Kasabavî (ö. 1297/1880), Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö. 1298/1881), Hüseyin Hüsnü Aziz (ö. 1923), el-Hac Mehmet Tevfik (Özel) Efendi (ö. 1945).

Yaptığımız araştırmalarda Akhisar'da ikamet eden Hacı Sadık Yıldırım Efendi'nin de silsilelerini Ömer Hulûsi'ye dayandırdıklarımızı tespit ettik. Kendilerinin zikrettiği silsiledeki isimler şu şekildedir: Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî Hacı Bekir Akhisarî (ö. 1310/1892-93), Hâfız Hacı İhsan Kırkağacı Sadık Baba Akhisarî (ö. 1938), Hâfız Hacı Halil Gördesî (ö. 1966), Hacı Nûri Gördesî (ö. 1989), Hacı Sadık Yıldırım Efendi (d. 1942).

Sonuç olarak günümüze kadar ulaşan Uşşâkî kolları Ömer Hulûsi'nin halifelerinden Hüseyin Hakkı Kasabavî ve Hacı Bekir Sürürî aracılığı ile ve bizzat görüştüğü Ahmed Tâlib-i İrşâdî, Fahreddin Himmetî (ö. 1333/1915), Muhammed Emîn-i Tevfikî (ö. 1331/1913) yoluyla ana hatlarıyla Balıkesir, İstanbul, İzmir, Manisa ve Çorum şehirlerinde devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Yaptığımız araştırmalarda günümüzde varlığını devam ettiren ancak Ömer Hulûsi'ye dayanmayan bir Uşşâkî silsilesi bulunmamaktadır.¹⁴⁷

Cerrâhiyye

Halvetiyye-i Ramazâniyye'den neşet eden Cerrâhiyye, Cumhuriyet sonrasında Karagömrük Cerrâhî Âsitânesi'nde on sekizinci postnişin İbrahim Fahreddin Erenden, on dokuzuncu postnişin Muzaffer Ozak ve yirminci postnişin Sâdık Safer Dal efendilerin himmetleriyle faaliyetlerini sürdürmüştür. Şimdi son dönem Cerrâhî meşâyihinin hayat ve eserlerine *Üç Pîr'in Mürşidi* kitabına dayanarak göz atalım:

İbrâhim Fahreddin Şevkî (Erenden) Efendi: Hankâh-ı Hz. Pîr'de dünyayı teşrif etti. Mehmed Rızâeddin Yaşar Efendi'nin oğlu ve halifesidir. 1321'de (1903) hilâfete nâil olduktan iki yıl sonra Üsküp Koçana Tekkesi şeyhi oldu. Hâcegî Tekkesi'nde bir müddet vekâleten şeyhlik yaptıktan sonra 1328'de (1910) babasının yerine Üsküdar Kapağası Arakıyeci Tekkesi şeyhi oldu. 1332'de (1913) âsitâne postnişinliğine geçti. Aynı zamanda Sertarikzâde Salı Tekkesi'nde vekâleten irşat hizmetinde bulundu. Bir ara Karagöz Tekkesi vekil

.....

147 Baş, *Ömer Hulûsî ve Divân'ı*, s. 44-55.

şeyhliğinde de bulunmuştur. Tekkelerin kapatıldığı 15 Safer 1344 (5 Eylül 1925) tarihine kadar âsitâne de şeyhlik yapmış, irtihaline kadar da tekkede ikamet etmiş, Hz. Pîr'in fahrî türbedarlığını yapmıştır. Âsitâne türbesinde “cennet oda” denilen yerde medfundur. *Envâr-ı Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî ve Tabakât-ı Cerrâhiyye, Suâlnâme-i bi-Tarîk-i Hazret-i Pîr Sultan Nûreddin el-Cerrâhî* (İstanbul 1339 [1920], 2001) ve *Ta'rifât / Der Beyân-ı Ahvâl-i Bîat ez - Tarîk-i Nûreddin Cerrâhî (k.s.)* (Fahrettin Dal'ın yüksek lisans tezinin sonunda *Suâlnâme* ile birlikte neşredilmiştir) adlı eserleri vardır. Halifeleri: Âsitâne postnişini Muzaffer Ozak Aşkî Efendi (ö. 1985), Safer Dal (Muhibbî) Efendi, Bursa Üçkuzular Dergâhı şeyhi Abdurrahman Salâhî Efendi (ö. 1934), Yanyalı Ali Galip Zühdü Efendi (ö. 1340/1921), Bahriye Kolağası Ali Neşet Efendi (ö. 1930), âsitâne imamı Rusçuklu İbrâhim Zikrî Efendi (ö. 1342/1923), Karagöz Tekkesi imamı, vâiz ve Beyazıt Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi hâfız-ı kütübü Ömer Lütfü Efendi, zâkirbaşı ve sertarik Seyyid Hâfız Ali Haydar Efendi (ö. 1378/1958), Seyyid M. Celâleddin Efendi (ö. 1370/1951), meydancı dede Seyyid M. Hüsâmeddin Efendi, sertarik Seyyid Ahmed Hâdi Efendi (ö. 1370/1951), kapıcıdede Mehmed Kemâleddin Efendi (ö. 1368/1949), türbedar Mustafa Abdülhamid Efendi, Fâtıma Mükerrerem Hatun, Emine Binaz Bacı, Emine Nimet Bacı Hatun.

Muzaffer Ozak Efendi (ö. 1985): Cerrâhî Âsitânesi'nin yakınındaki bir evde dünyayı teşrif etti. Beyazıt Camii'nde müezzinlik yaptı. Bu sırada Sahaflar Çarşısı'nda bir dükkân açıp müezzinliğin yanında sahafılık yapmaya başladı. Resmen görevli olduğu Vezneciler Camii yıkılınca Kapalı Çarşı Camii'nde görevlendirildi. Daha sonra çarşı civarındaki “Camili Han” diye bilinen mescidin onarımına vesile olup burada vefatına kadar vaaz verdi, hutbe okudu, cuma namazı kıldırıldı. Yirmi yılı aşkın bir süre Süleymaniye Camii'nde ramazan aylarında fahrî imamlık yaptı. Vezneciler Camii'nde imamlık yaptığı sırada “İkinci mürşidim” dediği Halvetî-Şâbânî şeyhi Maraşlı Ahmed Tâhir Efendi'ye intisap etti. Ondan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-hikem*'ini okudu. Maraşlı'nın vefatından (1954) sonra Kâdirihane'ye ve Kasımpaşa Aynî Ali Baba Rifâî Tekkesi'ne devam ettiği dönemde kendisine Kâdiriyye tarikatından hilâfet verilmek istendi. Fakat kendisi, istihâresinde gördüğü ve çocukken Arapça hocası Açıkbaş Mustafa Efendi'nin Fatih Camii'nde elini öptürüp başarısı için kendisinden dua niyaz ettiği Halvetî-Cerrâhî şeyhi

Fahredden Efendi'ye (Erenden) intisap etti. 1965 yılında halife tayin edilen Ozak, şeyhinin vefatı (1966) üzerine Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nin on dokuzuncu türbedarı ve postnişini sıfatıyla irşat görevine başladı. Muzaffer Ozak vâiz olarak görev yaptığı, aralarında Sultan Ahmed, Beyazıt, Fatih, Eyüp, Süleymaniye gibi selâtin camilerinin de bulunduğu toplam kırk iki camide, kahvehanelerde, Karagümrük'teki Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nde ve özellikle kendine has bir ilim ve irfan merkezi, bir sohbet meclisi niteliği taşıyan sahaf dükkânında her seviyeden insana İslâmiyet'i öğretmeye, sevdirmeye ve dini yaşama-larını sağlamaya çalıştı. Sahaflar Şeyhi unvanlı Muzaffer Efendi'nin, Cerrâhîliğin özellikle yurt dışında intişarında, birçok gayrimüslimin ihtidâsında mühim hizmetleri olmuştur. "Aşkî" mahlaslı nutk-ı şerif-leri vardır. Tarikat ve zikir usulleri, tekke mûsikisi konusundaengin bilgi sahibidir. *İrşad* (I-III, İstanbul 1964, 1967, 1968), *Envârü'l-kulûb* (I-III, İstanbul 1975, 1977, 1979), *Zînetü'l-kulûb* (İstanbul 1973), *Aşk Yolu Vuslat Tariki* (İstanbul, ts.), *Gülzâr-ı Ârifân: Aşk Bahçesi* (İstanbul 1969, 1977) adlı eserleri vardır. Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nde on dokuz yıl irşat faaliyetinde bulunduktan sonra 13 Şubat 1985 tarihinde vefat etti ve tekkenin türbe kısmına defnedildi.

Sâdık Safer Dal Efendi (ö. 1999): 20 Ağustos 1926 Cuma günü, İstanbul Eğrikapı'da, Yatağan Camii yakınında bir evde dünyaya geldi. Babası, Arnavut Debresi Zerqan nahiyesi Strikçan (Sudencan) köyünde mukim Sulalar (Süleymanoğulları) diye meşhur bir aileye mensup Sâdık Ramazan Efendi'dir. Annesi Ülker Hanım, baba tarafından Emîr Sultan sülâlesinden Çanakkale şehidi bir babanın kızıdır. Anne tarafından ise Bulgaristan'ın Zıştov şehrinde Rüstemoğulları diye bilinen muhacir bir aileye mensuptur. 1953 yılında Kırım muhaciri bir ailenin kızı olan Bahriye (Topyıldız) Hanımefendi ile evlenmiş ve bu evlilikten ikisi erkek biri kız olmak üzere üç evlât sahibi olmuştur. 1950 yılından itibaren tasavvuf irfan ve kültürüne duyduğu derin ilgi ve muhabbet onu bazı zevatla tanıştırmıştır. Kudemâ usulüne göre dergâhları yaşatmaya çalışan Top-hane'deki Kâdirihane şeyhi Gavsî Efendi ve Kasımpaşa'daki Aynî Ali Baba Dergâhı şeyhi Muhyiddin Ensârî Efendi'nin sohbetlerine devam etmiştir. Yine aynı yıllarda İstanbul'un meşhur hâfız ve vâizlerinden Büyük Cemal Efendi'nin vaazlarını da takip etmiştir. İstanbul tekke-leri ve tasavvuf kültürü konusunda Cemalettin Server Revnakoğlu ile sohbette bulunmuştur. Bir mürşide bağlanmak arzusuna, muhtelif

tariklardan davet almış olmasına rağmen gönlü mutmain olmayan Safer Dal'a, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin yeğeni tarik-i Nakşibendiyye'den Sabri Hoca rehberlik etmiştir ve Cerrâhî Âsitânesi şeyhi Fahreddin Efendi'yi kendisine işaret etmiştir. Esasen Safer Dal ve çok yakın dostu Kemal Evren Fahreddin Efendi ile Uşşâkî dervişi Mehmed Efendi'nin Karagümrük'teki dört yol ağzındaki kahvehanesinden tanışmaktadır. Sa'dî şeyhi Râşid Efendi'nin babasının cenaze günü Sümbül Efendi Camii'ne giden Safer Dal, orada Fahreddin Efendi ile karşılaşmıştır. Yaşlılığı sebebiyle yardım etmek maksadıyla koluna girdiğinde, müteakip cuma gecesi intisap etmek üzere arkadaşıyla birlikte gelmesini kendisine ifade etmiştir. Böylelikle 1953 yılında Kemal Evren ile birlikte Fahreddin Efendi'ye derviş olmuştur.

Osmanlı İstanbulu'nun sosyal hayatı ve görgüsünü Cumhuriyet Türkiye'si'ne taşıyan ve aynı zamanda mürşîd-i kâmil sıfatıyla bir irfan hazinesi olan Fahreddin Efendi, Safer Dal'ın hayatında bir dönüm noktası olmuştur. İntisabından 1966 yılında irtihaline kadar Fahreddin Efendi'nin çok yakın hizmetinde bulunmuştur. Mürşidinin irtihalinden sonraki yılları Fahreddin Efendi'nin halifesi Nüreddin Cerrâhî Tekkesi türbedarı ve postnişini Muzaffer Ozak'ın yanında geçmiştir. Tarikat âyin ve zikirlerini tanıtmak ve konferanslar vermek amacıyla ilki 1978 yılında Rennes şehrinde düzenlenen kültür sanat festivaline katılmak ve muhtelif davetlerle daha sonra Amerika, Almanya, İngiltere, Hollanda, Belçika gibi Avrupa ülkelerine yapılan seyahatlerde Muzaffer Ozak'a eşlik etmiştir. 1985 yılında Ozak'ın vefatından sonra Nüreddin Cerrâhî Tekkesi'nin yirminci türbedarı ve postnişini olarak irşat görevine başlamış ve 1981 senesinde kurulan Türk Tasavvuf Müsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı'nın da başkanı olmuştur. Müsikiyi, müslümanın doğumundan ölümüne hayatının tabii bir parçası olarak gören Safer Dal'ın bu sahada çok yönlü hizmetleri olmuştur. Müsiki ile alâkası, tekke tavrı müsikiye ziyadesiyle âşına olan mürşidi Fahreddin Efendi'ye intisabı ile başlamıştır. Âsitânenin zâkirbaşlarından sertarik Ali Haydar Efendi ilk hocalarındandır. Albay Selâhaddin Gürer, Hopçuzâde Şâkir Efendi, Hüseyin Sebilci, Selahattin Demirtaş, Albay Zühdü Bey, Necâti Bey, Hâfız Hüseyin Tolan, Hâfız Yaşar Okur, Hâfız Âsım Bey gibi bestekâr ve müsikişinaslarla tanışmış, üstatların kendi seslerinden bestelerini makara teyplere kaydetmiştir. Ayrıca her biri Osmanlı bakiyesi zâkirbaşı olan bu zevattan ilâhilerin zikrullahta meşk usulünü

de tâlim etmiştir. Üstatların zaman zaman mutaassıp ve muhafazakâr tutumuna karşı sabırlı, kararlı ve iştiyaklı tutumu pek çok eseri kaybolmaktan kurtardığı gibi küskün olan bu nesli yeniden beste yapmaya da teşvik etmiştir. Bunlardan bazıları Cüneyt Kosal, Hâfız Zeki Altun, Neyzen Doğan Ergin, Arslan Hepgür, Metin Alkanlı, Sami Savni Özer, Hakan Alvan ve Ahmet Muhtar Gölge'dir. Safer Dal, sadece kadim kültürü bugüne aktarıp kaybolmaktan kurtarmakla kalmamış; tekke mûsikisi geleneğinin yeni bir nesille devamını sağlamıştır. Günümüzde eser ve icra bakımından hayli zengin durumda olan tekke mûsikisi kültürü, bu halini büyük ölçüde Safer Dal'ın gayretlerine borçludur. Bu alana katkıları arasında, sevilerek okunan dokuz besmesini de zikretmek gerekir. Bunların en meşhuru Fahreddin Efendi'nin "Tevhit etsin dilimiz" nutkuna yaptığı hüseyinî bestedir. Safer Dal'ın gayretleriyle derlenen bu tasavvuf müziği külliyyatı özellikle Ahmet Özhan ve Sami Savni Özer'in konser icralarıyla geniş halk kitlelerine ulaştırılmıştır. Mûsiki yanında İstanbul'un kadim şehir yaşantısı, gelenek ve görenekleri, tarikat âyin, erkân ve cihazı, tekke kültürü hakkındaki engin mâlûmatıyla bu sahada araştırma yapan akademisyenlere cömertçe yardımda bulunmuştur. 1970'li yıllardan itibaren Macaristan'daki Gülbaba dahil olmak üzere, İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki evliya türbelerine tariklerine işaretten destar sarıp tâc-ı şerif koymak, sandukalarını yenilemek, örtülerini değiştirmek bunlardan bazılarıdır. 21 Şubat 1999 tarihinde irtihal ettiğinde Nüreddin Cerrâhî Dergâhı'nın türbesine defnedildi. Safer Efendi'nin iki eseri vardır: 1. *İstîlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye: Tasavvuf Terimleri* (İstanbul: Heten Keten Yayınları, 1998). Tasavvuf irfanına ait ıstılahları ve ağırlıklı olarak İstanbul tekkelerinde konuşulan dil ve yaşayan kültüre ait kavramların yer aldığı bir sözlük eserdir. Tarikat pîrleri hakkında muhtasar bilgileri ve özellikle İstanbul'daki tekkelerin listesini de muhtevîdir. Alfabetik hazırlanmış eserde namaz, oruç, hac, zekât gibi İslâm dininin temel ibadetleriyle bunlara dair hükümleri belirleyen farz, sünnet, nâfile gibi ıstılahlar zâhir fikhından ziyade bâtin fikhı ile açıklanmıştır. 2. *Muhibbî Dîvanı* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999). Muhibbî mahlası ile büyük bir kısmı Hz. Peygamber'i, Ehlibeyt'i ve mürşidini övmek üzere yazdığı aşıkane nutuklarını içermektedir.¹⁴⁸

.....

148 Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 196-198.

Bibliyografya

Klasik Kaynaklar

- Ahmet Rif'at Efendi, *Gerçek Bektaşılık (Mir'âtü'l-mekasid fi def'i'l-mefâsid)*, haz. Salih Çift, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Akifzâde Abdürrahim el-Amâsî, *el-Mecmû' ve'l-meşhûd*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Arabî, nr. 2517.
- Atâî, Nev'îzâde, *Zeyl-i Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ayvansarâyî, Hüseyin, *Mecmûa-i Tevârih*, nşr. Fahri Ç. Derin – Vâhid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316.
-, *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1318.
-, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-42.
- Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şekâik fi hakkı ehli'l-hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Harîrîzâde, Kemâleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 430-432.
- Hocazâde Ahmed Hilmi, *İbrâhim Gülşenî*, İstanbul: Kütübhâne-i Cihân, 1322.
-, *Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1318.
-, *Ziyâret-i Evliyâ*, haz. Selami Şimşek, İstanbul: Buhara Yayınları, ts.
- Hulvî, Cemâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, nşr. M. Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

- İbrahim Has, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, haz. Mustafa Tatcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
-, *Şâbâniyye Silsilesi: Silsile-i Tarik-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kas-tamonî el-Üsküdarî*, haz. Mustafa Tatcı, İstanbul: H Yayınları, 2008.
- Köstendilli Süleyman Şeyhî, *1001 Süfî: Bahrü'l-velâye*, haz. Sezai Küçük – Semih Ceyhan, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetlik Örneği-Hediyetü'l-ihvân*, haz. Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-16.
- Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*, haz. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Muhyi-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Nehcî, Mustafa, *Tuhfetü's-sâlikîn*, neşri için bk. bibl. Araştırma Eserler: Aslan, *Nehcî Mustafa Dede*.
- Ömer Fuâdî, *Hız Pîr Şâbân-ı Velî Menkıbeleri*, haz. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Nefes Yayınevi, 2011.
- Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde' ve'l-meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Seyyid Ahmed b. Mustafa Belhî, *Gülşen-i Azîz (Cerrâhiyye Tarikatı ve Silsilesi)*, sad. M. Serhan Tayşi, Bilim Sanat Vakfı Bülteni, yıl: 5, XXXIX (1997), s. 11-26.
- Seyyid Seyfullah Kâsım, *Câmiu'l-maârif*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2335.
- Şirvânî, Seyyid Yahya, *Şifa al-Esrar: Sufiliğın Sırları*, nşr. Mehmet Rıhtım, Bakü: Elm, 2010.
-, *Şifâü'l-esrâr: Sufi Yolunun Sırları*, nşr. Mehmet Rıhtım, İstanbul: Sufi Kitap, 2011.
- Şemlelizade Ahmed Efendi, *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Tabibzâde, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ)*, haz. M. Serhan Tayşi – Klaus Kreiser, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1980.
- Tevfik, *Mecmûatü't-terâcim (Tevfik Tezkiresi)*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 192.
- Uşşâkî Abdullah Selâhaddîn – Abdurrahman Sâmî-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, haz. Mahmud E. Kılıç, İstanbul: Âsitâne-i Uşşâkî Neşriyatı, 1998.
- Vicdânî, Sâdık, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-i Aliyye)*, nşr. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
-, *Tomar-ı Turuk-i Halvetiyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1919.
- Yûsuf b. Yâkub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul: y.y., 1290.

Araştırma Eserleri

- Abdülkadiroğlu, Abdulkerim, “İki Vesika”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVIII (1986), s. 338-348.
- Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
-, “Hüsâmeddin Uşşâkî”, *DİA*, XVIII, 515.
- Aksoy, Hasan, “Şemseddin Sivâsî”, *DİA*, XXXVIII, 523.
-, *Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Mevlidi: Tenkitli Neşir* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1984.
- Alpdoğan, Neslihan Dönmez, *Ahmed Talib İrşadi'nin Divanının İncelemesi* (yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2001.
- Aslan, Üzeyir, XVII. Yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehcî Mustafa Dede [1616-1680?], *Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tenkitli Metinler: Divan, Tuhfetü's-sâlikîn ve Hediyetü'l-mütereşşidîn* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Aşkar, Mustafa “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX (1999), s. 535-563.
-, *Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
-, – Ekrem Demirli, “Niyâzî-i Mısrî”, *DİA*, XXXIII, 166-169.

- Azamat, Nihat, "Câhidî Ahmed Efendi", *DİA*, VII, 16.
-, "Çerkeşî Mustafa Efendi", *DİA*, VIII, 272-275.
-, "İbrâhim Gülşenî", *DİA*, XXI, 301-304.
-, "Kuşadalı İbrâhim Efendi", *DİA*, XXVI, 468-470.
- Bahadıroğlu, Mustafa, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", *DİA*, XXI, 359.
- Bannerth, E., "Über den Stifter und Sonderbrauch der Demirdâşiyya-Sufis in Kairo", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXII (1969), s. 116-132.
- Baş, Mehmet Şamil, *Ömer Hulûsî ve Divân'ı (İnceleme-Metin)* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.
- Baz, İbrahim, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Bilgin, Azmi, "Sinâniyye", *DİA*, XXXVII, 240.
- Celyend, Muhammed Seyyid, "Derdîriyye", *DİA*, IX, 169.
-, "Muhammed Demirtaşî", *DİA*, XXX, 517.
- Ceyhan, Semih, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.
-, "Erzurumlu İbrahim Hakkî'ya Göre Etvâr-ı Seb'a (Nefsin Yedi Mertebesi)", *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkî Hazretleri Sempozyumu: Bildiriler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 267-271.
-, "Niyâzî-i Mısırî'nin Tuhfetü'l-uşşâk Adlı Eserinde Mârifet", *Elmalı'da İlmî ve İrfânî Geleneğimiz*, Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2012, s. 80-136.
-, "Salâhî Efendi", *DİA*, XXXVI, 17-19.
-, "Sâvî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XXXVI, 201-202.
-, "Sâviyye", *DİA*, XXXVI, 203-204.
-, "Şeyh İbrahim Tennûrî Halifesi Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî ve Zikir Anlayışı", *İbrahim Tennuri Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri: Melikgazi Belediyesi, 2011, s. 131-151.
-, "Şuayb Şerefeddin Efendi", *DİA*, XXXIX, 223-224.
-, *Üç Pirin Mürşidi: Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî ve Telvîhât-ı Sübhâniyye*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Chih, Rachida, "What is a Sufi Order? Revisiting the Concept Through a Case Study of the Khalwatiyya in Contemporary

- Egypt”, *Sufism and the Modern in Islam*, ed. Martin van Bruinessen – Julia Day Howell, London: I.B. Tauris, 2007.
- Clayer, Nathalie, *Mystiques, état et société: Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden: E. J. Brill, 1994.
- Çakmak, Muharrem, *Cemâl-i Halvetî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu* (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.
- Çamlıca, Orhan, *Ahmed Cahidi'nin Nasihatname ve Tevhid-i Zat Adlı Risalelerinin Tahlili* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Çehayîç, Cemal, *Dervişki Redovi u Jugoslovemskim Zemljama*, Sarajevo: Grafo art 1986.
- Çift, Salih, “Semmân, Muhammed b. Abdülkerîm”, *DİA*, XXXVI, 497.
- Da'ber, Ahmed Alâeddin Abdülhamid, “Derdîr”, *DİA*, IX, 168.
- Dal, M. Fahrettin, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Demirli, Ekrem, “Niyâzî-i Mısırî”, *DİA*, XXXIII, 169.
- Divan-ı Hazreti Ahmet Talip İrşadi ve Divan-ı Hazreti Hüseyin Hüsnü*, haz. Ali Talip Çatalyürek, İzmir: Renk Matbaacılık, 1996.
- Erdoğan, İsmail, “Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi (ö. 1010/1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd Adlı Risâlesi”, *Tasavvuf*, sy. 8 (2002), s. 47-61.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Eyice, Semavi, “Bezîrgânbaşı Camii”, *DİA*, VI, 104.
- Garîzî, Seyyid b. İbrâhim, *es-Silsiletü'z-zehebiyye fi terâcim-i meşâyihî'l-Halvetiyye*, Kahire: y.y., 2006.
- Göktaş, Vahit, “Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 26 (2011), s. 133-160.
-, *Üsküdarlı Nasûhî ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara: Yayınevi, 2010.
- Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- İnançer, Ö. Tuğrul “Bayrâmîlik (Zikir Usûlü ve Musiki)”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, II, 107.
-, “Cerrâhîlik (Zikir Usulü ve Musiki)”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, II, 416-417.

-, "Sünbülilik (Zikir Usûlü ve Mûsiki)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 112-113.
-, "Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 115-168.
-, - M. Baha Tanman, "Cerrâhîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, II, 414-415.
-, - M. Baha Tanman, "Nureddin Cerrahî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VI, 96.
-, - M. Baha Tanman, "Uşşâkîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 329-331.
- İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Jong, F. De, "Khalwatiyya", *The Encyclopaedia of Islam* (new edition), Leiden 1978, IV, 993.
-, *Turuq and Turuq-Linkend Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden: E. J. Brill, 1978.
- Kara, Kerim, "Karabaş Velî", *DİA*, XXIV, 369.
-, *Karabaş Velî: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
-, "Mehmed Nasûhî", *DİA*, XXVIII, 500-502.
-, "Tokadî, Hayreddin", *DİA*, XLI, 215.
- Kara, Mustafa, "Gülşeniyye", *DİA*, XIV, 256.
-, *Niyâzi Mısırî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Kılıç, Mahmut Erol, "Cemâleddin Uşşâkî", *DİA*, VII, 314.
-, "The Ibn al-'Arabî of the Ottomans, 'Abdullah Salâhaddîn al-'Ushshâqî (1705-82): Life, Works and Thoughts of an Ottoman Akbarî", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, XXVI (1999), s. 110-120.
-, "Uşşâkiyye", *DİA*, XLII, 232-233.
- Konur, Himmet, *Hasan Sezâî ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2003.
-, *İbrahim Gülşenî: Hayatı Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları 2000.
-, "Sezâî-yi Gülşenî", *DİA*, XXXVII, 79.
- Köse, Fatih, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012.
- Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa, "Şâbân-ı Velî", *DİA*, XXXVIII, 208-210.

- Muslu, Ramazan, *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
-, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Oğuz, İhsan, *Hazret-i Şa'bân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî*, İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993.
- Okudan, Rifat, *Hasan Ünsî ve Tasavvufî Görüşleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.
- Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.
- Ögke, Ahmet, *Yığıtbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Öngören, Reşat, "Arnavutluk'taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri", *Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003)*, İstanbul: IRCICA, 2006, s. 347.
-, "Hasan Burhâneddin Cihangîrî", *DİA*, XVI, 310.
-, "Merkez Efendi", *DİA*, XXIX, 200.
-, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (16. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
-, "Rüşeniyye", *DİA*, XXXV, 271.
-, "Şeriat'ın Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1 (1996), s. 123-140.
- Özcan, Nuri, "Mustafa Efendi, Çâlâkzâde", *DİA*, XXXI, 296.
- Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul: Kırkkandil Yayınları, 1994.
- Öztürk, M. Cemal, *Cerrâhîlik*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
-, "Hazret-i Pîr Seyyid Ahmed Raûfî el-Üsküdârî Hayatı ve Eserleri", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003, Bildiriler*, ed. Zekeriya Kurşun v.dğr., İstanbul 2004, s. 412-416.
-, "Ramazan Efendi, Mahfî", *DİA*, XXXIV, 437.
-, "Ramazâniyye", *DİA*, XXXIV, 440-441.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî: Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1982.
- Rihtım, Mehmet, *Seyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik*, Bakü: Qısmet Matbaası, 2005.
-, "Yahyâ-yı Şîrvânî", *DİA*, XLII, 264.

-, - Mustafa Tatcı, *Halvetiyye Sufiliği*, Bakü: Qafqaz Üniversitesi Qafqaz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.
- Savletü'r-rûh*, haz. Zaim Hinşelâvî, Cezayir: CNRPAH, 2010.
- Süsleyici, Fatih, *Menâkıb-ı Hasan Cihangîrî ve Cihangîrîlik Yolu (Tezki-retü'l-müteahhirîn Metni)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Şahin, Kâmil, "Habib Karamânî", *DİA*, XIV, 371-372.
- Şimşek, Selâmi, "Anadolu ile Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi, Tezkirdağ'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Süleyman Uludağ Kitabı*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008, s. 13.
-, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.
- Şükürov, Zaur, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *DİA*, XXX, 504.
- Tanman, M. Baha, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, I-IV (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- Tanman, M. Baha, "Halvetilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, III, 533.
-, "Nüreddin Cerrâhî Tekkesi", *DİA*, XXXIII, 253-256.
-, "Ramazan Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VI, 30.
-, "Raufî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VI, 309.
- Tatcı, Mustafa *Niyâzî-i Mısırî (Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hüdâ)*, İstanbul: H Yayınları, 2011.
-, "Şâbâniyye", *DİA*, XXXVIII, 211-215.
-, - M. Cemal Öztürk, "Ulusoy, Mehmet Şemseddin", *DİA*, XLII, 135.
- Tayşi, Mehmet Serhan, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII, 302.
-, "Cemâliyye", *DİA*, VII, 318.
-, "Ömer el-Halvetî", *DİA*, XXXIV, 65.
- Terzioğlu, Derin, *Sufi and the Dissident in the Ottoman Empire: Niyazi-i Mısri 1618-1694* (doktora tezi), Harvard University, 1999.
- Toker, Birgül, *Şemseddîn-i Sivâsî'nin Mir'atü'l-Ahlak Adlı Mesnevisinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Tosun, Necdet, "Seyyid Nizamoğlu", *DİA*, XXXVII, 73.
-, "Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah: Hayatı ve Eserleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, II/1 (1997), s. 153-164.

- Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971.
- Tunalı, A. Bilgin, "Cihangir Tekkesi", *DİA*, VII, 540.
- Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 215.
- Uludağ, Süleyman, "Ahmed Şemseddin, Yiğitbaşı", *DİA*, II, 135.
, "Ahmediyye", *DİA*, II, 171.
, "Celvet", *DİA*, VII, 273.
, "Halvet", *DİA*, XV, 386-387.
, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 393-395.
- Uslu, Recep, "Dâvûd-i Halvetî", *DİA*, IX, 28.
- Usta, Muhittin, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rüşenî", *DİA*, IX, 81.
, *Dede Ömer Rüşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1982.
- Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbüliye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999.
- Vett, Carl, *Dervişler Arasında İki Hafta*, trc. Ethem Cebecioğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- Vırmiça, Raif, *Kosova Tekkeleri*, İstanbul: Sufi Kitap, 2010.
- Yazıcı, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (1956), s. 104-113, 150.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema (17. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Yılmaz, Mustafa, *Mehmed Nasûhî: Hayatı, Eserleri ve Divânçesi* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- Yurd, Ali İhsan, *Kutbuddin Mustafa Kemaluddin el-Bekrî – Siddikî: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1967.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
, "Sünbül Sinan", *DİA*, XXXVIII, 135-136.
, "Sünbülüyye", *DİA*, XXXVIII, 136-140.